

ÁNYOS PÁL

1756—1784

ÍRTA

CSÁSZÁR ELEMÉR

I.

AFOLÚJULÁS korának tehetséggel gazdagon megáldott költője, Ányos Pál, szerencsétlen életével, korai halálával, költészetének őszinteségével korán magára vont az irodalomtörténetirők érdeklődését s azóta is egyre ingerli a kutatókat. Batsányi már 1798-ban megírta életrajzát, a XIX. század közepén Toldy foglalkozott vele több ízben, majd gyors egymásutánban jelentek meg Ballagi Aladár (1872), Endrődi Sándor (1875 és 1883), Koltai Virgil (1881), Gellért Jenő (1895), Sulyok Károly (1901), Kelemen Béla (1906) és Horváth Dezső (1906) életrajzai. Mindezek az életírások, Sulyoké és Horváthé kivételével, Batsányi alapvető munkálatára támaszkodnak, kiegészítik egy-két adattal, vagy színekkel töltik ki a Batsányi nyújtotta vázlatos, csupán nagy vonásokkal megrajzolt arczképet. E színes képek kétségtelenül hatásosabbak, mint Batsányi tollrajza, de gyakran túlságosan élénkek, nem felelnek meg a valóságnak. Sulyok Károly visszatért az első biographus ábrázoló módjához, pusztá életrajzot ad, de részletesebbet. Sok új adattal gazdagítja eddigi tudásunkat, Ányos életének problémáit azonban nem mindig, költészetének vitás kérdéseit meg épen nem vizsgálja. Horváth Dezső pótolja

ugyan ezt a mulasztást, de ő meg új adatok hiányában a költemények elemzésére fordítja főgondját. Sem ő, sem a többiek nem aknázták ki azt a gazdag anyagot, a mely Ányos költői műveiben található, úgy hogy még mindig nincs olyan monographiánk, a mely az eddig föl kutatott adatok alapján és Ányos költeményeinek elemzésével rajzolná meg Ányos életpályáját, értetné meg lelki világát és költészetét.

Megkísértem tehát, a mennyire erőm és forrásaim engedik, híven és teljesen megírni Ányos életrajzát, elosztatni a homályt, a melybe ennek a szomorú életnek egyes mozzanatai burkolva vannak, s természetes világossággal pótolni azt a mesterséges világitást, a melyet a nem «sine ira et studio» dolgozó utókor rajta elöntött.

* * *

Költőnk az 1756. év december 28-ikán született¹ a Veszprém vármegyei Nagyesztergárott, a Fajszi és Vámosi Ányos-család ősi birtokán, mint atyjának, Ányos Ferencz Károlynak, és anyjának, Gadóczi Rötth Klárának, negyedik gyermeke. Atyja, Ferencz néven a hatodik az Ányosok családjából,² Györgynek fia, 1718 január 28-ikán született,³ így gyermek- és ifjúkorát a XVIII. század második negyedében élte le, abban az időben, mikor az Ányos-család dicsőségének napja már lenyugvóban volt, sőt kis híja, hogy egészen le nem áldozott.⁴

¹ Ezt a régebben vitás pontot a zirczi anyakönyv bejegyzése határozottan eldönti. L. Sulyok Károlynak *Ányos Pál élete* című értekezését a *Katholikus Szemle* 1901. évfolyamában (310. l.) és Vincze László közlését a *Kalazantinum* VII. évfolyamában (120. l.). A nap a keresztelés napja.

² L. azt a nemzedékrendet, melyet Nagy Iván közöl *Magyarország családai* című művének pótkötetében a 28–30. lapon.

³ Az esztergári családi levéltárban őrzött keresztelevelel csak a keresztelés napját említi (1718 jan. 29.). A születés pontos idejét a lepszényi temetőben lévő sírkőről vettem.

⁴ Az Ányos-család története mind mai

napig nincs megírva, és így a genealogiában nem jártas életrajzíróknak, még ha — mint nekem — az eredeti oklevelek nagy része keze között van is, nehéz a homályos, sokszor ellentmondó adatok között eligazodni. Az okmányok nagy része az Ányos-család esztergári levéltárában van, innen használtam őket Ányos István dr. barátom szíveségéből; más részük az Orsz. Levéltárban, sok pedig a vármegyei, káptalani és családi levéltárakban, különösen a Horváth-család zalabéri és a Batthyány-Strattmann hercegi család körmendi levéltárában. Egy részüket kiadta a *Haza Okmánytár* (Győr, 1864. szerk. Nagy Imre, Paúr Iván, Ráth Károly és Véghelyi Dezső).

Az idő nem vonult el nyomtalanul az egykor hatalmas nemzetség fölött, a századok viharai egyre több és több virágját sodorták le a terebélyes fának. Azok a szép uradalmak, melyekről a XIV. században és a XV. elején nemesi nevüket kapták, Vámos helység és Fajsz város, már régen idegen kézen voltak, az a huszonnégy falu, melyet a magtalan Ányos Péter fiúsított hugának, Agatának, a budai káptalan előtt halála utánra odaigért,¹ már majd mind elkerült az Ányosok hatalmából. Annál szívósabban élt a család tagjaiban az egykori hatalom és gazdagság emléke:² a ragyogó múltban kerestek kárpótást a jelen sívárságáért. A Veszprém és Zala vármegyében ősbirtokos Rátold-nemzetség³ sarjadékaiul tartván magukat, melynek alapítói, Rátold és Olivér, valószínűleg Kálmán király nejével, Buzillával, jöttek be Nápoly környékéről hazánkba,⁴ büszkék voltak családjuk ősnemes voltára, a melynek tagjai a XIII. században hol *de Vámos*, hol *de Fajsz* írták magukat, míg végre a XIV. század elején egyikük latinus keresztnévét, az *Anianust*, fölvette családja nevéül.⁵

3. AZ ÁNYOS-CZÍMER.

Való és költött emlékek keveredtek össze az Ányosok e törhetetlen hitében. A család eredete kétségtől visszanyúl a XIII. századba, nevük azonban csak a XV. század első évében válik ismeretessé Gergelylyel, Imre fiával,⁶ s mint a mellé tett jelző, Gregorius *dictus* Anyos, mutatja, nem keresztnévből ala-

¹ Nagy Iván id. m. id. k. 30. l.

² El még ma is.

³ Csánki, *Magyarország tört. földrajza*, III: 6. l.

⁴ Karácsonyi, *Magyar Nemzetségek*, III. k. első fele 8. l.

⁵ L. Morocza Dánielnek az Ányos-család történetére vonatkozó okmánykivonatait az esztergári levéltárban.

⁶ L. *Hazai Okmánytár*, II: 165. l. Idézve találtam Mátyás Flórián alább említendő művében.

kult, hanem népiesen, a névszerzőnek testi vagy erkölcsi tulajdonságára, családjának nemzetségére vagy egykori foglalkozására vonatkozott.¹ A név alapjául szolgáló főnév (valószínűleg anyú = álgýú, ágyú), vadászó eszközt, lövő fegyvert jelentett, s az első Ányos, a kin e név rajt ragadt, gép- vagy földerdőtítményekkel foglalkozó hadműves lehetett,² maguk az Ányosok pedig hadviselő jobbágyságok — talán éppen a Rátold nemzetség birtokain — később udvari jobbágyságok a magyar királyasszonyok szolgálatában.³

Bár így családjuk ősnemes eredetét, mint valami költői fátyolt, kegyetlen kézzel széttépi a tudományos vizsgálódás, büszkeséggel gondolhattak vissza családjuk nevezetesebb tagjaira. Halálával emlegették Agatát, a fiú-leányt, Dobokai Sárközy Pál feleségét, a ki az említett huszonnégyszáz faluval vigasztalta meg férjét azért, hogy nevét fölcserélte az Ányosokéval és megengedte, hogy a Sárközyek virágzó törzsébe az öreg Ányos-család utolsó ágát beoltsák.⁴ Kevélykedve emlékeztek meg arról az I. Mihályról, a ki hű szolgálatai jutalmául 1452-ben a nagy Hunyadiától kapott pecsétetes adománylevelet.⁵ Kegyelettel gondoltak Gergely mesterre, a veszprémi várkapitányra és a vármegye alispánjára, a nagy szerzőre, a ki nemcsak pénzen vásárolta össze szomszédainak birtokait,⁶ hanem még több királyi adománylevelet gyűjtött vasas ládájába. Sok egyéb donáción kívül 1401-ben Esztergárt kapta Zsigmond királytól, azt a termékeny földet, a mely innen kezdve századokon keresztül családí fészke volt az Ányosoknak.⁷ Ha időnként gondatlanságból

¹ Mátyás Flórián, *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* 134–135. l.

² U. o.

³ Nagy Iván id. művének id. kötetében a 27. l.

⁴ Az említett Péterrel az Ányos-család tulajdonképpen kihalt, mert az összes későbbi Ányosok mind a Sárközy Pál és Ányos Agata házasságából származó Ányos Boldizsár utódai.

⁵ Az 1452 jan. 25-én kelt adománylevel

eredetije az esztergári levéltárban 15./A. sz. alatt. Megjelent a *Hazai Okmánytárban* II: 314–315. l.

⁶ Az 1377-ben és 1395-ben kelt oklevelek hiteles másolata u. ott 1. és 4. sz. alatt.

⁷ Az eredeti adománylevel (kelt 1401 ápr. 4-én) elveszett, de megvan az 1406 márcz. 31-én Zsigmond király parancsára és nevében kiállított megerősítő oklevél. U. ott 8. sz. Megjelent a *Hazai Okmánytárban* II: 180–186. l.

vagy könnyelműségből el is veszítették, újra visszahódították, hol pénzzel, hol katonai erényükkel, a vitézséggel, úgy hogy ma is Ányos-kézen van. Tudtak az első *de Vámos* ősről, Lőrinczről, a ki már 1266-ban nemesi birtokot adott el, s a kitől szakadatlan rendben vezették le családfájukat.¹ Sőt hogy családjuk eredetét még messzebb kísérhessék figyelemmel, más nyomon is elindultak s Gergely apjától, Vámosi Imre várkapitánytól kezdve Dömötörön (1300), Tamáson, Kristófon (1200) át eljutottak Lukácshoz, a XII. század közepéig.² De még ezzel sem voltak megelégedve. Képzeletük történeti adatoktól nem korlátozva visszazárlt az első Árpád-királyok ködös időszakába és egy nagy pörről regélt, a mely a XI. században az esztergári és a Chák-családokat ellenségeskedésbe sodorta.³

Az összes adatok azonban csak a család gazdagságáról és régiségéről beszéltek. Történeti nevezetességre családjuk egy tagja sem vergődött, s mind maig nem akadt Ányos, a ki az egyszerű szerzetest, a szegénységet és alázatosságot fogadó Istvánt, hírnévben meghaladta volna. Voltak közöttük vitéz katonák, várnagyok, kapitányok és várurak, sőt Gergely 1395-ben, I. Mihály 1430-ban mint veszprémi várnagyok Veszprém vármegye alispánjai is voltak,⁴ személyes bátorságuknak beszédes tanúi a föltűnő nagy számban ránk maradt adománylevelek, melyeket vitézi szolgálataikért — kétségen kívül a törökkel vívott harcokban — érdemelték ki, de közjogi méltóságra egyikük sem emelkedett, politikai szerepet egy Ányos sem játszott, czímerük, az átlőtt nyakú ágaskodó szarvas, sohasem jutott országos hírre. Családjukról csak az okmánytárak emlékeznek meg, de nem a történelem lapjai is. Egyszerű, derék,

¹ Nagy Iván művének id. kötetében a 28–30. l.

² Az esztergári levéltárban őrzött családfa szerint. A két családfa, Nagy Iváné s az esztergári, egymásnak több ízben ellentmond s egyik sem megbízható.

³ Ezt a családi hagyományt szintén Nagy Iván közli id. h. Szerintem azonban nem-

csak hitelességéhez fér alapos gyanú, hanem még ha beigazolódnék is, akkor sem bizonyítana semmit az Ányos-családra vonatkozólag, a kik valószínűleg még a XIII. században is udvari jobbágyok voltak s Esztergárt csak az említett 1401. évben kapták.

⁴ Csánki id. m. III: 262. l.

szomszédaival nem igen czivakodó,¹ de az ország ellenségeivel mindig harczra kész család volt, mely hol gazdagodva, hol szegényedve, hol erősödve, hol megfogyva, a faj- és nemzet-fenntartás csendes munkájában töltötte hosszú életét. Az a kör is, a melyben több mint félezer éves életüket leélték (ma már bátran nyolczszázadosat mondhatnánk), egészen a középnemes-séghez csatolta őket. Jőnevű, de nem nevezetes családokból választottak feleséget és a leányaikat hasonló állású nemesekhez adták nőül,² noha ők maguk, mint a Rátold-nemzetség állítólagos leszármazottai, sok előkelő családdal tartottak rokonságot, a Batthyányakkal, Gyulaffyakkal, Moroczákkal, Tóthyakkal, Hetésyekkel.

A legszomorúbb sorsba a család Ányos Györggyel, Ferencz apjával, került. Nemcsak az újabb szerzeményű Ányos-javak uraltak más birtokost, hanem elveszett maga Esztergár is, melyet nem tudott a család a zálogban tartó hitelezőktől kiváltani. Az új gazdák, a fárádi Vörösek meg az Amadék, annyira nem törődtek vele, hogy a kúria összeomlott, helyét is benőtte az erdő, a gazdag szántóföldek elgazosodtak: az egész birtok vígasztalan állapotban volt. Nem is került sok fáradságába a szomszédos birtok urának, a cseszneki grófnak, a kit az egykori Ányos-uradalom egy része úgysis megilletett, az egészet elfoglalni és egyesíteni a maga földjeivel.³

Ányos György Fehérvárott vonta meg magát. Mikor 57 éves korában, 1734-ben meghalt, három gyermekére, Ferenczre, Ignácra és Teréziára, a becsületes, régi néven kívül egyebet

¹ Erről az tanúskodik, hogy okmányaikban aránylag kevés az erőszakos terület-foglalási pörirat, ezek a pörök is többnyire egyezséggel végződtek.

² A családfán az egyetlen érdekesebb név a Kisfaludyakkal vérségi kapcsolatban álló Himfy-család neve, de ez sem létesített rokoni köteleket: Döbrentei Himfy Lőrincz özvegy anyja Fajszi Ányos Mihályhoz ment nőül. A veszprémi kápta-

lannak 1467 ápr. 24-én kelt kiadványa az esztergári levéltárban 17/B. sz. alatt.

³ A későbbi nagyszámú birtokpörökben fölvelt jegyzőkönyvek tanúsága szerint (a vallomások eredetiben vagy hiteles másolatban a családi levéltárban), különösen a Horváth Lászlótól, Veszprém vármegyei szolgabírótól, 1738 július 1-én fölvelt jegyzőkönyv. Ugyanott 63. szám alatt.

nem hagyott, még azok az oklevelek és kötelezvények sem voltak birtokában, a melyekkel gyermekei legalább megkísérelhettek volna ősi jussukat érvényesíteni.¹ Elérkezett a legnagyobb szükség ideje, az, a mikor a közmondás szerint az Isten már igen közel van. Az Ányos-családra vonatkozólag a közmondás valóban igazat mondott, mert nagy szerencsájükre a

4. A KISESZTERGÁRI TEMETŐ AZ ÁNYOSOK SÍREMLÉKEIVEL.

legidősebb fiú, a tizenhatéves Ferencz, ugyanazzal a szilárd-sággal, lelki erővel, kitartással volt megáldva, mint vitéz ősei, örökölte tőlük nemcsak a birtokszerző hajlamot, hanem a tehetséget is hozzá. A folytonos küzdelem a létért, hogy megszerezze magának és nála 12—13 évvel fiatalabb testvéreinek a

¹ Ányos Ignácز folyamodványa a kir. táblához. Keletnélküli (1774-ből való) fogalmazvány u.-ott.

mindennapi kenyeret, nem csüggesztette. A nehéz munka közben, mialatt a sors igáját húzta, tündérképek játszottak lelkével. Maga előtt látta családjának régi fényét és gazdagságát, megjelentek a hatalmas ősök, a várurak: megérlelődött benne a vágy, visszaszerezni az ősi birtokot, helyreállítani a család megkopott fényét.

A nagy elhatározást nyomon követte a tett. Belátta, hogy az eredeti oklevelek nélkül meg sem kezdheti a munkát — hiszen még nemesi levele sem volt. Először tehát azokat igyekezett összegyűjteni. Hosszú évek fáradságos munkájával sikerült neki a fontosabb iratokat megszereznie.¹ Fehér vármegyétől kieszközölt egy nemesi bizonyáglevelet, azután beállított Csesznek-vár urához, Esterházy Ferencz grófhhoz, és visszakérte tőle ősi jószágát. A grófnak, úgy látszik, megtetszett a bátor, határozott föllépésű fiatalember, és a helyett, hogy a törvényre hivatkozott volna a birtokért adott kölcsönt visszakövetelte volna, azt ajánlotta: «háború világ lévén, menne el helette katonának, és úgy az jószágot minden pör patvar nélkül vissza bocsáttya».² Ányos Ferencz nem habozott. Fölöltötte a katonaruhát és vitézül harczolt a királynéért az örökösödési háborúban. Egy évvel a békekötés előtt, 1747-ben visszatért. A gróf, ígérete szerint, csakugyan átadta neki a birtokot, az esztergári földeket.

Hátra volt még az utolsó lépés: a maga vitézségével visszaszerzett birtokról királyi adománylevelet szerezni. A nehézségtől vissza nem riadó Ányosnak, a ki különben is nemrég tért vissza az uralkodóért vívott harczokból, ez már könnyű dolog volt. Nem is késett soká a jóváhagyás, 1749-ben jogszerint, királyi beleegyezéssel, tulajdonába ment át ősei fészke.³

¹ A két Ányos-testvér (Ferencz és Ignác) között 1760 szept. 14-én kelt szerződésben mondja Ignác. A szerződés hiteles másolata u.-ott.

² A Dudaron 1776 ápr. 13-án Kovács

Ferencz táblai jegyzőtől fölvelt jegyzőkönyv tanúsága szerint. Az eredeti jegyzőkönyv u.-ott.

³ A királyi adománylevel az esztergári levéltárban 37. sz. alatt.

ÁNYOS FERENCZNÉ, RÖTTH KLÁRA.

1747-ben érkezett meg Esztergárra az új birtokos. Bevonulása azonban nem volt diadalút, s az öröm helyett ugyanolyan érzés vehetett erőt lelkén, mint a mely IV. Bélát kinozta, mikor a tatároktól elpusztított országába visszatért. Pusztaságot és erdőt talált a viruló szántóföldek helyett, kietlen, terméketlen, szinte kihalt vidéket. Mikor a szomszédos dudari emberektől meghallotta, hogy a régebbi birtokos, Vörös Zsigmond, 40 forint évi árendáért adta át a pusztaságot a dudariaknak: akkor megértette, miért engedte olyan könnyen vissza Esterházy gróf az uradalmat!

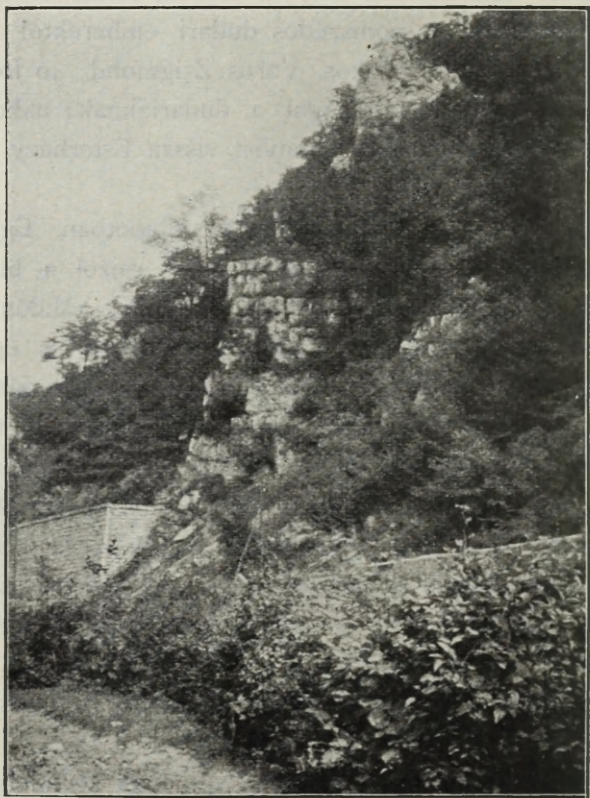
Szerencsére ő maga sem volt külön állapotban. Egy valamivel későbbi leírás olyan jellemző képet rajzol a birtokába bevonuló földesúrról, hogy szószerint közöljük: «Midőn Ányos Ferencz Esztergárra szakadt, telekes Bocskorban és egy rongyos Dolmányban járt» — a melyet még katonáskodása alatt viselt — «és hogy az Dolmány igen szélllel béllett volt, reá unt, szűrt vetett a nyakában, élélme is igen csekély képpen volt, egy Gunyhóban lakott (mellyet az előtt Dudariak csináltak) és élelemmel is jobnyira csak a Dudariak tartották, ki kenyérrrel, ki kásával, káposztával, és más egyébbel, egy Bográcsa lévén, abban kását mit főzőgetett, és úgy élődött, mint más szegény Legény.»¹

Úgy egymáshoz illett az elpusztult birtok, a rongyos ruhájú gazda!

Ekkor tűnt ki igazán Ányos Pál atyjának testi-lelki ereje. Nem riadt vissza attól az emberföldről munkától, a mely reá várt, ha ezt a vadont művelt gazdasággá akarja varázsolni, hanem rögtön hozzálátott földadatához. Először ki kellett irtani az erdőt, hogy megmunkálásra alkalmas területet nyerjen. A szomszéd falu parasztjainak és mesterembereinek eladta még lábán a fát: evvel kettős czélt ért el. Kapott pénzt, a minek ugyancsak szükében volt, s lassankint vetésre alkalmas földet is.

¹ Eszes Márton esküvel megerősített vallomása 1776 ápr. 13-án. U. ott.

Ur létére sem restelte megfogni a kapa és ásó nyelvét, versenyt dolgozott a parasztokkal és munkásokkal. A mint egy munkása mondja: «az irtástól kezeit nem sajnálta, mert az irtókkal edgyütt egyre dolgozott, hogy az tenyerein iszonyu hólyagok támadtak,

5. BAKONYI TÁJKÉP. SZIKLA ESZTERGÁR KÖZELÉBEN.

mellyet az Fejsze, és Kapa nyél tört rajta».¹ Eleinte még háza sem volt, mert a hol a későbbi Ányos-kúria, Ányos Pál szülőháza állott, olyan iszonyú sűrűség volt, hogy húsz-harmincz lépésnyire sem lehetett látni.²

A szorgalmas munka kezdte meghozni gyümölcseit. Szerzett

¹ Jakab Imre dudari lakos eskü alatt tett vallomása 1776 ápr. 13-án. U.-ott.

² Szabó Mihály vallomása u.-akkor. U.-ott.

magának lovat, ökröt, disznót, s ha időnként érte is egy és más kellemetlenség, mint p. o. mikor a jól megdolgoztatott cselédei nem bírván a munkát, megszöktek mellőle és disznócsordáját őrizetlenül hagyták,¹ a termékeny földek egyre jobban belenyúltak az erdőségbe, a gazdaság egyre javult és szépült: pár esztendő alatt virágzó birtok támadt az egykori pusztaság helyén,² s az 50-es évek legelején Ányos Ferencz egyike lett a Bakony legtekintélyesebb köznemesesinek. Régi birtokaihoz újakat szerzett, s a két vármegye, Veszprém, az ősi székhely, Fehér, mely hosszú időn keresztül vendégül látta magánál az Ányosokat, sietett táblabíróvá választani a derék földesurat.

Ányos Ferencz megvalósította merész álmait. Visszaszerezte az ősi jószágot, ha nem is gazdaggá, legalább jómódúvá tette családját és olyan fényt árasztott az Ányos-névre, a milyent az vagy egy századja nem látott. «Nemes Szármozásának ő volt második kezdője, midőn El temetett fényét verejtékes kezekkel emelte ki sirjából» mondja róla gyermekeinek hálás kegyelele.³

Az 50-es évek elején, mikor gazdaságát rendbe hozta és megépítette házát, mikor tehát Esztergár méltó lett arra, hogy úri asszony nevezze otthonának, Ányos Ferencz megházasodott. Szíve sugallatát követte, mikor az előkelő családból származó, de földi javakkal nem túlságosan megáldott Gadóczi Rötth Klárát Komáromban 1749 dec. 30-án oltárhoz vezette. A nála épen tíz évvel fiatalabb menyasszony⁴ Gadóczi Rötth Sándornak, Fehér vármegye tollforgató alispánjának⁵ és feleségének, a

¹ U.-ott.

² Öcsece, Ignác, mondja a bátyjával kötött szerződésben, hogy a birtok kiirtása és művelhetővé tétele egészen Ferencz érdeme. Az 1763 márcz. 19-én kötött szerződés hiteles másolata Ányos Ignácznak a kir. táblához beadott folyamodásában. U.-ott.

³ A sírkő szavai. Majdnem szóról-szóra így olvasható fiának, az ifjabb Ignácznak gyermekei számára készített följegyzései között. Ez utóbbi a családi levéltárban.

⁴ Született 1728 aug. 7-én. A komáromi plébánia anyakönyvének tanúsága szerint. Alapi Gyula dr. barátom, Komárom vármegyei levéltáros, szíves közlése.

⁵ Két nyomtatott munkáját ismerjük. Mind a kettő latin nyelvű. Az egyiknek czime: *Vagabundus juris tyro seu tractatus summarius de jure* (Tyrnaviae, 1722), a másiké: *Panegyris incliti comitatus per Dnum comitem Franciscum Zichy stb.* (Jaurini, 1747).

Komárom vármegyéből való Hrabovszky Annának volt leánya.¹ Az apa, a fehérvármegyei tekintélyes Rötthök sarja,² felesége kedvéért eleinte Komáromban élt, ott született Klára is, majd a 30-as években visszavándorolt szülőmegyéjébe, megyei szolgálatba lépett s gyorsan emelkedett az alispánságig. Ekkor ismerte meg Ányos Ferenczet — úgy látszik, a fiatalok ismeretsége is ez időből való — s kezére járt a jussát igazoló okiratok megszerzésénél.³ Ismervén jellemét, nyugodt lelkiismerettel bízta reá leányát, s ha már hozományt nem adhatott leányával,⁴ legalább az egész családja szeretetét küldte vele férjének.⁵

II.

A boldogság, mely e frigygyel az Ányos-kúriába költözött, nem volt múló vendég. Benépesültek az eddig rideg szobák, s rövid pár év alatt négy gyermekkel áldotta meg az Isten a szerető párt. A legidősebb János nevet kapott, a következő leány volt, Anna-Mária, előbb (1775-ben) Mesterházi Jánosnak, később (1780) Komáromi Sándornak felesége, a harmadik volt költőnk, ki 1756-ban István nevet kapott a keresztségben, a legfiatalabb, az 1762-ben született Ignác, a kinek révén Ferencz ága tovább élt. Ötödik gyermekük, az Istvánnál négy évvel idősebb Sándor, korán elhalt.⁶

¹ Az irodalomtörténet eddig Gadóczi Rötth *Adámost* tartotta Ányosné atyjának. Hogy azonban nem Ádám, a komáromi híres szenátor, hanem *Sándor*, a veszprémi alispán volt Ányos Pál nagyatyja, azt az esztergári levéltár nagyszámú bizonyosságain kívül — a mihez a kutatók nem férhettek — a fentebb idézett komáromi anyakönyv is tanúsítja, Klára atyjául Gadóczi Rötth Sándort nevezvén meg.

² A Rötth-családról l. Nagy Iván, *Magyarország családai*, IX: 791. l.

³ A nemesi bizonyáglevelét is ő állította ki mint Fehér vármegye alispánja

1743 decz. 7. Eredetije a családi levéltárban Fasc. I. Nr. 24.

⁴ Magának Rötth Sándornak úgy látszik nem volt nagyobb birtoka, nejének is csak apróbb részjóságai voltak Dunán innen, Komárom, Nyitra és Bars vármegyékben.

⁵ A két család s még a leszármazottak, Rötth Sándor és Ányos Ferencz gyermekei is, a legszívesebb baráti viszonyban éltek majd egy századon keresztül.

⁶ Így adja, csakhogy Sándort nem említve s Annát Istvánnál fiatalabbnak

Az egyre szaporodó család s a kiterjedt gazdaság annyira elfoglalták az apát, hogy nem is gondolt vármegyei szolgálatra, hanem otthon élt, magát egészen a családapai és gazdai kötelességeknek szentelve. A mint Esztergárt termőföldre alakította, többi birtokára fordította figyelmét, így Felsőörsre, a melyet szintén ő szerzett vissza családjának, Karádra. A mint a családi levéltárban fennmaradt gazdasági könyvei bizonyítják,¹ valóságos mintagazdaságot folytatott, messzefekvő birtokainak kezelését tisztartóira bízta, maga pedig, mint egy jól szervezett abszolút monarchia feje, rendeletekkel kormányozta uradalmait. Valójában ő tett mindent, alkalmazottai pusztán akarátának végrehajtói voltak. Figyelme kiterjedt mindenre, még a legapróbb dolgokat is számon tartotta s mint pontos gazda nemcsak kiadásairól vezetett pontos kimutatást, hanem intézkedéseiről s tisztartóinak jelentéseiről is.² Nagyon sokat utazott, majd itt, majd ott jelent meg munkásai között, különösen tavasztól őszig, a nagy munkaidőben, s valamint szegény ember korában nem hátrált meg a munka elől, most is akkor érezte magát legboldogabbnak, ha kint a zöldellő vetések között vagy a gabonával teli szérűkön ellenőrizte emberei munkáját. Valószínűleg jó gazda voltának köszönhette, hogy Nádasdy Ferencz gróf, horvátországi bán is megtette «plenipotentariusának», ma azt mondanók jószágkormányozójának. Azt a sok újabb terhet, a mit ez a megbízása vállára rőtt, szívesen viselte el «kedves grófjáért», a kihez igen ragaszkodott.³

téve Nagy Iván is id. h.; Sulyok Károly id. helyen (*Kath. Szemle* 1901: 310 l.) az esztergári levéltárban őrzött családja alapján hat gyermekről beszél. Szerinte volt még Ányos Pálnak két nőtestvére, Mária, Perczel Jánosné és Klára, Weinhardt Józsefné. Már a családja olvasása is hibás Sulyoknál, mert a családja Klárát nem Mária *hugának*, hanem *leányának* tünteti föl, még nagyobb baj azonban, hogy maga a családja is téves adatokat közöl: Mária (helyesen: Teréz, Perczel Imre felesége)

nem nőtestvére, hanem nagynénje volt Pálnak: apjának, Ferencznek, huga.

¹ A családi levéltárban ma is megvan az az a hatalmas foliánsok, a melyekben kiadásairól napról-napra elszámolt, vagy a melyekbe tisztartóinak hozzá intézett leveleit lemásolta a feleletekkel s az elintézés eredményével együtt.

² Hasonló jó gazda volt fia Ignác is, a ki egészen atyja szellemében s az ő módjára folytatta a gazdaságot.

³ A sírkő fölirata alapján.

Életét csak rokonainak áskálódásai keserítették meg, különösen öcscséé. Mikor a fiatalabbik testvér látta, hogy bátyjának fáradsága milyen gazdagon gyümölcsözik, föltámadt ellene s minden módon szeretett volna részt kapni az immár termékeny-nyé vált Esztergárból. Először ugyanazzal a váddal tört reá, a melylyel Toldi Miklós a bátyjára, a fiatalabb testvérek tipikus vádjával: mikor atyjuk meghalt, bátyja és tutora, Ferencz, nem taníttatta, hanem szántszándékkal meghagyta együgyű tudatlanságában. Megidézttette bátyját, hogy számot adjon gyámi sáfárkodásáról. Majd a királyi táblánál indított eljárást, hogy ő is részesedjék az Esztergárra és Felsőörsre vonatkozó királyi donatióban.¹

Az idősebb testvérnek, Toldi Györggyel ellentétben, könnyű volt kimutatni a vádak alaptalanságát, hiszen atyjuk halálakor maga is gyermek volt, a ki gyámságra szorult, nemhogy ő lehetett volna öcscsének gyámola. Esztergár, igaz, családi birtok volt, de ő nem a királynétól kapta donatióként, hanem Esterházy gróftól személyes szolgálataiért s mind a bizonyságok előteremtését, mind a kietlen puszta megművelését egészen maga végezte. E védelem igazságát maga a fiatalabb testvér is kénytelen volt elismerni, úgy hogy még a pör megindításának évében, 1760-ban, 1100 forintért lemondott minden jogáról és követeléséről.² A béke azonban nem volt tartós, 1762-ben, majd 1774-ben újra megindította Ignác a pört,³ a mely, úgy látszik, egyezség révén azzal ért véget, hogy Ferencz a kisesztergári birtokrészletről lemondott Ignác ága javára.⁴

Ilyen ember volt az a férfiú, a kit Ányos Pál apjának hívott. Ambitiosus, nemes férfi, szorgalmas, lelkiismeretes gazda, hű sáfára magának és grófjának. Ha még hozzáveszszük, hogy esztergári

¹ Az 1760 jún. 18-án fölvett jegyzőkönyv az esztergári levéltárban.

² Az 1760 szept. 14-én kötött szerződés u.-ott.

³ Az 1762 aug. 21-én és 1763 márcz. 19-én fölvett jegyzőkönyvek, valamint

Ányos Ignácznak föntebb idézett beadványa a kir. táblához (1774-ből) u.-ott.

⁴ Ítéletnek nincs nyoma a levéltárban, de mivel a kisesztergári birtokok azóta is Ignác leszármazottainak birtokában vannak, azt hisszük, joggal gondolhatunk egyezségre.

kis kastélyából nem hiányoztak a könyvek, a komoly olvasmányok: a római klasszikusok, jogi és történeti munkák és egy pár theologiai munka,¹ előttünk áll úgy, a mint a meglévő adatokból megrajzolhattuk képét. Milyen ember volt családja körében, arról a száraz históriai adatok természetesen hallgatnak. Ányos Pál eddigi életirói majd mind — hol élesebben, hol burkoltan — kegyetlenséggel, ridegséggel vádolják Ányos Ferenczet.

6. A NAGYESZTERGÁRI RÉGI ÁNYOS-KÚRIA.

Azt állítják, hogy családja rettegéssel tekintett a zsarnok²apára, «a legszigorúbb és legszenvedélyesebb emberek egyikére». Irott bizonyosságaink erről mit sem tudnak. Gyermekeinek nyilatkozataiból ellenkezőleg arra következtethetünk, hogy a derék, családjának élő ember nagyon szerette gyermekeit, és azok is szeretettel ragaszkodtak apjukhoz. Ignác fia abban a pár lapnyi iratban, melyet a maga gyermekei számára családjukról készített, apjáról a fiúi szeretetnek valóban megható hangján emlékszik meg,²

¹ Az esztergári könyvtárnak, melyet különösen fia, Ignác, Pál öcséje, gyarapított, anyaga ma is jórészt együtt van.

² A főttebb is idézett irat a családi levéltárban. Mint pusztán a család használatára szánt följegyzés kétszeresen fontos.

költő fiának versei több ízben tesznek tanúságot arról, hogy nem mint rettegő fiú állott szemben a szívtelen atyával, hanem mint hálás, engedelmes gyermek tisztelt, szeretett szülőjével.¹ Sőt nemcsak maga említi szeretettel atyját, hanem barátja, Barcsay is többször hivatkozik erre a szeretetre,² a ki pedig csak Ányos szavai alapján alkothatott magának fogalmat az atya és fiú viszonyáról. Mi azt hiszszük, hogy Endrődi Sándor s a többi biographus, mikor a szelid, gyöngéd édes anyával, durva, érzéketlen atyát állítottak szembe, annak a divatnak hódoltak, a mely az újabb irodalom történetében Goethe és még inkább Petőfi élete körülményeinek ismerete nyomán lábra kapott. Segítette ennek a divatnak kifejlődését az a természetes ellentét, a melyben az élet gondjaival küzdő férfi és a családnak élő nő gyermekeikkel szemben állanak, meg magának a két nemnek természete is: hogy azonban az ellentét, bár gyakran, de nem szükségképpen ilyen kiélezett, azt többek között épen Ányos szüleinek példája igazolja.

Édes anyja fiatalon, alig húsz éves korában került a régi koronázó városból a Bakony közepén fekvő faluba és a derék, gazdaságáért élő apának méltó élettársa, a vidéknek első úrasszonya lett, a kit az egész Bakony tisztelt és szeretett. Hogy a gyermekei nagyon szerették édes anyjukat, arról az a verses köszöntő tanúskodik, melylyel költő fia neve ünnepére megtisztelte.³ Az egész vers minden érzelgősségtől menten, olyan nyugodt boldogsággal, olyan természetes hangon szól, a hogyan csak a mélyen érző s gyöngéden szeretett fiú tud írni. Az anya volt a család lelke, s jóságát férje, gyermekei állandó szeretettel viszonozták. Még később is, mikor a fölserdült gyermekek szét-szóródtak, valóságos ünnep volt egy-egy látogatásuk. Maga

¹ L. édes anyjához intézett verses köszöntőjét 1777 aug. 4-ikéről s azonkívül Barcsayhoz 1777 szept. 8-án írt sorait. Ányos írásai, ha más forrást nem említek, megtalálhatók Ányos-kiadásomban. (*Ányos Pál Versei*, Régi Magyar Könyvtár 23., 1907.)

² L. 1777 szept. 23-án és 1780 ápr. 25-én Ányoshoz írt leveleit. (Az előbbi megjelent a *Figyelő* 1873: 135–136. l., az utóbbi a *Hon* 1873. 203. sz.-ban.)

³ L. id. verses levelét édes anyjához 1777 aug. 4-ról.

Anyos írja, hogy visszatérve szüleihez, «megkönnyebbül a szíve», érzi azt a meleg családi érzést, a mely szüleinek egymás iránti szeretetéből kiárad, ebből a «kötésből», a mely igazán a természet szerint való.¹

Ebben a környezetben élte le Ányos István gyermekéveit, azokat az esztendőket, a melyek érzelmi tekintetben a legfontosabbak az ember fejlődésében. Valljuk mi is, hogy a nevelés, még a legnemesebb értelemben vett nevelés sem változtathatja meg a jellem alapvonásait, de az is kétségtelen, hogy az öröklött dispositiók érvényesülésére igen nagy hatása van annak a környezetnek, a melybe az embert a véletlen veti. Hogy Anyos érzélemléte olyanná fejlődött, a milyennek később műveiből megismerjük, arra származásán kívül ezek az első esztendők voltak döntő hatásúak. Itt, a szülői házban a kölcsönös szeretet hatása alatt fejlődött ki benne az az erős családi érzés, a mely később, mivel nem talált természetes kielégítést, barátaihoz való szinte ábrándos ragaszkodásban nyilvánult;² itt az a becsületes őszinteség, mely mint költőt szinte páratlanná teszi abban az időben: nem rejti el érzelmeit, nem tagadja meg természetét, hanem bevallja fájdalmát, kínjait. Csak föltevés ugyan, mert nincs rá semmi bizonyítékunk, hogy vallásos érzelmei is már gyermekkorában, Esztergárott, ébredtek öntudatra, de igen valószínűnek tartom. A hit abban az időben még sokkal épebben élt a szívekben, lelki szükséglet volt, a melyet különösen a nemesi házak úrasszonyai éreztek, s hogy az Ányos család nem volt közömbös a vallás tanításai iránt, azt már az is valószínűvé teszi, hogy ott volt közelükben, alig egy negyed órányira, a ciszterciek székháza, a zirczi kolostor, a melynek tagjaival, valamint az egész renddel a család állandó jó viszonyban élt és él.

És még egy erős érzelm vert tanyát szívében, szülőföldjének szeretete. Ha mai szemmel olvassuk verseinek azon helyeit, a hol a Bakonyról emlékszik meg, halványnak, színtelennek találjuk

¹ Levele Barcsayhoz 1777 szept. 8.

² Ennek a ragaszkodásnak egyéb motívumait alább fejtegetem.

a róla festett képet, gyöngének az érzelmet, melyben fogantak. De ne feledjük el, hogy csak a XIX. század nagy költői, Petőfivel az élükön, merték megütni, bátor kézzel, lantjukon az új hangot. A XVIII. század utolsó harmadában a költők tartózkodtak sajátos lelki világukat föltárni az olvasók előtt, a kor fölfogása szerint nem volt illő ezeket az egyéni érzéseket megszólaltatni. Ezért a szülővidék szeretete legföljebb az epika és dráma álarczába burkolva jelent meg, mint p. o. Dugonicsnál, a ki meséit s hőseit hozta szülővárosával, Szegeddel, kapcsolatba. Ányost ép úgy, mint Bessenyeit, végig kíséri életén szülőföldjének emléke s nyomot hagyott költészetén is. A bihari remetét az Alföld, őt a Bakony szeretete egy-két hangulatos tájképi részlet festésére ihleti.

Szerette Esztergár környékét, a «Bakony erdeinek ezt a kies rejtekét», a tipikus dunántúli földet, a hol a Bakony szétnyíló hegyei dombos-völgyes katlant zárnak maguk közé s erdőborította lejtőikbe mélyen be engedik furakodni a gazdagon termő lapályokat. Nem nagyszerű a tájék, mint a Tátra vagy Erdély hótakarta bércei, hanem bájos, akárcsak a XVIII. század pásztori költészete nyomán formáltak volna. Ilyen különösen az a «dombocska», a mely Zircz fölött, a messze elterülő, «sárgult kalászhokkal» borított szántóföldekből emelkedik, és az a kis falu, Nagyesztergár, a mely a «gyümölcsfákkal» kerített, «eleven forrásoktól öntözött» dombot mint ezüst koszorú koronázza. Több ízben emlékszik meg róla Ányos, legrészletesebben anyjához írt üdvözlő versében,¹ mindig egyforma szeretettel. Érezzük, hogy nem pusztá szó, mikor így énekel:

Bakony erdejének szállottam keblében,
Hol kedvemet érzem tellyes mértékében.²

¹ Az a kép, melyet Esztergárról és vidékéről rajzoltam, egészen e levélen alapszik, csak pár vonást tettem hozzá a magam szemléletéből. Egyik életírója azonban (Endrődi) Svájcczal hasonlítja össze a Bakonyt, és ez a merész, de alaptalan

hasonlat megtevésztette Ányos egy későbbi életíróját is, a ki kifejtve a hasonlatot, regényes képzelettel zordon nagyszerűséget és mély szakadékokat lát Esztergár környékén.

² Levele Barcsayhoz 1777 szept. 8-án.

Táplálták ezt az érzést ismételt látogatásai, azok a hónapok, melyeket tanuló és szerzetes korában Esztergárott töltött, de az érzés alapja gyermekkorában rakódott le szívében, vagy épen úgy szállott reá atyjától, a ki, a mint föntebb láttuk, szellemének

7. CSESZNEK VÁRA.

energiájával s arcának verejtékével szerezte meg családjának ezt a szép földet. Csoda lett volna-e, ha a Bakonyhoz való vonzódást átülteti gyermekeibe is?

A sok lelki kincs között, melyeket a családi ház szüllöttét megajándékozta, hiába keresünk egyet, a mely pedig a régi nemesi kúriák rendes útravalója volt, a történeti érzéket, a

dicső mult jelentősebb eseményeinek tudatát s az ezen alapuló érdeklődést és fogékonyságot nemzetünk lezajlott, százados küzdelmei iránt. Állításunkat bizonyítani és e föltűnő jelenség okára rámutatni nem nehéz feladat. Bizonyoságul elég hivatkozni Ányos később írt költeményeire, a melyekben hangot kér ugyan gyakran, többször talán, mint a korabeli írók nagy részénél, a mult egy-egy eseménye, hőse, de e hangok, a lelkesedés heves szólamai, a szívnek és nem az észnek hangjai: Ányos nem a multat ismerte, hanem csak annak a köztudatban élő és ható pár mozzanatát. A család körében nem is nyílt alkalma, hogy megszerezze ezt az érzéket. Az által, hogy az Ányosok sorsa nem kapcsolódott oda a nemzet multjának nagy fordulataihoz, hogy családjuk sorsa nem szövődött össze a nemzetével, nem fejlődött ki náluk történeti traditio, a mely apáról fiúra szállt volna. Nagymúltú várak sem voltak Esztergár közelében, melyek képzeletüket foglalkoztatták volna. Az az egyetlen regénye omladék, a Bakony északkeleti lejtőjén uralkodó Csesznek vára, mely a pannonhalmi főapátság levéltárának egyik oklevele szerint már 1323-ban fönnállott,¹ nem játszott fontos szerepet a multban,² noha királyi birtok volt és 1392 óta a hozzá tartozó helységekkel a Garaiak hatalmas uradalmának középpontja. Az Esztergár szomszédságában emelkedő vár sokszor cserélt gazdát, 1478-ban leánynegyedként a Szécsiek kapták, 1483-ban Szapolyai István,³ végül mai birtokosai, az Esterházyak. Csesznek romjai között bizonyára gyakran megfordultak az Ányos-fiúk, megmászták a csonka falakat s a közvetlenül a vár mellett égbenyúló ú. n. elkülönített tornyot, a mely szebb időkben századokkal azelőtt, az őrtorony és védelmi torony kettős rendeltetését egyesítette,⁴ akkor azonban a baglyoknak és ölyveknek volt kedves tanyája.

¹ Házi levéltár IX 'A. szerint: Castr. Cesnuk. Idézi Csánki Dezso, *Magyarország történelmi földrajza*, III: 208.

² L. u.-ott. Rómer Flóris szerint azonban (*A Bakony*, 153. l.) régebben a Bakony kulcsának tartották.

³ Csánki id. m. III: 204. és 208.

⁴ Ez a sajátosság a külföldön sem volt gyakori, hazánkban meg épen ritka. L. Könyöki, *Középkori várak* 179. l. E könyv tanúsága szerint Csesznek várán kívül csak Dévényben volt hasonló különített torony.

Maga a rom, a XVIII. században csak úgy mint ma, nem idézte föl a mult emlékét; mint a hajdani harczoknak néma tanúja sötéten borongott a Győr-Veszprém között húzódó országút fölött.¹ Még a nép képzeletvilágát sem indította meg, az sem fűzött hozzá mondákat,² mindössze azt a szegényes tudatot őrizte meg róla, hogy valamikor Garai Máriaé volt. Egy karszék formájú szikladuczot ma is «Gara székének» nevez Csesznek lakossága.

A történelmi érzék hiányát a családi büszkeség pótolta az Ányosoknál. Mint testvéreit, Istvánt is lelkesítette az a tudat, hogy ősei fegyverrel kezükben estek el az ellenség csapásai alatt,³ s ha atyja a téli estéken a XIV—XVI. századokban élt nagy Ányosokról kezdett regélni, a kiknek tetteit ő, mint a család okleveleinek felkutatója s a család régi dicsőségének fölújítója jól ismerte, fölhevült, keble önérzettől dagadt, hogy ő is e férfiak sarjadéka. Nemesei önérzete annyira kifejlődött, hogy még szerzetes korában sem tudott róla lemondani,⁴ de dicséretére azt is el kell ismernünk, hogy ez az öntudat sem túlságba, sem egyoldalúságba nem csapott.

III.

Nagyon korán elkerült a szülői háztól Ányos. Hét éves lehetett, mikor az elemi iskola elvégzésére atyja Komáromba küldte⁵ a fiú nagyszüleihez,⁶ hogy ha már a családi tűzhelytől távol kell a kicsiny gyermeknek ifjú éveit tölteni, a szerető nagyszülők házában ne érezze az idegen hely ridegségét. Komáromi

¹ Römer szerint (id. m., id. h.) csak a jelen század elején lett lakatlanná, főlőbb parancsra. Lehet, de kétségtelen, hogy a kiparancsolt lakosok földhöz ragadt szegény nép volt, mely a romok között vont magát. Hogy e közben a vár már romban állt, bizonyítja Pázmándi Horvát Endrének alább idézendő elbeszélése, mely mint romról emlékszik meg róla.

² A műköltők közül Horvát Endrét, Zircz éneklőjét egy romantikus, kísérte-

ties, rejtelmes elbeszélésre ihlette Csesznek vára. A rémes történetnek azonban sem történeti, sem mondai alapja nincs. (Megjelent *Csesznekvár* címmel az 1831-iki Aurorában.)

³ Levele Barcsayhoz 1782 febr. 4.

⁴ Tanújele a *Kalapos király*.

⁵ Batsányi, *Ányos élete* (Műveinek 1798-iki kiad. XV. l.); Horányi, *Nova Memoria* I: 171.

⁶ Batsányi id. helyen azt mondja, hogy Ányos *nagyanijánál* tartózkodott Komá-

életéről és tanulmányairól jóformán semmit sem tudunk. Hogy a nagyanya körében kellemes élete volt a kis fiúnak, az természetes, de csak föltevés; ¹ hogy a gimnázium előkészítő tanfolyamát a városi elemi iskolában végezte, jobban mondva, hogy ott tanult meg írni és olvasni, az onnan következik, hogy a komáromi jezsuita iskolában régebben főnnállott előkészítő osztályokat 1729-ben, illetőleg a közöttük legmagasabbat, a minimát 1732-ben megszüntette a rendtartományi főnök. ² Úgy látszik, csak egy, legfőljebb két esztendő telt el Ányos Komáromban, s az elemi ismeretekon kívül nem vésődött más emlékezetébe, mint a híres komáromi köszobor, a töröknek fügét mutató szűz, mely a vár oldalába illesztve, azt a büszke igazságot jelenti, hogy nem találkozott még ellenség, a melynek Komárom vára megadta volna magát. ³ Ez volt az első történelmi emlék, mely Ányos fejledező értelmére hatott, s ez is, mint az eddigi családi tradíciók, általános és színtelen volt.

1765-ben Györbe került minor parvára a jezsuiták gimnáziumába. ⁴ Miért nem folytatta Komáromban tanulását, a hol ebben az időben teljes gimnázium állott fenn, nem tudjuk. Talán az 1764/65-ben hónaponként megújuló földrengések rémítették meg szüleit? ⁵ Lehet az is, hogy atyja közelebb akarta tudni fiát magá-

romban. Mi inkább *nagyszülőit* írtunk, mert nagyatyja csak a 70-es évek közepén halt meg. (1773-ban még kétségtelenül élt, a mint ezt Fekete Ferencznek és Györgynek a győri káptalantól hiteles másolatban kiadott kötelezvénye bizonyítja. A másolat az Ányos-család esztergári levéltárában.) Mikor költöztek vissza Rötthék Komáromba, arról nincs adatunk.

¹ Nagyanyja állítólagos kényeztetése, a miről Koltai Virgil beszél (*Ányos Pál*, 7. l.), nem lehetetlen, sőt valószínű; e föltevésből azonban messzemenő és kellően meg nem okolt következtetéseket levonni és azt állítani, hogy itt fejlődött ki Ányosban a makacsság, dacz és engedetlenség, nem szabad, mert nemcsak bizonyosság nincs reá, hanem ellenkezőleg Ányos későbbi jellemvonásai is ellene szólnak.

² A komáromi róm. kath. gimn. története (A komáromi kath. gimn. 1893/94. évi értesítője) 43–44. l.

³ Levele Kónyihoz 1779 szeptember 11-ről.

⁴ A győri kath. gimn. katalógusainak tanúsága szerint. Az adatokat közli Sulyok id. értekezésében (*Kath. Szemle*, 1901: 312. l.).

⁵ A 60-as években Komáromot pusztító földrengéseket összeállította Beöthy Zsigmond a *Romemlékek* (szerk. Beöthy László 1851.) című munka 22–24. lapjain, a *Diarium Paroch. Comaromiensis ab anno 1748–1766* pedig pontosan följegyezte azokat a napokat is, melyeken az 1764/65-iki iskolai esztendőben földrengést éreztek Komáromban. Soruk a következő: nov. 2., decz. 18., 19., jan. 29., febr. 5–8., 24–26.,

hoz, ezért vitte Győrbe, a Veszprém vármegyei nemesség kedvelt tartózkodó helyére, a mely ugyan szintén kívül esett a vármegye

8. A KOMÁROMI VÁR »KŐSZŰZ«-E.

határán, de a melylyel az érintkezést állandóan fönntartották, s a vármegye székhelyével szemben az volt nekik, a mi a fölsődunai megyék lakosainak Budával szemben Bécs. Itt tanult István

márcz. 14., 27., ápr. 1., 9., 21., máj. 14., 29., jún. 3., 7., 23., júl. 28. Június 27-ikén, mint az előbbi esztendő nagy földindulá-

sának fordulóján, a mesterembereknek, ki- véve a lakatosokat, a tűz gyűjtását is el- tiltották.

bátyja, János is, ez a poéták, az a minores parvistae-k között szerepel ezen esztendő (1765/66) katalogusaiban, s előbbi a rhetorok, utóbbi a maiores parvistae sorában a következő 1766/67-ik évi katalogus szerint.¹

János bátyja 1767-ben elvégezte a gimnáziumi tanfolyamot, és a mint öcsce egyik leveléből következtetni lehet, valószínűleg Győrött, a filozofiára iratkozott, hogy azután jogot hallgasson, és «hazájának elméjével szolgáljon».² Ugyanekkor Istvánt is kivették a gimnáziumból és visszaküldték nagyanyjához Komáromba, úgy lászik nem akarták a két különböző korú fiút — ha János csakugyan Győrött tanult tovább — egy városban hagyni akkor, a midőn a nagyobbik már ifjúvá serdült. Itt a jezsuiták gimnáziumában járta az 1767/68. esztendőben a principiát.³ A nyári szünidő után atyja nem Komáromba vitte, hanemkövetve öcscesének, az idősb Ignácznak példáját, a ki 1747-től 1752-ig veszprémi tanuló volt, fiát szintén Veszprémbe adta a piaristák jóhírű gimnáziumába, a mely épen abban az időben, a 60-as években, Perczel Imre igazgató vezetése alatt virágkorát élte. Tanulóinak száma rendszerint fölül volt a 300-on, s olyan tanárai voltak ebben az időszakban, mint Pállya István, egyik legjelesebb iskolai drámaírónk, a ki épen az Ányos érkezése előtti években adatta elő két sikerült vígjátékát, a *Ravaszi és Szerencsést*, meg a *Pazarlay és Szűkmarkosyt*,⁴ Sárváry Ferencz, Révainak kedves barátja, a kiről egyik költői levelében azt mondja:

Fébus arany lantot maga nyújtott gyenge kezedbe:

'S mint maga, olyly kedves hangozatokra vered...⁵

továbbá Berencs Keresztély, szintén jó embere Révainak. A többi is majd mind vagy már akkor vagy később szorgalmas munkása irodalmunknak, s a mi még fontosabb, mindannyiukat erős magyar

¹ L. Sulyok értekezését id. helyen.

² Idézett köszöntő levele anyjához.

³ Neve megvan a komáromi gimnázium anyakönyveiben. Alapi Gyula dr. barátom szíves értesítése.

⁴ Takáts Sándor, *Pállya István élete*. (A kegyesrendiek budapesti főgimn. tudósítványa 1893/94. évről 29. s következő lapok.)

⁵ Révai, *Elegyes versek* 43. l.

szellem lelkesítette. A nemzetietlen kor embereinek ezt a tudatossá ritkán való érzelmét iparkodtak átültetni tanítványaik lelkébe is. Ányos azonban tanulmányainak nagy kárára itt is csak egy esztendőt tölthetett, a 68/69-iket, a mikor mint grammatista ötvenötöd magával Berencs Keresztély keze alatt tanult, a ki velük együtt még huszonöt syntaxistát, tehát összesen 90 iskolás fiút tanított.¹

9. A KOMÁROMI JEZSUITA, KÉSŐBB BENCZÉS KISGIMNÁZIUM.

A következő iskolai év őszén Ányos folytatta vándorútját, a syntaxis évére (1769/70) ismét Komáromba,² s innen mint utolsó állomására, Pápára ment a pálosok gimnáziumába.³ Itt Pápán az 1770/71 és 1771/72. iskolai esztendőben elvégezte a gimnázium hátralévő két osztályát, a poesist és rhetorikát, még pedig olyan szerencsés körülmények között, hogy mind a két folyam-ban ugyanaz a tanár vezette, Barabás Gellért.⁴ Az 1772. év

¹ A veszprémi gimnáziumra és Ányosnak ottani tartózkodására vonatkozó adatokat Friedrich Endre dr. kegyesrendi tanár volt szíves számomra a gimn. irattárából kikeresni.

² A komáromi gimn. anyakönyvei szerint.

³ A pápai pálos gimnázium tanulóinak

névsora nem maradt ránk, de Horányi és Batsányi közlései alapján kétségtelen, hogy ott végezte be költőnk a gimnáziumi tanulmányait.

⁴ L. Bakonyvári Ildeoncz munkáját, *A pápai kath. gimn. története* a pálosok idejében 85–86. l.

nyarán középiskolai tanulmányaival elkészülve, elhagyta a pálos gimnázium falait.

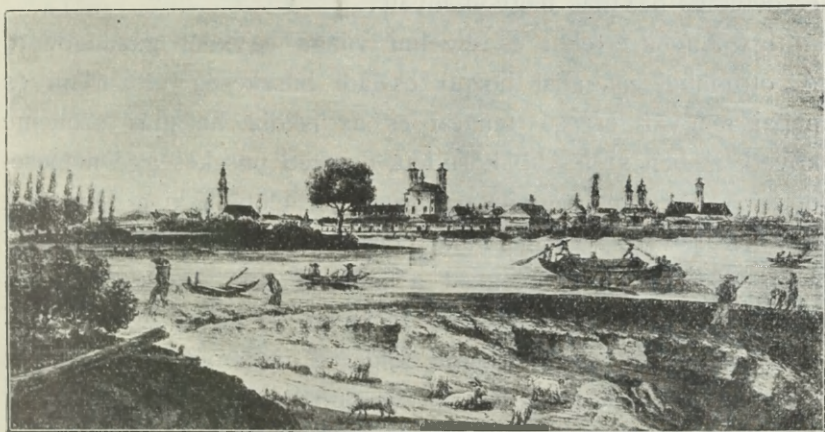
Két irányban nyilvánult a pápai iskolázás hatása Ányosra: fejlődésére kedvező, élete sorsára végzetes volt. A férfivá lett Ányos csak áldhatta sorsát, hogy a magyarországi ötven gimnázium közül épen abban végezte be tanulmányait, a mely a tanítás anyagát és módszerét tekintve a XVIII. század közepén kétségtelenül a legkiválóbb volt hazánkban. Míg a jezsuiták oktatása az 1735-ben megjelent *Typus* szerint¹ nem ismert más czélt, mint a latin nyelv teljes elsajátítását, s ennél fogva a heti órákat egy pár negyedóra kivételével egészen a latin nyelv gyakorlására foglalták le; míg a náluk sokkal modernebb szempontokat érvényre juttató kegyesrendiek is inkább csak abban tértek el tőlük,² hogy szakítottak a merev formális képzéssel, a latin nyelv tanítása keretében a pusztá grammatizálás helyett irodalmi ismeretek nyújtására törekedtek s bevezették iskoláikba a számtant meg a reáliákat:³ addig a pálosok szabadabb szellemben fogták föl azt, mennyit és hogyan kell tanítani a középiskolákban, modernebbek és magyarabbak voltak. A görög nyelvvel ugyan a kegyesrendiek mintájára ők sem foglalkoztak, s ennyiben iskoláik elmaradnak a jezsuitáké mögött, de minden más tekintetben messze fölöttük állanak, s meghaladják a kegyesrendiekét is. Rendjök kiváló főnöke, a később püspökké szentelt Esterházy Pál, abban a korban szokatlan világossággal és határozottsággal mondja ki, hogy a tanításnak csak egyik célja az ismeretszerzés, a másik, nem kevésbé fontos, az értelem és

¹ *Instructio Privata, seu Typus cursus annui, pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Jesu editus.* Részletesen ismerteti és bírálja Fináczy Ernő *A magyarországi közoktatás története* című alapvető munkájának 1. kötetében (105–116. l.).

² L. a Helytartótanács 1766-ban beterjesztett *Norma Studiorum*okat, melynek méltatását ugyancsak Fináczy műve adja (u. ott 150–153. l.).

³ Azt, hogy a magyar történelmet mint külön tantárgyat tanították, csak hazafias, de nem paedagogiai érdemnek lehet tekinteni, mert a kor objectív historikusa szerint (Fináczy i. m. 151. l.) a tanításban csak Szent István koráig jutottak, s még a piarista iskolák egyik alapos ismerője szerint is legfőljebb az vitás, nem tanították-e a XI–XIII. század történelmét. Viszont a politikai eseményeken kívül foglalkoztak a művelődési viszonyokkal is.

ítélőképesség fejlesztése.¹ És a mi az utókor előtt még magasabbra emeli őt: az igazság e bátor fogalmazásának, melyet még a xx. század tanárai sem értenek meg mind, érvényt is tud szerezni. A két pálos gimnáziumban, az újhelyiben és pápaiban,² a tantárgyaknak nagy változatosságával találkozunk. A humaniorák (latin, történet, vallástan) mellett, melyeket nagyrészt a jezsuitáknál használt könyvekből tanítanak,³ ott találjuk, még pedig nem jegyzetek, hanem könyvek alapján előadva, a szám-
tant és praktikus alkalmazását, a geometriát, a melyekre olyan

10. KOMÁROM A XVIII. SZÁZADBAN.

nagy figyelmet fordítottak, hogy iskoláik messze földön híresek voltak, az algimnáziumban a természetrajzot, mi több, egészen természetes sorrendben (állattan, növénytan, ásványtan),⁴ a főlsőbb osztályokban a földrajzot, csillagászatant és chronológiát.⁵ A legkiemelkedőbb mozzanat azonban tanrendszerükben a magyar nyelv szerepe. A jezsuitáknál a magyar beszéd tiltva volt, s Virág nemes fölháborodással említi, hogy a tanítói mindenféle

¹ Idézi a királynéhoz fölterjesztett 1766-iki jelentését Fináczy id. m. 165. l.

² Az újhelyi azonban csak algimnázium volt.

³ A három alsó osztály tankönyveit fölorolja Bakonyvári id. m. 77–78. l.

⁴ U.-ott. Bakonyvári összeállításából azonban nem tűnik ki, megvolt-e már a természetrajznak ez a fölosztása az 1766. fölterjesztés korában.

⁵ Fináczy i. m. i. h. Természetesen a fölsorolt tárgyaknak csak elemeit tanították.

lealázó jelekkel büntették, a ki magyarul mert szólani,¹ a kegyesrendiek, mint nemzetünkhöz símuló tanító-rend, használták ugyan iskoláikban a magyar nyelvet, de csak mint a tanítás eszközét; czélként egyedül a pálosoknál szerepel, a kik hetenként magyar gyakorlatokat íratnak, hogy növendékeiket anyanyelvükön is megtanítsák helyesen írni és fogalmazni. Ezt a czélt s vele kapcsolatban a magyar érzés ápolását szolgálták az iskolai színjátékok is, minden esztendőben kettő, s mindig magyar nyelven előadva.² Az egyetlen magyar eredetű rend nem tagadta meg eredetét és hazafias hagyományait!

Így Ányos értelmi és érzelmi világa egyként gazdagodott. Az otthonból magával hozott családi büszkeség veszprémi és pápai magyar érzésű tanárai és az iskola hazafias szelleme következtében szélesebb körű lett, nemzeti büszkeséggé nemesedett. A korlátolt szemhatárú gyermek előtt, a ki a Dunántúl egy kis részén kívül egyebet nem ismert, s családjá nevezetesebb eseményein kívül mást a multból nem tudott, föltárult «a mult és jelen, az emberiség története, az egyes népek eloszlása a földön és az országok földrajzi viszonyai». Ezt a képet azonban nem szabad szószerint vennünk, s Ányos tanulmányait a kelleténél többre becsülnünk. Az emberiség multjának ismeretén nem érthetünk többet, mint hogy a világhistoria legkiemelkedőbb eseményein kívül, a kor tudományához képest elég részletesen, ismerte az Isten választott népének meg a klasszikus ókori nemzeteknek erkölcsi okulás céljából bemutatott harczait, a mihez legfőllebb egészen homályos fogalmak járultak a magyar történelemből; a földrajzi ismeretei pedig, a leíró földrajz köréből ki nem lépve, főképen a nevezetesebb országok területi megoszlására s városaik nevének fölsorolására terjedtek, ezen-

¹ *Mészáros Józsefnek Válba* intézett verses levelében (Toldy kiadása 136. l.) mondja a következő jellemző sorokat:

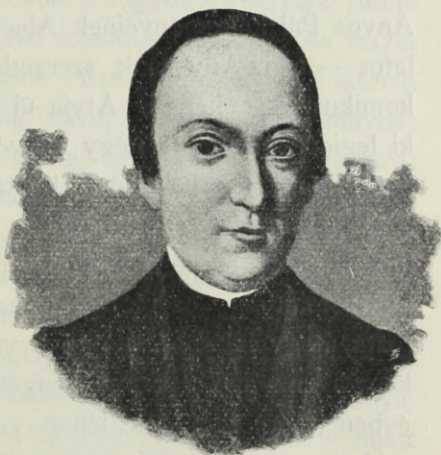
Tudhatd: mestereink törzsökkel, szalmakalappal
S több más csúfsággal büntették édes anyánknak
Nyelvét mibennünk...

² Bakonyvári i. m. 58—59.

kívül költeményeinek földrajzi kitéréseiből következtetve, Európa főbb folyóit és hegylánczait tudta képzeletben beállítani a maguk helyére.

És mégis sokkal többet tudott, és a mit tudott, jobban, elfogulatlanabban tudta, mintha az egész gimnáziumi tanfolyamot a jezsuiták iskoláiban végezte volna, a hol a rend szokása szerint az összes tanulmányok mint a latin nyelv vagy a vallástan segédtudományai szerepeltek, s a világtörténet közép- és újkori része valójában nem volt egyéb, mint egyháztörténelem, a katolikus egyház küzdelmeinek a rajza, és a hol földrajzot egyáltalán nem tanítottak.

Milyen tanuló volt Ányos, arról nem szólnak adataink. Ha szabad későbbi ismereteiből következtetnünk, azt hisszük, tanárai nem vallottak vele szégyent, és mikor az 1771/72. iskolai év végén, Kisasszony napján, visszatért szülőihez, azok is meg voltak elégedve gyermekük készült-ségével.

II. PALLYA ISTVAN ARCZKEPE.

Ekkor érezte a pápai iskolázás másik, Ányos életére végzetes hatását: a tizenhatodik évében járó fiú megvallotta szüleinek, hogy pálos szerzetes akar lenni. Mi indította a fiatal Ányost erre a lépésre, olyan kérdés, a melyre az életrajz-írónak meg kell felelnie, még akkor is, ha — mint a jelen esetben — egyetlen biztos támaszpontunk sincs. Életének első ismertetőjén kívül mindegyik foglalkozik a kérdéssel,¹ de bár Koltai, és még inkább

¹ Toldy is, de őt nem vesszük számításba, mert az ő Ányos-életrajza (M. köl-

tők élete 1: 181—184.) pusztán Batsányi vázlatának rövidített átírása.

Sulyok megokolásában¹ vannak figyelemre méltó érvek, a kérdést megoldottnak ma sem tekinthetjük.

Azt hiszem, ha tisztán akarunk látni, két részre kell bontanunk a föladatot. Miért akart *pap* lenni Ányos, és miért épen *pálos szerzetes*.

Mi vonta Ányos szívét a papi pálya felé, mi bírta rá, hogy jó módú nemesi ház gyermeke létére lemondjon azokról az élvezetekről, a melyeket a világi élet kínál az ifúnak, arra csak Endrődi tud pozitív, illetőleg tőle pozitívnek tartott bizonyosságot. Ányos Pál költeményeinek Abafi-féle kiadásában írja: «E fordulatot — t. i. Ányosnak szerzetbe lépését — egy meglehetősen komikus eset képezi. Atyja új ruhát készíttetett János fiának, ki legidősebb volt a négy testvér között, János elviselt öltözetét pedig a mi fiatal költőnk kapta meg. A szigorú és takarékos atya parancsára ebben kellett volna járni egy darabig, de az ifjú Ányost e csekélység nagyon kihozta a maga csöndes sodrából, s minthogy ez időben tetszeni vágyott valakinek: elhatározta, hogy inkább lemond a világ összes örömeiről, mintsem kopott ruhában mutassa magát kedveltje előtt. A következő évben (1772) szerzetbe lépett... Mindezt biztos családi kútforrásokból tudom, s tűnjék föl bármily kicsinyes oknak, így történt.»²

Melyek voltak e «biztos családi kútforrások», honnan merítette Endrődi e kútforrás csálhatatlanságában vetett hitét, azt nem mondja meg. Mi azonban e forrásnak mind hitelességét, mind megbízhatóságát kétségbe vonjuk.³ Nem tartjuk hitelesnek, mert maga Endrődi nem nevezi meg a forrást,⁴ a mai nemzedék

¹ Koltai id. m. 8—10. l., Sulyok i. h. 313—314. l.

² Id. m. 102. l.

³ Endrődi fejtegetéseinek értékét már Ballagi lezárította a kellő értékükre. (*A magyar királyi testőrség története* 148—149. l.)

⁴ Endrődi forrása valószínűleg az a jegyzet volt, melyet Toldy Ferencz a mult század közepén vetett papírra Ányos

Istvánnak, a költő unokaöccsének, híradása alapján. (A jegyzet jelenleg a M. T. Akadémia kéziratárában van.) Az anekdota, melyhez Toldy Kazinczy Gábornak, Ányos István jó barátjának, közvetítésével jutott, némileg eltér Endrődi előadásától. E szerint Ányos Pál bátyja egy arany-paszományos vörös nadrágot kapott atyjától. A fiatalabb testvér megkívánta a diszes nadrágot, atyjuk azonban nem volt haj-

pedig nem tud semmit erről az állítólagos történetről.¹ De ha ez a hagyomány valóban élt volna is a családban, megbízhatóságát maga a tartalma megdönti. Nem szólva arról, hogy az 1771. év őszének elején — ekkor kellett Endrődi szerint a komikus (!) eseménynek történnie — az alig tizennégy és fél éves gyermek nehezen viselhette volna a nála legalább öt évvel idősebb, húsz esztendőös bátyjának ruháját, gyermek-psychologiai szempontból érthetetlennek vagy legalább is nagyon különösnek kellene tartanunk, hogy ez az általános szokás, a nagyobb gyermek ruháinak átutalása a fiatalabbra, a fiatal tizenötödfél esztendőös szívet a világ örömeiről való lemondásra bírta volna. Heves kitörés az atyai zsarnokság és fukarság ellen, ha a fiú szenvedélyes; fájdalmas, de megnyugtató siró-roham, ha gyöngé és érzékeny; resignált belenyűgvas és engedelmesség a szenvedő martir érzetével, ha ábrándozásra hajló: ennyi és nem több, a mit Ányos tehetett. Hogy pedig az állítólagos makacs dacz csak egy év múlva, 1772 őszén, valósította meg elhatározását, addig forrott és emésztette magát, az lélektanilag ép olyan lehetetlen föltevés, mint a másik, hogy a szülők, különösen a szerető édes anya, némán tűrték volna, mint lesz fiúk egy gyermekes szeszély miatt egész életére szerencsétlenné. Hiszen, ha meg akarták volna akadályozni e lépést, elég lett volna akár a pápai gimnázium igazgatójának, a derék Némethy Elek perjelnek, vagy a magyar provincia akkori, emberszeretetéről híres provinciálisának, esetleg a nagyműveltségű generálisnak, Esterházy Pálnak szólni: mindenesetre ők maguk tiltakoztak volna, hogy ilyen világi

landó neki újat varratni, hanem a bátyját ígérte oda s annak akart másikat készíttetni. Erre Pál «keserűségében» klostromba vonult. Az anekdota így még inkább magán viseli a kieszeltség bélyegét. Döntő bizonyíték erre nézve, hogy 1824-ben, mikor Toldy Ányos Ignácához fordult bátyjára vonatkozó adatokért, hírekért, jellemvonásokért (levele 1824 febr. 17-ről az Ányos-család esztergári levéltárában), Ányos

Ignác még mit sem tudott erről az állítólag megtörtént eseményről. Húsz-harmincz évvel később azonban a fia, István, már ismeri. A monda tehát kétségtelenül a xix. század második negyedében keletkezett.

¹ Határozottan állíthatom ezt, mert magam az Ányos-családdal s épen a költő öcscsének, Ignácznak, ágával, már egy negyedszázadja jó ismeretségben vagyok.

indító ok vezesse közéjük a fiatal Istvánt, és maguk iparkodtak volna visszavezetni őt szüleihez.¹

Endrődi elméletének megdültével,² mivel ezen kívül semmi más tényre, vagy annak tartott körülményre nem hivatkozhatunk, nincsen más hátra, mint visszatérni a természetes magyarázatra. Egyáltalán minden történelmi jelenség vagy lélektani fejlemény magyarázatánál — s az irodalomtörténet épen e kettő kapcsolatán épül föl — mindannyiszor el kell fogadnunk a legtermészetesebb megfejtést, mikor határozott, kétségbevonhatatlan adatok nem szólnak ellene. A föltevéshez, a természeti és társadalmi tudományok e hatalmas, nélkülözhetetlen fegyveréhez, csak akkor szabad nyulnunk, ha a természetes magyarázat elfogadhatatlan, s ha más megdönthetetlen megfejtést nem nyújtanak a bizonyító erejű adatok.

A természetes magyarázat, a melylyel Ányos Istvánnak e lépését megértethetjük, olyan egyszerű, hogy szinte csodálkozva kérdezzük, miért nem mondták ki előzőink. Ányost a papi pályára a *hivatottság* vezette, jobban mondva az a *hit*, hogy erre a pályára született.

Különben is mennyi külső és belső körülmény szól magyarázatunk mellett! A család buzgó katolikus, melynek birtokában valamikor a XV. század végén még egy ezüst ereklyetartó is szerepelt Basilides vértanú fejével,³ s ha a XVIII. század köze-

¹ Tulajdonképen még szólniok sem kellett volna: a rend maga nem fogadta volna kebelébe. A pálosok ugyanis nagyon óvatosan jártak el tagjaik megválasztásában. Azok a szigorú föltételek ugyan, a melyekhez a rendbe való belépést kötötték (keresztyén szülőktől való származás; a rend megbízottainak beleegyezése; háromszoros vizsgálat, mely a fölveendő erkölcsére, tudományára és egyéniségére terjedt ki; l. Bakonyvári id. m. 38—39. l.) inkább csak arra szolgáltak, hogy a nekik nem tetsző jelölteket visszautasítsák, de az *Acta Paulinorum* szerint (lásd Bakonyvárinál u.-ott) azt megkövették, hogy a jelöltet

sem anyagi, sem más világi érdek ne vezesse hozzájuk, s ebből a célból mindig megvizsgáltatták a folyamodó körülményeit.

² Nem tudjuk elfojtani csodálkozásunkat, hogy az adatokat olyan szigorúan mérlegelő Széchy Károly is hitelt adott e mende-mondának, így színezték ki Endrődi híradását: «Büszke, daczos szilaj vérrel... gyermekes sérelme miatt eldobta magától egy boldog élet minden édességeit». *Irodalomtörténeti Közlemények*, III: 416. l.

³ A veszprémi káptalan 1467 ápr. 24-én kelt kiadványának újabkori másolata az esztergári levéltárban 17. B. sz. alatt.

ÁNYOS FERENCZ, A KÖLTŐ APJA.

pén az ereklye maga, Isten tudja, hányadik kézen volt, az emléke élt a családban; maga a vidék, a Bakony belseje, híres vallásosságáról, s a leglátogatottabb búcsújáróhelye pár kilométernyire van Esztergártól, Zircz pedig a ciszterciaknak hatalmas kolostorával, mely az egész környék szellemi életének középpontja volt, közvetlenül határos az Ányos-birtokkal; Ányos hívő lélek, a ki költeményeiben, bár mindig őszintén és leplezetlenül tolmácsolja gondolatait, érzelmeit, soha egy szóval sem ingatja meg

12. ZIRCZ FŐTERE A CZISZTERCZI APÁTSÁGI TEMPLOMMAL.

hitébe vetett föltevésünket, ellenkezőleg, első költeményein kezdve a legutolsóig igen sokszor mutatja ki, hogy ha nem is volt mindig olyan *pap*, a milyennek az egyház kívánja szolgáját, *hívő léleknek*, jó katolikusnak mindvégig megmaradt.

Gondoljunk továbbá arra, hogy a fiatal Ányos ezt a lépését megelőzőleg két évet töltött olyan szerzet körében, a melynek tagjai nemcsak derék papok, hanem derék emberek is voltak, elfogultságtól, vakbuzgóságtól ment szelid férfiak,¹ a kik nem

¹ Erdekes jelenség, hogy a pálos rendnek a XVIII. század második felében működő tagjai, az egyszerű papok és taná-

rok, már a mennyire ismerjük őket, majd mind békés természetű, emberszerető papok voltak. Elég azokra a nevekre utal-

csak külsejükben egyesítették a papi méltóság és a világiasság ismertető jeleit — szép fehér reverendájuk volt és szakált viseltek¹ — hanem fölfogásukban, életük módjában is úgy tudták egyesíteni a két ellentétes követelményt, hogy egyik sem látta kárát,² egyforma lelkiismeretességgel tanították az Isten ígését és a világi tudományokat; nem vetették meg a világnak apró megengedett örömeit,³ de megtartották fogadalmukat s kölcsönös szeretetükkel⁴ egy mintaszerű kis köztársaságot alkottak. A gondjaikra bízott hívőknek nemcsak lelki szükségleteivel törődtek, hanem az anyagiakkal is: segítették polgártársaikat, ha bajba jutottak.⁵ A kit a véletlen közéjük vitt, mint p. o. a református Bessenyei Györgyöt, nem tudta eléggé dicsérni vendégszeretüket az idegenek, szívességüket egymás iránt.⁶

Ilyen életet folytatott az a hűsz pálos szerzetes is, a kik a pápai rendházban minden nap Ányos szeme előtt voltak. Sőt a mennyire az egykorú hivatalos jelentésekből megítélhetjük, a pápai kolostor még a pálos rendházak közül is kivált. Talán

nom az olvasót, a melyekkel ezen életrajz fonalán találkozni fog. Jellemzők Bessenyeinek Kreskay Imréhez intézett sorai is:

Oh Paulinusok! Szelíd nemes Papok!
Mért ne becsülnének magok kalvinusok?
(*Régi Magyar Könyvtár*, xxii. k. 53. l.)

¹ Büszkék is voltak e két ékességükre. Épen ebben az időben (1771) írja Ányos egyik rendtársa, Szluha Demeter, a pápai gimnáziumban a parvisták tanára (*Bessenyei György Társasága* 57. l.):

Alba quidem vestis candorem denotat illum,
Quem cor, mens, animus, quem gestant
pectoris ima.
Barba viris quondam per Regnum magna
(supremis,
Culta graves, vitæque viros designat adultæ.

² L. Bessenyei ítéletét róluk, A máriavölgyi tisztelendő paulinus atyáknak és Szluha Demeternek írt verseiben (*Hunyady László tragédiája* 70–77. l.).

³ Így rendházaik nagy kényelemmel és gazdagon voltak fölszerelve és a pápai meg éppen kivált e tekintetben. A refektoriumban puha börszékek, az asztalon értékes ezüst készlet, a pinczében nágy hordók-

bán jófajta hegyi bor, a mivel bőven ellátta őket dúsan termő badacsonyi szőlőjük. Ezen adatok megtalálhatók a szerzet eltörlésekor (1786) fölvetett jegyzőkönyvekben (Orsz. Levéltár, Helyt. Tan. 1786. E. II: 2., 7 mell.: Eödrögh Pál kir. biztos keletnélküli jelentése).

⁴ Az eltörléskor fölvetett jegyzőkönyvek igen sok bizonyosságot szolgáltatnak e testvéri szeretetre nézve. A pápai rendházra vonatkozólag íme egy szép példa: Némethy Elek, a háznak nemeslelkű főnöke, az alapítványi miséket s az értök járó díjat a legnehezebb időben, az eltörlés kihirdetése és végrehajtása között, egészen átengedte papjainak, úgy, hogy ő öt hónap alatt mindössze egy pénzes misét mondott. (U. ott. A könyvviteli osztály jelentése, Buda, 1787. decz. 31.)

⁵ Szívesen adtak kölcsön polgártársaiknak s a pápai pálosok — de a többiek is — még azt is megtették, hogy a szegényebbek től nem követeltek kamatot. (U. ott. 2. mell.)

⁶ L. Bessenyeiről a főntebb idézett két versében.

nem is a véletlen műve volt, hogy annyi derék szerzetes került itt össze, hanem inkább a vezetőknek az az igyekezete, hogy egyetlen főgimnáziumukat erkölcsileg és szellemileg minél magasabb színvonalra emeljék.¹ Ha voltak is hibáik, a gyermekifjú tapasztalatlan szeme nem fődözte föl, tanárait és a kolostorban élő szerzeteseket az ő ábrándos, könnyen hevülő lelke a szeretetnek és tiszteletnek glóriájával övezte. Kétségtelen, bár írott bizonyosságot nem tudunk fölmutatni, hogy a mint évekkel később rajongó lelkesedéssel fordult irodalmi és rendi barátaihoz, ekkor ugyanolyan érzellemmel közeledett mintaképeihez: van-e jogunk csodálkozni, ha a tizenhatodfél éves ifjú szívében, a ki teljes életében átadta magát a hangulatoknak és érzelmeknek, megfogamzik a gondolat, hogy követi szeretett mesterei példáját?

E fejtegetésekben megvan a felelet a másik kérdésre is, miért választotta éppen a pálos rendet. Ha valakit ez a magyarázat nem elégít ki, vagy azokat a kísérő mozzanatokat is meg akarja ismerni, melyek Ányost elhatározása irányában befolyásolták, hivatkozhatunk arra, hogy a pálos-rend, mint az egyetlen magyar eredetű szerzet, mindig kitűnt magyaros érzésével és nemcsak a köznemesség kedvelt szerzete volt, hanem tagjainak legnagyobb része is a nemesség sorából került ki;² hogy nemcsak a jezsuita rend után a leghatalmasabb,³ hanem kétségtelenül a legnépszerűbb rend volt hazánkban, mely püspököket, sőt esztergomi érseket is adott az országnak; hogy maga az Ányos-család is volt már kapcsolatban a renddel, Ányos Kristóf révén, a ki István előtt száz esztendővel vette föl a fehér reverendát.⁴

Ányos István tehát az 1772. év október 15-én belépett a pálos rendbe,⁵ s eddigi keresztnévét a rend védőszentjének, Egyiptom híres remetéjének, nevével cserélte föl.

¹ Bakonyvári id. munkájában (51. l.) szintén kiemeli, hogy a rend igen sokat tartott a pápai rendház előkelőségére és jó hírére.

² Kreskay Imre mondja Ányoshoz írt levelében, l. *Régi Magyar Könyvtár*, XXII. k. 37. l.

³ Vagyont 1786-ban ötödfél millió forintba becsülték. L. *A pálos rend föloszlása* című értekezésem mellékletét.

⁴ *A Paulinorum catalogus ad 1786.* című kéziratosszeállítás tanúsága szerint. (Nemz. Múz. Fol. Lat. 2024.)

⁵ U.-ott.

IV.

Gindl Gáspár, a magyar pálosok provinciálisa, a beöltözés után a márianosztrai pálos kolostorba küldte az új szerzetes növendéket, hogy ott töltse, mint noviczius, az egy évi próba-időt.¹ Innen kezdve majd négy esztendőre eltűnik szemünk elől Ányos. Novicziusi és egyetemi éveiről nem bírunk egyebet, mint száraz adatokat, csak az időpontokat ismerjük, a mikor

életének egy-egy szakaszát megkezdte vagy bevégezte. Azokról az érzelmekről, melyekkel lelke ezen évek alatt el volt telve, tanulmányairól későbbi nyilatkozatai nem tesznek említést.

Élete nem különbözhetett a többi szerzetes növendék életétől. Bakkonyvári többször idézett művéből ismerjük a pálos novicziusok rendes foglalatosságait, Szluha Demeternek fentebb idézett verséből

13. VIRÁG BENEDEK ARCZKÉPE.

egy pálos zárda belső életét. Tudjuk, hogy pontosan be volt osztva idejük, és a subprior vezetése alatt lelkiismeretesen előkészítették őket későbbi hivatásukra. Nem hiszszük, hogy Ányosnak, a ki már a jezsuitáknál és Pápán a gimnáziumban hozzá szokott a szigorú fegyelemhez és engedelmességhez, nehezére esett volna ez az esztendő. A kies fekvésű Márianosztra, lelkivezetőjüknek határozott, de jólelkű bánásmódja, a gazdag, majd ezer kötetből

¹ Az említett *Paulinorum catalogus* szerint.

álló könyvtárban töltött órák¹ és elsősorban a fiatal, egészséges test² könnyen legyőzték azokat a föladatokat, melyeket Szent Ágoston reguláinak követése a novicziusokra rótt.

Egy pár nappal a novicziusi esztendő letelte előtt érkezett Márianosztrára egy új pálos növendék, Virág Benedek, a ki 1773 okt. 11-én öltözött be a rendbe.³ A két ujoncz-növendék, a távozó és érkező, egymásnak teljes ellentéte volt. Az jómódú úrifíú, a kinek ősei évszázadok óta élvezték a nemesi kiváltságokat, ez szegény jobbágy-gyermek, a kinek atyja egy-két évvel azelőtt emelkedett ki a jobbágyi sorból; az előbbi egy, ha nem is fényes, mindenesetre gondtalan élet örömeiről mondott le, hogy hivatásának élhessen, ez előtt pedig épen az új pálya nyitotta meg az életet. A lelki rokonság azonban legyőzte a társadalom és nevelés emelte korlátokat, s a két fiatal lélek pár nap alatt erős barátságot kötött, melyet eleinte leveleik, később Székesfehérvárott a mindennapi érintkezés fűzött még szorosabbá.⁴

Új barátjával és másik kedves rendtársával, az 1773 június 14-én beöltözött Stasich Elekkel,⁵ a kit mint pápai fiút még a gimnáziumból ismert, nem maradhatott sokáig együtt, mert 1773 okt. 15-én, mikor letelt a novicziusi egy esztendő, a rend új provinciálisának, Antal Pálnak, parancsára Pápára ment a filozófiai kétéves tanfolyamra. Előbb azonban, beöltöztetésének év-

¹ A márianosztrai könyvtár nemcsak gazdag, hanem a viszonyokhoz képest elég változatos is volt, még eretnek könyv is volt benne vagy húsz, s a filozofusok is nagy számmal voltak képviselve. (Orsz. Levéltár, id. eltörölő iratok, E. 18. mell.) Ez utóbbiakat persze nem adták a novicziusok kezébe.

² Ányos tudtunkkal 1779-ben volt először s akkor is mulólag beteg (l. Kreskay levelet hozzá 1779-ből, *Régi Magyar Könyvtár*, xxii. k. 46. l). Addig, valahányszor egészségi állapotáról megemlékszik (legkorábban 1777 júl. 6-án Virághoz írt levelében), mindig dicsekszik kitűnő egészségével.

³ Toldy és az ő nyomán Virág összes életírói, 1775-re teszik beöltöztetését s így életének 1773–75-iki szakaszáról — 1773-ban végezte a gimnáziumot — nem tudnak számot adni. A pálos rend eltörlésekor fölvelt jegyzőkönyv (Orsz. Levéltár id. h. 14. mell.) szerint 1773-ban lépett a rendbe s az említett *Paulinorum Catalogus* a beöltöztetés napját is közli: október 11.

⁴ Lehet ugyan, hogy közben is találkoztak, de ezt megállapítani nem lehet, mivel Virág fiatalkori életének története még ma is jóformán ismeretlen.

⁵ Id. *Paulinorum catalogus*.

fordulóján, letette az egyszerű fogadalmat,¹ az első ígéretet, hogy élete végéig szerzetes marad. Csak ígéret az, a mit ilyenkor a növendékpap tesz, melynek nincs kötelező ereje. A próbát kiállotta, tehát érezheti, lesz-e lelki ereje a reá váró főladatnak megfelelni, de sokkal fiatalabb, mintsem végérvényesen dönthetne sorsáról. Voltak-e Ányosnak ez ünnepi percz előtt lelki küzdelmei, nem tudjuk, de valószínű. Csak az olyan Julien Sorel-féle kalandorok, a milyent Stendhal fest a *Rouge et noir*ban, teszik meg habozás nélkül a második lépést, ha már az első cél-szerűségét belátták. Azok a szerzetesek ellenben, a kikről határozottan tudjuk, hogy a lelkesedéstől vezetve szentelték magukat a papi pályára, mint Dugonics, meg-megtántorodnak egy pillanatra, föltámad szívükben a kétség, meg tudnak-e felelni magasztos hivatásuknak.² Mindegyik talál magának egy Chélan abbét — többnyire saját lelkiismeretében — a ki lefesti annak az életnek gyönyörűségeit, a melyről lemond, s evvel szemben az új pálya nehézségeit: minél szigorúbb a lelkiismerete, minél jobban érzi a hivatottságát, annál inkább vet számot magával, jellemével, erkölcsi erejével.

Hogy Ányos aggodalmain győzedelmeskedett, hogy teljes hittel és erős öntudattal készült az új életre, mutatja, hogy a votum simplexet Márianosztrán elmondta.

Endrődi Sándor Ányos életének e korszakáról is tud egy biztos családi hagyományt. «Mielőtt felszentelték volna (1773 okt.), atyja megkérlelte őt, ígérvén, hogy tiz uj öltözetet is csináltat neki, csak hagyja oda a szerzetet. Ányos — ki ekkor már félig-meddig megbánta heveskedését, de másrésről a contemplatív élet varázsa alatt állott — büszkeségből s következetességből visszautasította atyja kérelmét, s e szavakkal bucsuzott el tőle: „Most már nem lehet”. Hogy Endrődi az egyszerű fogadalmat az ünnepélyessel összetévesztve, egy nem is tizenhét éves fiút szenteltet pappá, azt már Koltai is, Sulyok is

¹ U.-ott.

² Prónai Antal, *Dugonics András életrajza* 26–27. l.

kimutatták. Hogy pedig az egész közlemény dajka-mese, a melylyel Endrődöt megtévesztették, azt az az egyszerű tény igazolja, hogy a novicziusi év alatt (itt tehát 1772 okt. 15—1773 okt. 15.) a novicziusnak nem szabad elhagyni a zárdát, még kevésbbé idegenekkel és hozzátartozóival érintkeznie!

Az év novemberében tehát Pápára került, vidám tanuló éveinek helyére, a jól ösmert kedves kolostorba.¹ Ott végezte Táncz Menyhértnek, a Bayer József kiadásából ismert pálos iskola-drámák² szerzőjének, illetőleg másolójának vezetése alatt a filozófiai cursus első évét, a logikát és metaphysikát. Az egész tanításnak, mint általában a szerzetes-rendek filozófiai oktatásának, nem volt nagy jelentősége. Naponként két órában előadták nekik a scholastika-filozofiának alapelemeit, azután a növendékek, a legkiválóbb deákok vezetése alatt, egy-egy félóraig átismételték a tanultakat:³ az egész tanulás tulajdonképen arra volt szánva, hogy a kispapok előkészüljenek a theológiára, megszerezzék azokat a filozófiai alapismereteket és még inkább azokat a bizonyító és czáfoló érveket, a melyeket később az egyház tantételeinek bizonyításánál és védelménél fölhasználhatnak. Ányost a rend, úgy látszik, legkitünőbb növendékei közé számította, mert az iskolai év vége felé, 1774 augusztusban, nyilvános vitatkozást rendeztettek vele a logikából és metaphysikából s ezt nyomtatásban is közrebocsátották.⁴

Ez a négylevelés kis nyomtatvány, melynek első fele kilencz pontban a logika, második fele tíz pontban a metaphysika kérdé-

¹ Ányosnak erről a második pápai tanulásáról sem Batsányi, sem a többi életrajzíró nem tud semmit, szerintük Ányos a filozófiát egészen Nagyszombatban végezte. Kétségtelen bizonyosságot szolgáltat azonban az alább idézendő vitatkozása.

² *Pálos iskola-drámák a XVIII. századból. Régi Magyar Könyvtár, II.*

³ Bakonyvári id. m. 43. l.

⁴ Rövidített címe: ... Conclusiones ex Logica et Metaphysica In Scholis Papiensibus Anno MDCLXXIV Mense Augusto,

Die (a nap hiányzik) publice propugnavit Paulus Anyoss... AA. LL. et Philosophiae in Annum primum Auditor. Praeside R. P. Melchiore Tancz... AA. LL. et Philosophiae Professore actuali ordinario. Jaurini, Gregorius Joannes Streibig. Négy számozatlan levél. A füzet megvan a Nemzeti Múzeum könyvtárában, de mindeddig elkerülte a figyelmet, mert szerencsétlenül belefűzték Marcellinus Reischl 1758-ban megjelent *Atlas Historicus*ának első és második levele közé.

seit vizsgálja,¹ természetesen nem önálló tudományos értekezés, de nem is lép föl avval a követeléssel. Semmi egyéb, mint rendszerbe, illetőleg tartalom-jegyzékbe foglalása azoknak az ismereteknek, melyeket a gondolkodás módjairól és a magánvalóról Ányos az év folyamán kapott. Még a mesterének, Táncz Meny-

Auditoribus oblatum
Dum
Sub Gratiosissimis Auspiciis
ADMODUM
REVERENDI IN CHRISTO PATRIS
PAULI ANTAL
Sacri Ordinis
Monachorum S. PAULI primi Eremitæ,
per Almam Provinciam Hungaricam
PRIORIS PROVINCIALIS
AA. LL. SS. Theologiæ Doctoris,
Patris Sui Gratiosissimi
CONCLUSIONES
Ex
LOGICA, ET METAPHYSICA
In Scholis Papensibus
Anno MDCCLXXIV Mense Augusto, Die
publice propugnavit
PAULUS ANYOSS
Sacri Ordinis Monachorum S. PAULI primi
Eremitæ Professor, AA. LL. & Philosophiæ in Annum
primum Auditor.
P R Æ S I D E
R. P. MELCHIORE TANCZ
ejusdem S. Ordinis Sacerdote, AA. LL.
& Philosophiæ Professore actuali ordi-
nario.

J A U R I N I,
Typis GREGORII JOANNIS STREIBIG, privi. Reg.
Epu. & Civ. Typographi.

14. ÁNYOS «CONCLUSIO»-I.

A következő iskolai évben a rendfőnök még határozottabb jelét adta meglegedésének. A helyett, hogy Ányost meghagyta volna Pápán a második évi filozofián, Nagyszombatba rendelte az egyetemre. Ez a kitüntetés, mely csak kiváltságos rendtagok-

hértnek, sincs egyéb érdeme, mint az ismeretek közvetítése: nem tett egyebet, mint az akkor általánosan használt jezsuita iskolai könyveket, Iváncsics János *Institutiones Logicae*-it és *Institutiones Methaphysicae*-it, jóval rövidebbre vonva előadta. Ányos conclusiói is elég hűségesen követik e könyvek fölosztását és tárgyaló módját, melyek nemcsak koruk színvonalán álltak,² hanem a kegyesrendiek új filozófiai irányával együtt messze meghaladták a rendházainkban tanítani szokott ferenczrendi-filozófiát: hiszen még Locke-kal a velünk született eszméket is tagadják.³

¹ Ez az adat megdönti Bakonyváriak (id. m. 43.) azt az adatát, hogy 1781-ig a filozófiai tanfolyam első évében csak logikát, a másodikban csak fizikát tanítottak. Ányos munkája bizonyítja, hogy az első év

tárgyai a logika és metaphysika, a másodiké fizika és matematika voltak.

² Fináczy id. m. I: 98.

³ Ányos, *Conclusiones ex Logica* IV: «ideas nobis innatas nullas admittimus.»

A MÁRIANOSZTRAI EGYKORI PÁLOSRENDHÁZ.

nak jutott osztályrészül, nagyon emelte Ányos önérzetét és buzgalmát. Nem kellett tudnivágyó lelkét a pálosok filozofiai cursusának korlátai közé szorítania és pusztán fizikával és matematikával foglalkoznia, hanem alkalma nyílt az egyetem tudós tanárainak előadásait hallgatni, a kik bevezették őt az akkori tudomány minden ágába, a kötelező tanulmányokon kívül a történetbe és szónoklattanba, a héberbe és görögbe is. Lehet, hogy itt szerezte német nyelvi ismereteit is, vagy ha már a németajkú szülőfalujában megtanult németül, itt tökéletesítette; az azonban kétségtelen, hogy 1776-ban, mikor a filozofiai cursust befejezte, már tudott németül, sőt bizonyos mértékben a német irodalomban is jártas volt. A francia nyelvvel azonban itt nem foglalkozott,¹ s ha egyáltalán megtanult francziául, az csak élete végén történhetett.²

Ányos egyetemi pályájának kezdete épen arra az időre esett (1774 őszére), midőn a Jézus-társaság föloszlatása folytán a nagyszombati egyetem életében a legnagyobb változás történt. A régi jezsuita tanárok nagyrészét elbocsátotta a királyné, helyükre újak jöttek, s ezzel szabadabb szellem vonult be az alma mater falai közé. Ányos tanárait ismerjük;³ volt közöttük több kiváló egyéniség, elsősorban a kor legjelesebb történet-tudósa, Katona István, a *Historia critica* szerzője, azután Dugonics András, Szerdahelyi György, az első magyar aesthetikus, Gyurkovics Ferencz, a későbbi elméleti forradalmár, Martinovics barátja, a ki először tett kísérletet a szabad gondolkodókat egy társaságba gyűjteni.

Olvasva e tekintélyes névsort, a mai emberben okvetetlenül

¹ Ez a körülmény előbbi föltevésünknek első fele mellett szól. Ha Nagyszombatba a német nyelv tudásával került volna, azt hisszük, inkább a francziára adta volna magát.

² Ez azonban vitás kérdés. Egyik, élete végén készült prózai munkájában (*Egy kisasszony levele*) említi azon nyelveket, melyeket ért: németet, olaszt, francziát. Itt azonban nem a maga nevében beszél, hanem egy «kisasszony»-ében, s azt hisz-

szük, e nyelvek ismeretével nem a maga, hanem a korabeli leányok műveltségét akarta jellemezni. Olasz nyelvismeretei p. o. egyáltalán nem voltak Ányosnak. Óvatosságra int az is, hogy francia ismereteinek sehol sem adja tanújelét és a francia irodalomnak csak azon termékeit ismeri, melyek magyarra voltak fordítva.

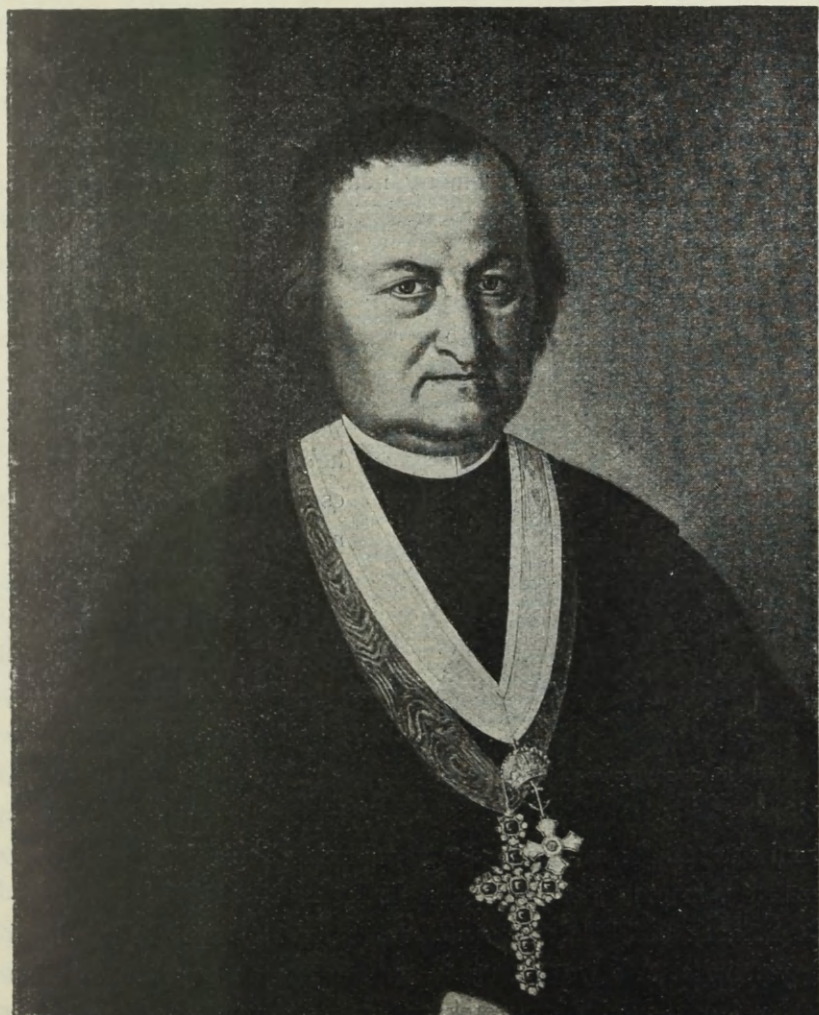
³ Pauler Tivadar, *A budapesti tud. egyetem története*, I: 91—92. l.

az a kérdés merül föl: milyen hatással volt e pár, sok tekintetben ellentétes jellemű és gondolkodású tanár Ányosra? Melyikhez vonzódott, melyiknek tanulmányát szerette? E kérdést föltenni anachronizmus volna. A XVIII. század egyetemi tanítása egyesítette az akkor gimnáziumi és a mai egyetemi oktatás hátrányait, de előnyei nélkül. Sablonszerű, megkötött volt, mint az előbbi, és lehetetlenné tette a tanár és tanítvány kölcsönös érintkezését, mint az utóbbi. A tanár nemcsak a kiszabott anyagot volt kénytelen elvégezni, hanem még iskolai könyvhöz is kötve volt, úgy hogy egyénisége nemcsak az anyag megválasztásában, hanem a tárgyalás módjában sem nyilatkozhatott: a mai egyetemi tanszabadság teljesen hiányzott. Másrészt nem fejlődhetett ki az a bizalmas viszony, a mely még a gimnáziumi tanításnak régi módja, a szoros értelemben vett tömegtanítás mellett is tudott kapcsolatot teremteni a tanár és tanítvány között. Innen van, hogy irodalmunk történetében annyi a példa arra a nagy hatásra, a melyet egy-egy költőnk, írónk gimnáziumi, kollégiumi vagy akadémiai tanáraitól vett, s innen van, hogy az egyetemi tanárok nevelő, irányító befolyásáról a XVIII. században nem beszélhetünk.¹

Jellemző példa erre éppen Ányos. Hallgatta Dugonicsot, a ki éppen abban az esztendőben, mikor Ányos a tanítványa volt,² adta ki a *Trója veszedelmét*, ezt a Gyöngyösi módjára és technikájával készült Vergilius-utánezatot, de Ányos, noha akkor már ő is hasonló irodalmi terveken jártatta elméjét, nem kereste az érintkezést tanárjával. Hallgatta azt a történettudósunkat, a ki sok tekintetben még ma is páratlanul áll tudományunk történetében, és semmi nyomunk nincs arra, hogy előadásain föllelkesedett volna. Sőt tovább mehetünk. Említettük, hogy a szülői házból nem hozta magával a nemzetünk multja iránti érdeklődést. Kétségtelen, hogy ebben a tekintetben nem vonult el fő-

¹ Gvadányiról említi azonban Négyesy László, hogy hatással volt reá az egyetemi tanára, Prileszky. (Franklin-féle *Remekírók* 6: 12. l.)

² 1774-ben. L. Prónai Antal, *Dugonics András életrajza*, 82. l.

15. KATONA ISTVÁN.

lőtte hatástalanul a filozofián töltött két esztendő. Történelmi ismeretei bővültek, megismerkedett multunknak egy pár nevezetesebb hősével és mindenesetre többet tudott történetünkéből, mint korának legtöbb írója — de ez volt Katonának egész hatása. Tudott II. Andrásról, Hunyadiról és Kemény Simonról, Zrinyi Miklósról, meg a három szabadságharcz herosairól (Bocskai, Bethlen, Rákóczi), de a várnai csatavesztésen s a mohácsi vészen kívül más esemény nem ragadta meg figyelmét, s

16. DUGONICS ANDRÁS ARCZKÉPE.

a mi a legfőbb, nem fejlődött semmit történeti érzéke. Műveltségében nincs semmi nyoma annak a képességnek, hogy a mult eseményeit és mozgalmait helyesen ítélje meg, kapcsolatukat, okaikat és eredményeiket meglássa. A nemesség kiváltságos helyzete volt az egyetlen, a mi iránt érdeklődött, a személyes vitézség példái, a mi figyelmét megragadta.

Két tanulmány egészen hiányzott az akkori egye-

temi oktatásból: a latin és a magyar nyelv. Az előbbire nem volt szükség, mert magát a nyelvet a gimnáziumban tökéletesen elsajátították, az utóbbira meg azért, mert az anyanyelvét mindenki úgyis tudta. A mi e két nyelv tanításában az egyetem föladata lett volna, a nyelvi ismeretek tudományos rendszerezése és az irodalmi tanítás, az a XVIII. század paedagogusainak gondolatvilágában nem talált helyet, hiányát, szükségét nem érezték. Nem csoda, hogy ennek következtében a följúlás korának írói az egyedül olvasott Gyöngyösin kívül az irodalomnak csak a ponyvára került termékeit ismerték, a *Markalfot*, az *Argirust*,

a *Kádár vitézt*, és a költők közül legföljebb Balassit, Rimayt, Beniczkit és Koháryt, de ezeket is csak az olyan történeti érzékkel megáldott férfiak mint Ráday, Kazinczy, Bessenyei és Révai.

Fogyatékos ismereteit a fiatal szerzetes iparkodott a maga erejéből kiegészíteni, de csak részben. Hogy a római irodalmat, különösen a prózaírókat, igen hiányosan ismeri, azt belátta.

Ezért minden kényszerítő szükség nélkül, pusztán buzgalomból, nekifogott a klasszikusok tanulmányozásának. Elolvasta a legnagyobb római történetírónak, Tacitusnak, a kit eddig csak hírből ismert, két nevezetes munkáját, az *Annalest* és a *Germaniát*, majd az ókor több historikusát (L. Annaeus Florust, Curtius Rufust), azután az egyházi atyák (Szt. Jeromos) és az újkori latin írók műveit (Barclaiust, de nem az *Argenist*, hanem az *Icon Animorumot*) s ebben az időben választott jeligéjéhez,

Seneca szavaihoz, híven: «certis ingeniis inmorari et innutriri oportet, si velis aliquid trahere, quod in animo fideliter sedeat», a mit olvasott, azt igyekezett jól emlékezetbe vésni: kivonatokat készített belőle¹ és szelleme művelésére fordította.

Fr. Pauli Anyós
Ordinis S. Pauli Primi Eremitae
Manuale seu
Excerpta
ex Variis Authoribus
Pro Subsidiis Diversis
in re Literaria conscripta
Tyrnaviae
Anno a Partu Virginis
MDCC LXX VI

17. ANYOS «MANUALE»-JANAK CZIMLAPJA.

¹ Főnmaradt egy ilyen kivonatokat tartalmazó füzet, mely bőbe kötve (kívül: Pauli Anyos Manuale) az Anyos-család esztorgári levéltárában van. A diszes czimlapja így szól: Pauli Anyós Ordinis S.

Pauli Primi Eremitae Manuale seu Excerpta ex Variis Authoribus Pro Subsidiis Diversis in re Literaria conscripta. Tyrnaviae. Anno a partu Virginis 1776. Sapere aude.

Magyar irodalmi ismeretei azonban ép oly szűkkörűek, mint korában a legtöbb egyetemi hallgatóé. Egész körét kimeríti ez az egy név: Gyöngyösi. Már korán kezébe kerültek a legnépszerűbb magyar poéta versei, s költői lelkét meghatották e verses regényeknek általánosan csodált szépségei, a romantikus tárgy, a poétai ékességek és az érzelmeknek, lelki állapotoknak festései. Érzelmes szíve, melyet már a középiskolában lángragyújthatott a magyar poétának római mintaképe és lelki rokona, Ovidius, most új lelkesedést vett Gyöngyösitől. E kettős hatás eredményeként megszülettek első költői kísérletei Ovidius egy-néhány költeményének magyar fordítása Gyöngyösi módjára.¹ Ugyanazon az úton indult el, a melyen tanára Dugonics, klasszikusok magyaros fordításaival. Mindkettőjüknél egészen természetes volt e folyamat. A klasszikus irodalom ismeretével a magyarok közül csak Gyöngyösiét párosították: onnan vették a tárgyat, innen a formát, s egyéniségük, hajlamaik különbözősége szerint váltak el irányban, de nem módban, utaik. Az epikus természetű Dugonicsot a klasszikus kor nagy eposzai vonzották, Homeros és Vergilius művei, a lírikus Ányost Ovidius kesergő énekeivel.

E fordítások sem emelkedtek a költői gyakorlatok színvonala fölé, de jelentőségük elvitázhatatlan. Megvan bennük Ányos későbbi epedő, bánatos lírájának alaphangja, s ha fordítások is, a tárgy helyes megválasztása által bizonyítják, hogy Ányost nem a véletlen vezette a költészethez, mint Rájnist, nem az időtöltés, mint Szabó Dávidot, nem a hazafias érzés, mint a testőr-írók nagy részét és Révait, hanem a költői hivatás derengő érzete. A gyermekifjú tehetsége, költői lelke még nem bontotta ki szárnyait, tehát nem eredetit ad, csak fordít, de ahhoz a költőhöz fordul tárgyéért, a ki az ő lelkének leginkább megfelel.

¹ Batsányi mondja a költő életrajzában i. m. xvi. l. «Próbára Ovidiusból fordított.» Ányos művei között csakugyan maradt fenn egy Ovidius-fordítás, az I.

heroidának fordítása, de ez, a mint a páros rim és a nagy költői gyakorlatra valló nyelv mutatja, vagy későbben keletkezett, vagy legalább alaposan átalakult.

V.

A fiatal papnövendék e fordításokkal rálépett arra az útra, a melyen később annyi dicsőséget aratott. Az idegen eszmék pusztá tolmácsolásával azonban már igen korán szakított. Nem elégitette ki érzelmekben gazdag lelkét. Szükségét érezte, hogy a verselésnek megkezdett és valószínűleg könnyűnek talált módján a saját gondolatait és érzéseit öntse költői formába. Költészetének e legkorábbi termékei nem maradtak reánk, de talán nem csalódunk, ha elsősorban költői leveleket keresünk bennük. Elküldi verseit — s erre alapítjuk föltevésünket — jó barátjának és rendtársának, Virág Benedeknek,¹ a ki ebben az időben Pesten vagy Pápán filozofiát tanult. A régi barátságot sűrű levelezésük ápolta, s még inkább az a szeretet és méltányolás, a melylyel egymás iránt viseltettek. Virág még később sem szűnik meg fiatalabb barátja verseit dicsérni,² Ányos viszont megjósolja, hogy barátjából országunknak fő versszerzője lesz.³ A mennyire a ránk maradt pár verses levélből megítélhetjük, Ányos volt a mozgékonyabb, merészebb, ő vetette föl az eszméket és foglalkoztatta idősebb barátja szellemét. Sőt nagyon valószínű, a mit már Virág életirói jeleztek,⁴ hogy Ányos volt az, a ki Virág félénk műzsáját serkentette, s mikor a theologiai tanulmányokkal vesződő Virág végleg búcsút akart mondani a költészetnek:

Quodve nefas dictu pertusus Apollinis artem

In sacras ieci, fulmina bruta, Deas.

Musarum, dixi, studium quid inutile tractem?

An mendax verae proderit umbra rei?

¹ 1777-ben (júl. 6.) írja Virágnak:

... Ott (Pécsett) feltalálom szíves barátságomat,
Kivel néha napján közlöttem lantomat.

² Egyik elveszett levelére felelve, írja ugyanott Ányos:

Irtad, ugy óhajtod kezeim vonását,
Mint szomju barázdák essőnek hullását.

³ Levele Virághoz 1777 decz. 15-én.

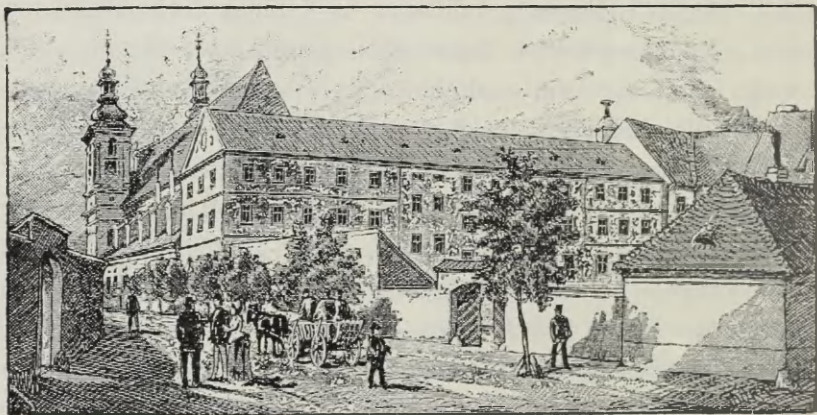
⁴ Szalay Gyula *Virág Benedek élete és művei, Figyelő*, xxv : 103—104. l.

⁵ Költői levele Ányoshoz 1777 szept. 30-ról. Közöltem: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1907 : 357—358. l.

ő hódította vissza a költészetnek, újra meg újra versszerzésre azaz verses levelek írására buzdítván:

Azért bizonynyára megnyered kedvemet,
Hogy ha viszontaglod verssel leveletem.¹

Az is kétségtelenül Ányos érdeme, de már a francziások hatása alatt álló Ányosé, hogy elvonta barátját a latin verselés mellől s hogy az ő példájára és útmutatására Virág ezentúl a francziá-

18. A NAGYSZOMBATI EGYETEM.

sok módjára páros rímű Zrínyi-sorokban tolmácsolta gondolatait, nem pedig latin distichonokban.²

Vannak olyan jeleink is, a melyek azt bizonyítják, hogy a két pálos növendéknek ez a barátsága nem volt különálló jelenség. Úgy látjuk, hogy a rend fiatal tagjait nemcsak a szerzet közössége fűzte össze, hanem egy más, hatalmasabb kapocs is, az érzelmi. Nagyszombat, mint a legtehetségesebb rendi növendékek tanulóhelye, a hol legtovább, sőt esetleg hét évig élhettek egymás társaságában, egy kis pálos-körnek volt a középontja. Levelezés által belevonták társaságukba azokat a növen-

¹ Id. levele 1777 júl. 6-ról.

² Virág ugyan egy írásában (M. T. Akad. kéziratár, Régi és újabb írók, 40, 209.) Bessenyeit említi, mint a ki őt arra bírta,

hogy magyarul írjon. Bessenyeinek ez a hatása azonban későbbi keletű, mert 1775–76-ban, mint pécsi theologus, nem állhatott Virág érintkezésben a testőrökkel.

dékeket is, a kik a rendi főiskolákban tanulták a theológiát és filozófiát, s mivel közöttük ebben az időben több költői hajlamú és érzékű növendék volt, baráti szövetkezésük irodalmi szint öltött. Egymást buzdítva olvasgattak, verseket fordítottak és írtak: így társaságuk olyan önképzőkör-féle intézménynyé alakult. Eleinte talán nem is magyarul, hanem a szerzet hagyományaihoz képest latinul verseltek. Virág, sőt valószínűleg maga Ányos is ezen az úton indult el.¹ Ebben az időben írta az *Ad S. Paulum* című verset, latin nyelvű verselésének egyetlen emlékét. Lassanként azonban mindannyian rátértek a magyar ver-

*Ányos engedelmey.
Hajlanya, és Solgája
Kreskay Imre*

19. KRESKAY IMRE NÉVALÁÍRÁSA.

sek szerzésére, s ebben, úgy sejtjük, magának az intézménynek és Ányosnak is döntő része volt.

Itt, e verselő körben, szövődött Ányosnak nem egy oly baráti viszonya, a melyről későbbi levelei tanúskodnak. Valószínűleg ebből a korból származik, még pedig éppen Virág közvetítésével, egyik legmaradandóbb kötése, Kreskay Imrével szőtt barátsága.² A nagyműveltségű, Rómában tanult és Németországban is járt Kreskay, a ki ebben az időben, mint a rend jószágkormányzója Mecseken tartózkodott, barátja volt Virágnak,³ s mikor tudomást vett a nála jóval fiatalabb két növendék verselő kísérleteiről, nagy lelkesedéssel csatlakozott hozzájuk, maga is tollat

¹ V. ö. Virághoz 1777 júl. 6-án írt költői levelének következő sorát: «Ne álmélkodgy pedig, hogy magyarul írok...» Előbb tehát nem magyarul írt!

² Lehet azonban ismeretségük régibb keletű is, mert a fehérmegyei Kreskay-

család az Ányosokkal sógorsági viszonyban volt: Pál nagybátyja, Rötth Ignác, Kreskay-leányt bírt nőül.

³ L. Kreskay életrajzát Hattyuffy Dezsőtől a *Régi Magyar Könyvtár*, xxii. k. 6–8. l.

fogott a kezébe s verses levelekben buzdította őket, bámulta műveiket.¹ Tapasztaltabb és higgadtabb lévén náluk, különösen Ányosnál, iparkodott forrongó hevüket mérsékelni. Ányosnak szinte atyai jóakarattal adott tanácsokat élete módjára és olvasmányainak megválasztására,² a mit fiatalabb társa hálával fogadott.

Az egyetemen kötött barátságai közül az egyiknek emlékét is állított Ányos. Ez a barátja, a kihez különösen vonzódott, Marton László volt. Ányos előtt épen két évvel vette föl a pálos szerzet ruháját,³ s ebben az időben theologus volt Nagyszombatban. Megnyerte-e Ányos a költészetnek őt is, nem tudjuk, hogy azonban benne ifjabb társának versei nagy méltányolóra találtak, azt Ányosnak barátja névünnepeére írt verse, az *Alexis* című pásztorjáték bizonyítja. Az egészen iskolás modorban, a neo-klasszicizmus kedvelt ékességeivel fölczifrázott idill puszta visszhangja a korabeli jezsuita idill-költészetnek, nincs is más érdeme, mint az alapjául szolgáló érzelem nemessége.

E kellemes baráti körben gyorsan teltek a napok, úgy hogy e két esztendőt joggal számíthatjuk Ányos legboldogabb évei közé. Lelke folyton el volt foglalva, a mi ideje a komoly egyetemi tanulmányok végzése után fönmaradt, azt a költészetnek szentelte. Buzgalmának meg is volt az eredménye. Egyrészt elsajátította a magyar verselésnek hagyományos módját s a rendszeres gyakorlás folytán nagy könnyűséggel használta Gyöngyösi versformáját, a régi magyar négyrimű tizenkettőt, másfelől 1776-ban letette a kötelező tárgyakból a doktori szigorlatokat, megtartotta a szokásos vitatkozást, s Weisz Ferencz, a csillagászat tanára, mint rektor, Katona István mint kari dékán, a filozofia doktorává avatták.⁴

¹ V. ö. az I., VI. és IX. sz. levelet; u.-ott 35., 43–44., 47. l.

² V. ö. IV. levelét, u.-ott 39–42. l.

³ A *Paulinorum Catalogus* szerint.

⁴ Neve előfordul az egyetemen doktori fokozatot nyert filozofusok között (I. u.-ott 85. l.) s maga Katona is megemlékszik szigorlatáról nagy művének, a *Historia*

Critica Regum Hungariae-nek XXI. Tomulus, XL. Ord. 711. lapján: «Tyrnaviae facto sub me historico tentamine, supremum in philosophiae honorem consecutus.» Horányi a *Nova Memoria*-ban (I: 172. l.) szintén megemlíti, hogy «Tirnaviae ... Anno MDCLXXVI. AA. LL. et Magister Philosophiae creatus fuit».

20. NAGYSZOMBAT.

Az őszi szünidőt valószínűleg szüleinél töltötte Esztergárott és várta, hova rendelik főnökei theológiát hallgatni. Nem igen lehetett kétséges, hogy őt, mint filozófiai doktort, a legmagasabb theologiai képzésben fogják részesíteni, a mit csak a hazai intézetek megadhatnak, és a nagyszombati egyetemre rendelkeznek. Meg is érkezett az intézkedés, s Ányos az 1776. év őszén beiratkozott az ötéves theologiai tanulmány első ú. n. előkészítő folyamába.

Az 1776. esztendő a második nagy fordulópont Ányos életében. Ekkor ébredt tudatára annak, hogy bármennyire megfelelt hajlamainak az a hivatás, a melyre életét szentelte, bármilyen erővel vonzotta is őt szíve a papi pályára, egész lelkét nem tölti be ez az érzés, a *hivatás* érzete mellett ott él a *hivatottságé* is. Sejtette vagy megértette, hogy ő nemcsak papnak, hanem költőnek is született. E két tudat nincs ellentétben egymással, a költészet istenasszonyai nem követelik meg, hogy lemondjon Istenének szolgálatáról. Ellenkezőleg, mintha e két hivatás még támogatná is egymást, hiszen szerzetestársai, tanárai és a csak nemrég eltörölt jezsuita szerzet tagjai között nagyon sokan voltak, a kik e két szolgálatot össze tudták kötni.

Hogyan ébredt Ányosban öntudatra ez a belátás, nem tudjuk megállapítani, mert lelkének első nyilatkozatait csak a következő 1777. esztendőből ismerjük, de Batsányi bizonyossága s magának Ányosnak egész költészete kétségtelenné teszi, hogy e fejlődésben a testőr-írók, az irodalomtörténetírástól francziásnak nevezett iskola művei játszották a legfontosabb szerepet. Batsányi azt állítja, hogy «Magyar Poétai pályafutását ott (t. i. Nagyszombatban) kezdette. Báróti Sándor és Bessenyei György Urak' munkájának olvasása gerjesztette-fel benne legelőszőr és mindenek felett, az elmének szunnyadó tűzét».¹ Batsányi tehát *nyomtatott műveknek* tudja be, hogy Ányosban föltámadt a költői hivatás érzete. Lehet. A nagyszombati egyetemnek abban

¹ *Magyar Minerva*, I. (Ányos munkái) XVI. l.

Barcsai Kapitánynak

Ime által Küldöm elmém furtasárai,
 Mellybe Nagy-Lombarnak szíriam xomlárai,
 De trakt fessén Könyvet, ellegrin tollamas,
 Nevesem azomban, a magyarnom vállomas,
 Halottas szoptos emeltem hírenek,
 Hogy örökösöm bőszi Nagy Neveinek,
 Mellyel Dicsékedes a Tudas Világnak,
 Hogy a Parajz-jó a vol Magyar Kirágnak
 Fogyarokik mmar hírenek ereje,
 inez Dóto fessén aq. Parajz-jó a
 Cioi levan. Keresz levan a levan,
 Anya-Városunkban Vere Galadávai,
 In a Journal hivai nyugodalmas talai
 Tarsa Regyelmeben Golgajai

Ányos Pál
 m. k.

Nagy-Lomb 12 Junusban
 1778

Egy Dóto aggal be-fons Tonaizon mulasozo Ninfai
 nak enckere Ekhonak felele.

Mulasozol Ninfai a nyirkos ereben
 Klausod Keresz Nemi is vesred a
 oty erekiny. Szivel a Dóto Keresz
 Ez illend Dótozza a jó Keresz

Eppu

az esztendőben 431 hallgatója volt, közöttük volt főnemes és nemes,¹ a kik többnyire mentoraikkal együtt éltek Nagyszomban: nem lett volna csodálatos, ha egyikük-másikuk birta volna a testőröknek, csupa előkelő nemesnek műveit, s az ő révükön Ányos is megismerkedett volna a költésnek ezzel az új módjával.² Maga Ányos azonban csak 1778 közepén említi először Bessenyeit,³ Bárótzai munkáinak ismerete pedig csak 1777 decz. 15-én írt leveléből tűnik ki,⁴ holott már első ismert költői emléke Barcsayhoz fűződik, s műveiben újra meg újra Barcsayt említi, mint a kinek fölbuzdulását köszöni:

Engem újra teremt az Úr szép tollával⁵ ...

s a kire ő, mint bálványozott mintaképére, bámulattal tekint föl: «Ide zártam nyomtatott verseimet, — tsak első szikráját fogod ezekben tanálni annak a tűznek, melly a te verseidet lelkesíti.»⁶

Azt hiszszük ezek alapján, hogy nem annyira a francziások művei, mint inkább maga Barcsay, az ember, a költő volt, a ki Ányost a költészetnek megnyerte, illetőleg költői lelkesedését táplálta. Barcsay mint dragonyos-kapitány már 1775 óta Nagyszombatban állomásozott, s valami kedvező véletlen megismertethette Ányossal, vagy esetleg Ányos kereste a megismerkedésre az alkalmat, mivel hallhatott Barcsay költői tevékenységéről. A különben is közlékeny Barcsay észrevéven Ányos érdeklődését, mindenesetre fölolvasta barátaihoz intézett és a

¹ Pauler Tivadar, *A budapesti egyetem története*, 104—105. l.

² Patakon azonban, a hol pedig állítólag 20.000 kötetnyi könyvtár volt (valójában jóval kevesebb, még a xix. század elején is csak kb. 10.000 kötet, mert a régi Rákócziak ajándékozta könyvtár a xviii. század közepén elkallódott), Kazinczy korában annyira nem érdeklődtek az irodalmi törekvések iránt, hogy az új könyvekről (p. o. Teleki Cidjéről) nem tudtak semmit s Gessnerről nem is hallottak. (Kazinczy, *Pályám Emlékezete*, Váczy kiadása 198., 196. és Abafi kiadása 252. l.)

Ily körülmények között a nagyszombati ifjúság irodalmi ismereteit sem tarthatjuk túlságosan nagyoknak.

³ Kreskaynak 1778 júl. 12-én írt levelében. Itt azonban tulajdonképpen csak *Bessenyei György Társaságáról* emlékszik meg, magáról a költőről csak négy hónappal későbbben, nov. 4-én, Bessenyeinek írt levelében.

⁴ *Fonrost* és *Adelaidot* említi, *A havasi juhászné* (megj. az *Erköltsi Mesék* között 1775) főhőseit.

⁵ Levele Barcsayhoz 1777 okt. 8.

⁶ Levele u.-ahhoz 1778 okt. 3.

tőlük kapott költői leveleket: a könnyen ömlő párosímű sorok, a bennük nyilatkozó magas röptű gondolatok lánggra lobbantották az Ányos lelkében élő költői tüzet, a mely eddig elfojtva, mint parázs égett barátaihoz intézett költői leveleiben. Elküldte tehát Barcsayhoz, a mint Batsányi írja Ányos életrajzában, «műzsájának első zsengejét... kérvén egy kis levélben, hogy nézné által, — és mondaná-meg azután neki magyarán: ha méltó volna-e, tovább is fáradsnia? és remélhetne-e hasznos előmenetelt a' magyar poézisban».¹ Barcsay feleletét nem közli Batsányi, de a fejlemények mutatják, hogy kedvező volt: dicsérte, a mit olvasott tőle, s további munkára buzdította.²

A fiatalabb, kezdő poétának ez a szerény közeledése az idősebb, tekintélyes költőhöz, a miből azonban egyformán kiérzik a tisztelet s az öntudat, meg az utóbbinak kedves, biztató válasza szinte tipikus volt a följúlás korában. Így kötődött akkor a legtöbb irodalmi barátság, s száz év múltán újra, mikor Arany szívére ölelte Madáchoth.³

A két költő frigyét kétségtelenül a szellemi rokonság kötötte, a költészet iránti vonzódás, de megerősödésében és abban, hogy egy egész életre szólt, volt része külső körülményeknek is, első sorban annak, hogy mind a ketten ugyanahhoz a társadalmi osztályhoz tartoztak. Régi nemes család hajtása mind a kettő, s ezt megéreztek öntudatlanul is. Az előkelő világfi, a bécsi szalonok s magyarországi kastélyok szívesen látott vendége, a kékszemű és szőghajú Antinous,⁴ fölismernte fiatal társának modorában, gondolkozásmódjában, beszédében azt a bizonyos sajátosságot, a mely, mint valami szabadkőműves jel, rögtön elárulja a régi nemesi család fiát, még ha szerzetesi durva csuklya borítja is a díszruhába vagy uniformisba illő testet. A viszony nem a mester és tanítvány, a pártfogó és pártfogolt

¹ *Magyar Minerva*, I: xvi. l.

² Ányos első reánk maradt levelét 1777 jún. 12-én írta Barcsaynak. Ezt azonban, mint bizalmas hangja mutatja, hosszabb ismeretségnek kellett megelőznie.

³ Olv. Madáchoz intézett második levelét. (Összes művek XII: 386 s. k. lk.)

⁴ V. ö. Kazinczy, *Báróczy élete* (Báróczy munkái előtt; a közkézen forgó Abafi-féle *Magyar Pantheon*-ban a 68. lapon).

viszonya, hanem két baráté, s ha az ifjabb nem is tud megfeledezni a köztük levő korlátokról, az öregebb nem tekint sem állására, sem korára.³

Könnyű elképzelnünk, mennyire föllelkesítette Ányost Barcsay barátsága, milyen nagy hatást tett az egyszerű szerzetesre a csillogó szellemű katonaköltő, az erdélyi fejedelmi sarj. Ányos eddig csak szerzetestársaival vagy az egyetem egy pár hallgatójával érintkezett, az ő dicséretük volt költői ambíciójának egyetlen élesztője: mennyire meg lehetett indulva, mikor az a férfiú dicsérte verseit, a kit rangban, tekintélyben messze maga fölött látott, a ki maga is neves költő és előkelő, nemes izlésű férfiak barátja. Kettőzött buzgalommal folytatja a verselést, most már nemcsak a lelki szükség hajtja, hanem az a vágy is, hogy barátja dicséretét kiérdemelje.

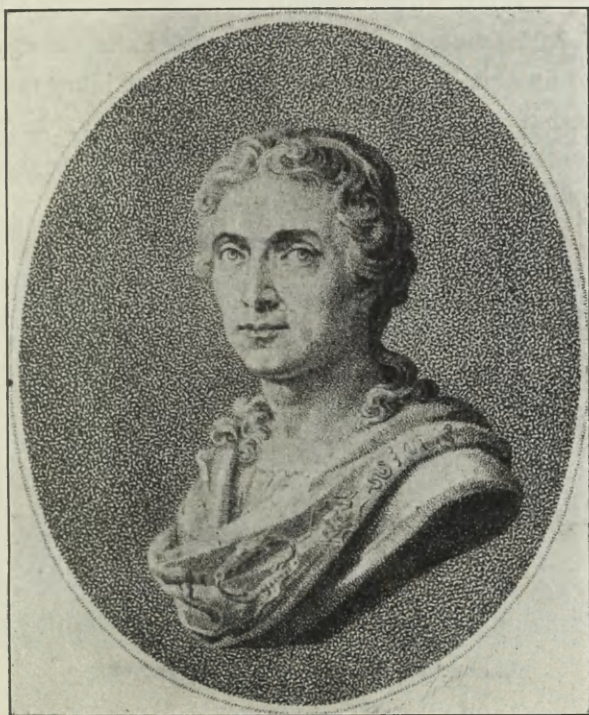
Az új barátnak döntő szerepe volt Ányos fejlődésében. E fordulat jelentőségét azonban nem szabad Batsányi értelmében vennünk. Nem azt jelenti, hogy Barcsay vagy a testőrök nélkül nem jutott volna Ányos költői hivatásának tudatára. A Barcsayval való érintkezés csak gyorsította a fejlődést és — ez a másik fontossága — helyes irányba térítette, Gyöngyösitől a francziások közé vezette a költőt.

Barcsay barátsága megismertette Ányost a francziások műveivel, költői leveleik után a nyomtatásban megjelent nagyobb alkotásokkal, Bárótzai elbeszéléseivel, Bessenyei drámaival. Bárótzai hatott reá először, s hatása maradandóbb is volt. Egy új világ tárult föl a kolostor falai közé zárt Ányos előtt, egy ragyogó, bűvös világ, mely fényével egészen elkápráztatta. Új volt előtte minden, a választékos nyelv, mely később Kazinczyt is könnyekig meghatotta, az előadás, a tárgy. Ányosra egyforma hatással volt mindkettő, a költői műveknek tárgyi és formai fele. Bessenyei tragédiái s a bennük szereplő nemeslelkű emberbarátok meg kegyetlen zsarnokok, Bárótzai novelláinak változatos

³ Barcsay már legelső fennmaradt levelében tegezi Ányost s barátjaként bánt vele.

Ányos csak 1777 második felében meri a bizalmat hasonló bizalommal viszonzni.

világa, a melyben egymást váltják a klasszikus görög kor, a lovag- és pásztorvilág, a mesés kelet gyermekei, eddig ismeretlen képzetekkel töltötték meg Ányos lelkét. A ki eddig csak Gyöngyösi verses regényeiből merített költői élvezetet, s azt hitte, hogy a költészetnek nincs más tárgya, mint a vitéz-

22. BÁRÓTZI ARCZKÉPE «MINDEN MUNKÁJI» ELŐTT.

ség és az akadályokat legyőző szerelem, most Bessenyei tragédiáiban a hazaszeretet dicső képein lelkesedett és Bárány-nál «a tiszta szívek egyesülésében, az erény megható önfeláldozásában, a jó cselekedetek sikerében»¹ gyönyörködhetett. Gyöngyösi hosszadalmas festéseihez képest csupa élet és mozgalmasság, rövid pár lapon megannyi megható, fordulatos történet.

¹ Beöthy, *Széppróza*, II : 56. l.

És mindez magyarul, az édes hazai nyelven. Hogy Bessenyei drámái utánzatok, azt nem tudta, de ha tudta volna, akkor sem törődött volna vele; hogy Báróti csak fordította a novellákat, az Ányos szemében nem vont le semmit érdeméből, a fontos az volt, hogy újra megszólal a költészet azon a nyelven, a melyen Gyöngyösi halála óta nem zengett költő ajka. Nevünk már a sír szélén állott,¹ s még a nagy magyar költő emléke is egyre halványodik az utódok előtt. Ha megjelennék a földön, már csak az a vigasztalása volna, hogy még «*van*» valaki, «a ki versszerző tüzének örül» — maga Ányos. Így búslakodik legrégebbi ránk maradt költeményében (*Gyöngyösi árnyékához*).

A mikor e versét írja, még egészen Gyöngyösi követője: tőle tanulja a formát, neki áldozza érzéseit. De már megérintette az új szellem. Költészetünk dicső multja mellé odaállítja a szép reményekkel kecsegtető jelent s bizakodva énekl:

Miolta eljöttünk Tanais partyáról
S nyilak nem tsüggenek magyarok válláról —
Nem keltek illy napok világunk sarkáról,
S nem törött annyi ág Apollo fájáról.²

Most, hogy egy új költői nemzedéket ismer meg, mely a sír széléről dicsőbb életre kelti költészetünket, sír örömében, látva:

Miként műveltetik édes anyanyelvünk.³

Majd midőn behatóan megismerkedett a francziás költők műveivel, lelkesedése hevében szinte látomásai vannak. Izgatott képzelete földézi szíve új bálványainak képét. Látja Orczyt, mint megifjodott sast, Barcsayt, mint Aeneast, Bessenyeit a Parnasuson a Múzsák élén s elragadtatással írja sorsa osztályosának, Kreskaynak:

Barátom, nem bírok felhevült szívemmel,
Otzeán hajjait képezem kedvemmel.

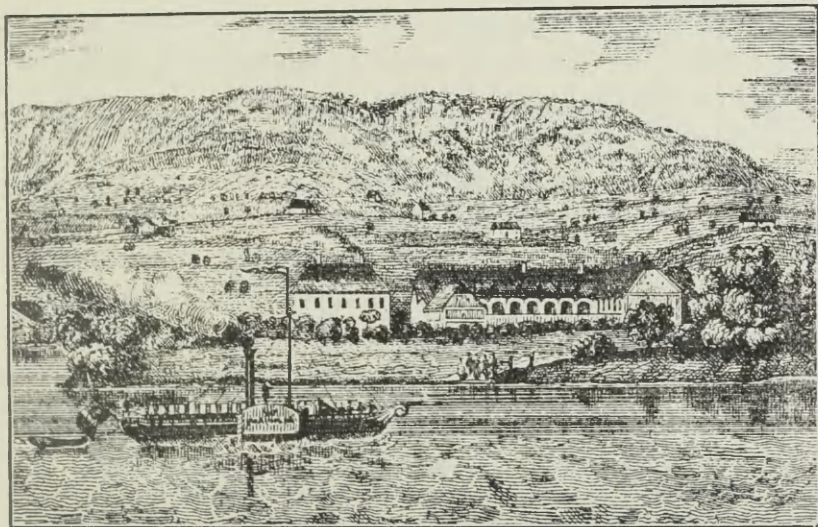
¹ Levele Virághoz 1777 júl. 6-án.

² *Gyöngyösi árnyékához*.

³ Levele Virághoz 1777. november 15-én.

A magyar írónak gyullaszt serénsége,
Kik tollával ujjul nyelvünk ékessége.
Hidd el, alig hittem szikrázó szememnek,
Midőn fényét láttom született nyelvemnek.¹

Ez időponttól kezdve, mely összeesik említett költeményének (*Gyöngyösi árnyékához*) keltével, meg is szűnik Anyoson Gyöngyösi uralma. Még nevét is alig említi² s költeményeiben csak elvétele használja első mestere formáját, a négyrimű Zrinyi-

23. BADACSONY.

szakot.³ Gyöngyösi helyett új ismerőseit magasztalja, a francziásokot, s az ő mértékükkel, a páros rímű tizenkettőssel, cseréli föl az egyhangú Zrinyi-strófát. Az egyszerűbb formában könnyen találja meg a gondolataihoz illő kifejezést, de tárgyai, képei egyelőre még a hagyományos körben mozognak. Első költeményei, mint p. o. *Kemény dicsérete*, *Alexis*, *Három királyok napján*, csak versforma tekintetében tartoznak az új irányhoz. Phrasis-kincsük a régi, s érzésviláguk szintén az. Nagy emberek dicsői-

¹ Anyos levele Kreskayhoz. 1778 július 12-én.

² Tudunkkal csak egyszer, az 1783-ban

írt prózai elmélkedésében (*Egy kisasszony levele*).

³ Költői leveleiben azonban elég sűrűn.

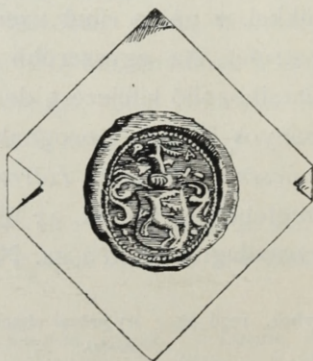
tése vagy fontosabb alkalmak ünneplése : eszmétlen közhelyek erősen keverve a klasszikus mythologia színehagyott ékességeivel.

Új költeményeit, így azt az elveszett elégiáját, melyben Nagyszombat pusztulását — az egyetem áthelyezését Budára — kesergi, elküldi Barcsaynak, nemcsak hogy véleményét hallja róluk, hanem fölkeresi velük, mint költő a társát, a kit műveivel meg akar örvendeztetni.

Az együtt töltött szép óráknak azonban nemsokára végét szakasztotta a sors, a mely előbb Ányost, azután Barcsayt örökre elrendelte Nagyszombatból. Az egyetemet az 1776/77-iki iskolai év végével Budára helyezte át a királyné, Barcsay pedig 1777 őszén Erdélybe ment, s a következő évben a bajor örökösödési háború szőlította fegyverbe. Lelkük azonban nem vált el, s a mit szóval nem mondhattak el egymásnak, leveleikre bízták. Öt esztendő alatt, 1777-től 1782-ig, harminczkét levelet váltanak, Ányos tizennyolczat, Barcsay tizennégyet ír,¹ s e pár év alatt nemcsak Ányosnak nincs bizalmasabb barátja, mint Barcsay, hanem a háborúk zajában élő Barcsay is Ányosra s vele Besse-nyeire és Orczyra gondol legtöbbit.

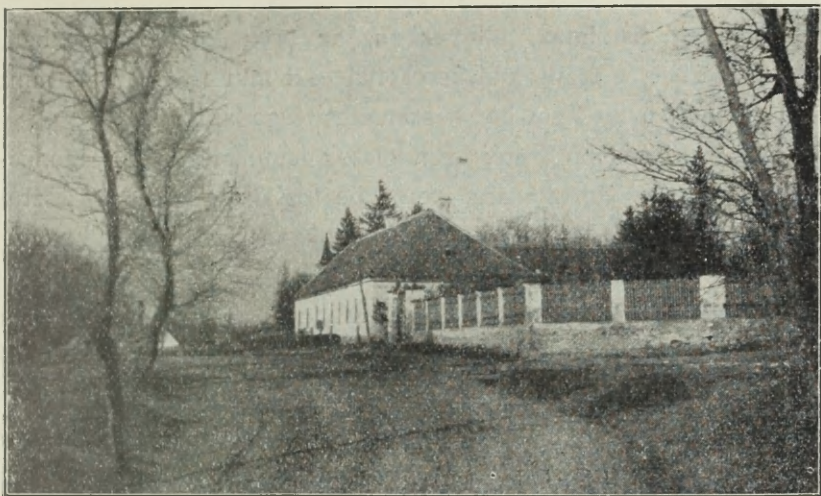
¹ Az ismert levelek nem meritik ki teljesen levelezésüket. Az első, elveszett levélváltásra már hivatkoztam, az 1777—82. közti időszakból minden levelük ránk maradt, csak a költői levelek prózai folytatása veszett el egyik-másik mellől. 1782 óta azonban Ányosnak semmiféle levelét nem

ismerjük, sem azokat, a melyeket írt, sem a melyeket kapott (egyedül Kreskaynak 1783-ban kelt verses levele maradt fenn Kreskay iratai között). Azt hiszszük, hogy e korban is váltottak leveleket, de azok elkallódtak.

24. ÁNYOS PÁL PECSETJE.

MÁSODIK KÖNYV

25. A NAGYESZTERGÁRI ÚJ ÁNYOS-KASTÉLY.

I.

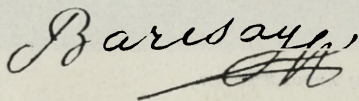
z 1776/77. iskolai esztendő nyári szünidejét, mely az egyetem költözése miatt ez évben különösen hosszúra nyúlt, Ányos szokása szerint Esztergárott töltötte. Augusztus végén boldogan búcsút mondott Nagyszombatnak. Örült a lelke, hogy a nagyváros gögös hivatkozása helyett az együgyű, ártatlan falusi erkölcs fogadja — mondja ő maga,¹ a mikor szülőföldjére érkezett. Van ebben költői túlzás. Nem a nagyváros hiúsága bántotta őt Nagyszombatban, hanem a szabadság hiánya, a lekötöttség, a mindennapi egyforma munka, s a fegyelem, a melynek szigorúságához hozzátörődött ugyan, de a mely alól olyan jól esik «kiröpülni» — ez is az ő szava. Esztergárott, az apai háznál, élvezi a függetlenségét, azt, hogy a maga ura s nem tartozik senkinek számadással tetteiért. Tet- szése szerint barangolhat a kies Bakony erdeiben, gyönyörköd- hetik a természet őszi pompájában, a lombjukat vesztő szürke

¹ Levele Barcsayhoz 1777 szeptember 8-án.

bükkökben, hatalmas tölgyekben, az örökzöld fenyvesekben, végig nézheti a szántóföldeken folyó őszi munkát.¹ Úgy él, mint más ember, a kit nem köt a szerzetesi fogadalom.

Az erdő mélyén költői gondolatok lepik meg, s visszaemlékezve Barcsay biztatására, versekbe foglalja a lelkén keresztül suhanó megilletődést. E boldog hónapokban nincs is más komoly foglalkozása, mint a versírás.²

November elején meg kellett válnia a szülői háztól, édes anyja kényeztető szeretetétől, Budára ment theologiai tanulmányai folytatására. Bár nehezebbre esett otthagyni a kedves kör-

26. BARCSAY NÉVALÁÍRÁSA.

nyezetet, sokkal nagyobb örömei ment az ország szívébe, mint ment volna Nagyszombatba: gyűlölte a *nagy* város «göggös piaczeit», de vonzotta a *még nagyobb* város avval a sok szellemi

élvezettel, a melyet a fiatal, ambitiosus, tanulni vágyó szerzetes Budán találni vélt. Nem volt ugyan már gyermek, hiszen megszerezte a doctor philosophiae címet, s közel állott a 21. esztendejének betöltéséhez, de naiv volt és tapasztalatlan, eltelve nemes lelkesedéssel. Azonban már az első Budán töltött esztendők férfiúvá érlelték: iskolás műveltsége helyett irodalmi műveltséget szerzett, a tapasztalatlan, szinte azt mondhatnók együgyű szerzetes-növendékből a világ hiúságait ismerő s azokon elmélkedő férfi lett. Eseményekben nem volt gazdag életének ez a szakasza, de annál fontosabb volt fejlődésében, lelki világának kialakulásában.

E csöndes folyamat megrajzolására vannak adataink: Ányos költeményei. Barátaival váltott levelei és ifjúkori lírája határozott

¹ Még 1779-ben is irigylő barátját, Mécsárost, hogy gazdaságában gyönyörködhetik. (Verses levele szept. 1-ről.)

² Id. levelében (Barcsayhoz 1777 szept. 8-ról) mondja:

Én azonban Pindust magamnak építtek,
Mellyen barátimnak verseket készíttek.

A mint e sorok mutatják, a «versek»-en költői leveleket kell értenünk, s valóban e korból (1777 ősze) nem is bírnak más költeményt tőle, mint egy pár verses levelet. Egy részük azonban, úgy látszik, elveszett, mert a fennmaradtak mind Barcsayhoz vannak intézve.

vonásokat szolgáltatnak e képhez. Segítségükkel beleláthatunk a költő lelkébe, épen abban a fontos időben, a mikor férfiúvá és költővé érik. Verseinek ezt az őszinteségét annál inkább meg kell becsülnünk, mert a fölújulás irodalmának történetében páratlan jelenség. E korszak írói ugyanis vagy érettebb korokban lépnek föl az irodalom terén, mikor egyéniségük már teljesen kiforrott, s fejlődésről már nem lehet szó — ezt látjuk Rádaynál, Orczynál, a deákosoknál, Gvadányinál — vagy ha fiatalabb korokban kezdik is költői működésüket, költészetükben olyan kevés a személyes elem, hogy legfőbb költői tehetségüknek, de nem egyéniségüknek fejlődését látjuk magunk előtt. Van több írónk e korból, a kinek élete sokkal mozgalmasabb volt, s változatos életüknek apróbb-nagyobb eseményeit elég pontosan ismerjük — a testőrirókat nem is számítva, elég Révait, Dugonicsot, Horváth Ádámot említenünk — de majd mindegyiknél hiányzanak azok a bizalmas, jelentéktelennek látszó és mégis sokat eláruló közlések, a melyek alapján lelkük fejlődéséről beszámolhatnánk. Ebben a tekintetben nehéz e kor historikusának helyzete. Kazinczyról, a magyar irodalom legközlékenyebb és adatoktól legjobban megvilágított hősről, természetesen nem beszélünk, ha azonban kivesszük őt a sorból, Csokonaiig nem találunk senkit, a kinek fiatal kora olyan éles világításban állana előttünk, mint Ányosé, s utána a hozzá sok tekintetben hasonló Daykáé. Már korán, költői pályája legelején kezdett levelezni, s versei egyéniségének tükrei, ha a kép, melyet mutatnak, nem is mindig teljesen megbízható.

Olvasva költeményeit, nemcsak azt a nagy változást vesszük észre, a mely a fiatal doctor philosophiaet a fölszentelt pálos szerzetestől elválasztja, hanem azokat az erőket is, a melyek e változást szülték.

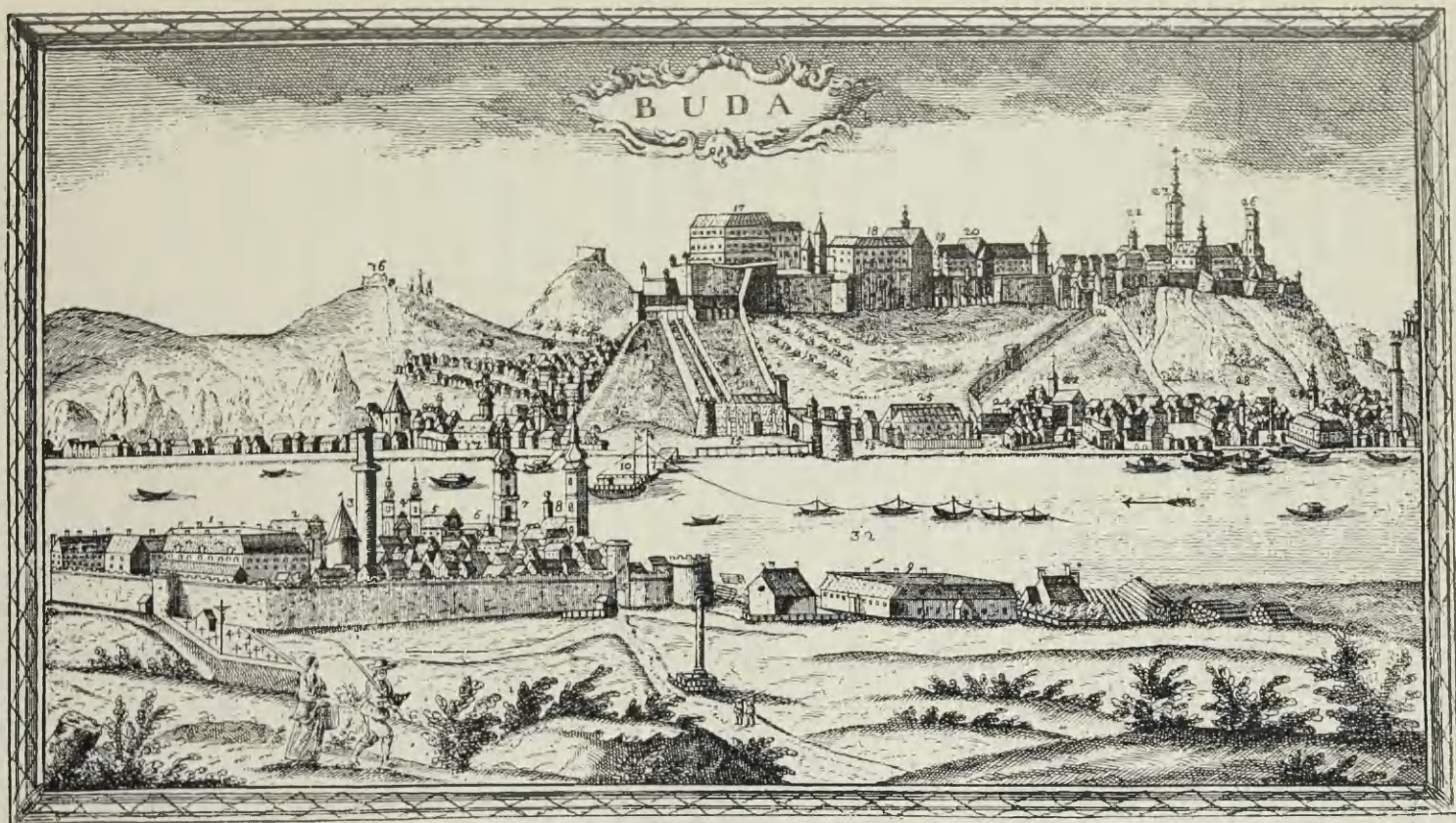
1777-ben, mikor Barcsay elvezeti «Castalis forrásához», műveltsége egészen iskolás, látóköre szűk, egyénisége nem emeli ki a többi kezdő poéta sorából. Semmi új, semmi jellemző nincs verseiben, s az a kevés, a mi egyéniségének bélyegét viseli

magán, a lelkes öröm a magyar irodalom újjáébredésén, az is közös a kor legtöbb költőjével.

Egyénisége akkor kezd kibontakozni, a mikor Budára kerül. Mint a testőrírók, a kiknek műveiről sokat beszélhetett neki Barcsay, hozzálát, hogy a gimnázium és az egyetem adta fogyatékos műveltségét kiegészítse. Nem kellett annyit pótolnia, mint barátainak, a kik jóformán pusztá grammatikai képzettséggel kerültek a francziás műveltségű császárvárosba, és nem kellett küzdenie a nyelvvel, mert németül már tudott, a francia műveket meg barátai fordításában olvashatta.

De nem is állott annyi idő rendelkezésére, mindössze pár esztendő, s ekkor is a theologiai tanulmányoktól kellett elrabolni az órákat. Mohón esik a világi könyveknek, de nem sokfélét olvas. Már olvasmányainak megválasztásában nyilatkozik egyénisége. Ifjúságának két vezetője közül csak az egyikhez lesz hűtelen. Gyöngyösitől, mint említettük, elfordul, a latin klasszikus irodalom azonban, különösen a római költészet, megmarad kedvelt tanulmányának. Ovidius-szal már gimnazista kora óta foglalkozik, most sor kerül Vergiliusra, de nem szemelvényeket olvas az *Aeneis*-ből, mint Pápán, hanem ismeri az egész eposzt s a *Georgicont* is. Nem is a latin nyelv gyakorlása kedvéért veszi kezébe, hanem azért a gyönyörűségért, a mit a szépen esztergályozott versek s a fontos tárgy nyújtanak.

Majd, igen korán, mindjárt az első esztendőben, megkedveli azt a római költőt, a kiről az iskolában nem hallott semmit, Lucanust. A *Pharsalia* republikánus érzelmű költője, a ki a császárság korában a megkoronázatlan római uralkodónak, Caesarnak, veszedelmes ellenfelét magasztalta s Pompeius küzdelmét a köztársaság szabadságharczaként dicsőítette, csillogó retorikájával, szenvedélyesen áradó nyelvével, lebilincselte Ányos lelkét: innen kezdve nem tud hatása alól szabadulni. Ő az, a kit legtöbbször idéz, s a polgárháború képei újra meg újra fölmerülnek Ányos költeményeiben úgy, a mint ez az ékes dictiójú,

27. BUDA ÉS PEST A XVIII. SZÁZADBAN.

de alakítani nem tudó költő megírta.¹ Később Horatiust is tanulmányozta, meg is érzik egy pár költeményén hatása, de sokkal fiatalabban halt meg, mintsem ez a hideg, bölcselkedő költő Lucanust elhomályosíthatta volna. Helyesen jegyzi meg Batsányi «ha tovább élhetett volna, hihető, hogy Horátiust választotta volna mindennapi mulató társának».

Még nagyobb lelkesedéssel olvassa a modern irodalmi termékeket, a francziákat és angolokat fordításban, a németeket nagyrészt eredetiben. Elsősorban természetesen azokat a jobbára francia műveket, melyeket a testőrírók és magyar követők vagy elődeik fordítottak. Báróti Marmontel-fordításával kezdte a sort, s ez marad végig legkedvesebb olvasmánya. Utána következik a többi: *Dusch erkölcsi levelei* ugyancsak Bárótitól, az *Essay on man*, természetesen nem a Popeé, hanem a Bessenyei-féle *Ember próbája*, az angol író gondolatainak nagyon is szabad, önkényes átültetése,² Young *Éjtszakáiból* annyi, a mennyit Bessenyei³ és Báróti⁴ lefordítottak, Zechenter *Phaedrája*, Teleki *Cidje*, Fénelon *Télémaqueja*, az olasz Metastasio egy-két színműve valószínűleg még Illei János vagy Kereskényi Ádám fordításában. Voltaire és Rousseau, Bessenyeinek és társainak kedvelt olvasmányai, ismeretlenek előtte, csak elveiket és irányukat ismeri barátaik közvetítésével, műveiket nem, mert az utóbbtól egyáltalán semmi sem volt magyarra fordítva, Voltairének két magyarra fordított darabja, Bessenyei *Hármas vitéze* és Zechenter *Hitető Machometje* nem került ez időben, s úgy látszik, később sem Ányos kezébe. Helyette a német irodalom egy pár divatos termékét ismeri meg, Wielandot és Weisse *Romeo und Júliáját*, a melyről ismételten megemlékszik leveleiben, s a

¹ Érdekes, hogy valamint Ányos, úgy Bessenyei is mennyire lelkesedtek Lucanusért, a ki a *republikánus* párt költője volt, noha mindketten, ebben az időben még Ányos is, erősen *royalis* gondolkodásúak voltak.

² Föltűnő, hogy verseiben egyetlen szó

sem mutatja, hogy olvasta volna Báróti *Kassandráját*.

³ Bessenyeinek Young-fordítása (19. éjtszaka), *A jó erkölcsről*, a *Holmiban* (341—365. l.) jelent meg.

⁴ Báróti fordítását Ányos lemásolta verses könyvébe, az ú. n. akadémiai kódexbe.

mely mint Shakespeare *Romeo és Júliájának* a szentimentális fölfogás szerint átalakított és elrontott utánzata, magának a nagy angol drámaírónak költészetéről is adott némi fogalmat.¹ Említ Anyos még egy pár ebben az időben nagyon olvasott író, főképen angolokat (Milton) s a francia Racinet meg a német Kleistet, de célzásai nagyon általánosak. Nem is hiszszük, hogy egyebet ismert volna, mint nevüket s költői irányukat, azt is valószínűleg pusztán testőr-barátaiktól.

Olvasmányainak harmadik körét a magyar költők eredeti, vagy eredetieknek tetsző művei alkották, élükön Besenyei színműveivel, az *Agissal*, *Budával*, *Hunyadi Lászlóval*, *Filósófussal*, azután Kónyi munkái következtek, a melyek közül kétségtelenül ismerte a Zrinyiász átdolgozását, a *Magyar hadi románt*; végül Mészáros *Kartigánja* és a mit elsősorban kellett volna említenünk, a *Bessenyei György Társasága* cím alatt közrebocsátott kötet Barcsay, Orczy és Besenyei verseivel. Különösen ennek az utóbbinak szépségével nem tud betelni, egészen elragadja a lelkesedés, s ez a hevülés mindig erőt vesz szívéen, valahányszor Besenyei egy újabb munkájával megajándékozza.

Ez az összeállítás nem tart számot arra, hogy teljes legyen,

B U D A

T R Á G É D I Á J A

ÖT JATEKBAN.

B E S S E N Y E I G Y Ö R G Y

Á L T A L

P O S O N Y B A N,
L A N D E R E R M I H Á L Y
költőségével, és betűivel.

1 7 7 3.

28. BESSENYEI «BUDA TRAGÉDIÁJÁ»-NAK
CZÍMLAPJA.

¹ Anyos azt hitte, hogy Weisse Shakespeare tragédiáját fordította.

mert pusztán Ányosnak költeményeiben és leveleiben elszórt nyilatkozataira támaszkodik, de így is rendkívül jellemző. Mutatja, hogy Ányos kevés kivétellel a magyar irodalom azon termékei felé irányozta figyelmét, a melyek közvetve vagy közvetlenül a francia irodalom földjéből fakadtak. Újra ébredő irodalomunknak többi mozgalmáról, azokról a törekvésekről, melyek más irányban megindulva kívánták szolgálni a nemzeti nyelv és nemzeti művelődés ügyét, semmit sem tud. Nem ismeri a deákos iskola tagjait, sem a kengyelfutókat, Molnár Jánost és Kalmár Györgyöt, sem a triászt, pedig 1781-ben mind a hárman fölléptek az irodalom színterére, nem ismeri Faludinak és ebben az időben még Amadének sem éppen a Dunántúl felső részén írásban kézről-kézre terjedő költeményeit, nem említi volt tanárának, Dugonicsnak, 1781 előtt megjelent magyar műveit, *Trója veszedelmét* (1774) és *Ulyssesnek történeteit* (1780), a melyek a magyaros iskolának későbbi legnagyobb hatású íróját még a két irány, a magyaros és klasszikus, határán mutatják: nem hivatkozik verseiben olyan magyar íróra, a kinek működését nem lehetne kapcsolatba hozni a francia irodalommal vagy a francziás iskolával.¹ A francia példákön induló írók között azonban nem tesz különbséget, egyformán olvassa a francia művészi elveket magába olvasztó Bessenyeit és a szóról-szóra fordító Mészárosot; Barcsayt, a ki csak gondolkodása módját és stílusát finomította a francia szellem hatása alatt, és Kónyit, a ki pusztán tárgyat vett tőlük. Így megosztva szeretetét Mészáros és Marмонтel között, megczáfolta Kazinczyt, a ki e két író mint két ellenséges, kibékíthetetlen irányképviselőjét állította oda.² Ányos tanú reá, hogy a régi magyar prózának utolsó és az új szép-

¹ Igen érdekes Ányosnak az az összeállítás, a mely első írott gyűjteményében olvasható. Fölsorolja az 1778-ban *a mostanában élő magyar írókat* (nem szépirokat!) összesen tizennégyet, s oda teszi: versben vagy prózában írnak-e. Kalmárról itt sem emlékszik meg, s Faludiról és Molnárról nem tudja, hogy versben is irtak.

² »Ifjaink a Kartigám dagályain s izetlen feszességén lelék gyönyörködéseket elfordulva a Svéd grófnétól és a Marмонтel után adott Belizertől.« *Felső Magyar Országi Minerva* 1826: 696. l. (Az 1826-iki *Hebe* és *Aurora* bírálatában.)

próza első képviselője között tátongó stílusbeli űrt át lehet hidalni a tárgynak — nemzeti szempontból tekintett — rokonságával.¹

Azon az Ányoson, a ki e sok költői alkotást szellemi tulajdonává tette, már van egyéni szín; a ki ezekre az ismeretekre támaszkodva írja költeményeit, az már nem a régi iskolás olvasottságú költő. Szemhatára tágult, lelke gazdagodott: két nagy szellemi áramlat hullámai érintették, a klasszikus költészeté és a francziásoké. Annak az egy-két német meg angol munkának hatása, a melyről megemlékeztünk, elenyésző emezekéhez képest.

Ennek a két iránynak hatása érzik meg e korbeli költeményein. Tárgyat ritkábban vett mintaképeitől, a római költőktől és testőríróktól, mindössze kétszer. A *Titkos Polyxena* kiinduló pontja Ovidius *Metamorphoses*ének egyik

epizódja,² s a *Megaggott világ-fiának emlékezete* azokból a gondolatokból, képzetekből szövődik, melyeket Bessenyei egy versében, *Az ifjúságnak hanyatlásában*,³ talált. Inkább költői ékessé-

B U D A V Á R A N A K
V I S Z S Z A V É T E L E K Ö R
A' K E R E S Z T É N Y E K F O G S Á G Á R A
E S E T T
E G Y

KARTIGÁM

N E V Ű
T Ö R Ö K K I S - A S Z S Z O N Y N A K

R I T K A , E S E M L É K E Z E T E S
T Ö R T É N E T I ,

Mellyeket némelly különös fel-jegyzésekből
Magyar nyelvbe foglalta.

BODÓ-PADRI, és NAGY-LÜTSÉI
M É S Z Á R O S I G N Á T Z .

MÁSODIK NYOMTATÁS.

P O S O N Y E A N u K A S S Á N ,
L A N D E R E R M I H Á L Y
költségével és betűivel.
1 7 8 0 .

29. MÉSZÁROS «KARTIGÁM»-JÁNAK CZÍMLAPJA.

¹ A *Kartigám*ot ugyan németből fordította Mészáros, de hogy a német mű francia regényen alapszik, azt Heinrich Gusztáv (az *Olcso Könyvtár Kartigám*-kiadásának bevezetésében, 10. l.) és Beöthy Zsolt

(*Széppróza* I: 250. l.) kétségtelennek tartják, habár az illető francia munka mind-
eddig nem került elő.

² XIII. ének 447—504. sor.

³ Megjelent a *Holmiban*.

geket keresett náluk, képeket, gondolatokat a rómaiaknál, fordulatokat, stílusvirágokat a francziásoknál. Korábbi versei, *Egy elenyészendő rósához*, *A lenyugovó naphoz* Vergiliusra,¹ Horatiusra² s elsősorban kedvelt költőjére, Ovidiusra³ utalnak, a későbbiek, *A széptudományoknak áldozott versek*, *Érzékenységeim*, *Érzékeny levelek*, *Somogyi Jánosnak*, *Érzékeny gondolatok* a testőrökre, Barcsayra,⁴ s különösen Bárótzira, a kinek szép kifejezéseit nagy kedvvel használta a verseinek díszítésére.⁵

A két áramlat így szerencsés egyensúlyban tartotta egymást, és ez Ányost korának egyoldalú írói fölé emelte. Nem vált olyan maradvánnyá és fogyatékos izlésűvé, mint a deákosok vagy a velük költői fölfogásukat tekintve nagyon egyező magyarosak, a kik gondolataikkal csak letűnt világokban mozogtak. És ha kiválóságát a francziásokkal szemben, az eredetiséget, a bölcselkedő elem háttérbe szorulását az érzelmi előtt, nem is tulajdoníthatjuk klasszikus műveltségének, tagadhatatlan, hogy a klasszikus remekírók eredeti nyelven való olvasása nagy hatással volt izlésének fejlesztésére. Nem volt szelleme és érdeklődése oly sokoldalú, mint a később föllépő Batsányinak, Verseghynek, Kazinczynak, de kortársai között mindenesetre első hely illeti meg.

Azonban Ányos lelkére nemcsak külső benyomások rakódtak le, nemcsak kívülről gyarapodott az, mint az ásvány, hanem mint a virág, mely magába szívja a környező levegő szénasavát és belülről fejlődik, ő is, lelkébe gyűjtve a külvilág hatásait, önmagából fejlesztette lelki világát.

Nem volt ugyan magába vonuló ember, a ki elrejtí mások előtt szíve tartalmát, de azért szeretett magával foglalkozni,

¹ »Morpheus álmos fája» az. *Aeneis* vi. 283. sorából került *A lenyugovó naphoz* című versbe.

² Az »inmortalia ne speres» gondolat (Horatius, *Carmína*, iv. 7.) visszhangja u.-o.

³ A *Metamorphoses* sugallta Ányosnak az aranykor rajzát, meg Daphnis és Phoebus jelenetét; a *Tristia* a Híblát, rajzó méheivel; a *Heroidák* Szalmaczis esetének említését.

⁴ Ilyen Barcsaytól átvett kifejezés az Ányosnál többször előforduló »tündérpiaçz» kifejezés, a gyakran használt »érzékenység» szó, stb.

⁵ Leginkább a Marmontel-fordítást aknáztta ki, annak is a *Havasoki juhászné* című elbeszélését. Merített Bárótzí fordított elbeszéléseiből tárgyat is: *XI. érzékeny gondolat* pusztá illusztrálása a novella hősének.

számot adni magának arról, a mi foglalkoztatja. Elmélkedő hajlama, a melyet még. táplált a szerzetesi élet, gyakran késztette elmélyedésre, s kereste a magányt, a nélkül, hogy futott volna az emberektől. Azok a budai bércek, a melyekről annyi szeretettel emlékszik meg leveleiben, s a Bakonynak hűvös erdei sokszor látták az álmodozó költőt egymagában bolyongani. Az egyedül töltött gondolat-ébresztő órák még nagyobb hatással voltak életfölgógasának kialakulására, mint kedvelt könyvei. Különösen az 1778. év őszen családjánál töltött pár hét gazdagította lelkét. Szeptemberben és októberben Esztergárrott volt, közben egy-két napra, még a szüret előtt, Badacsonyban.¹ Megfigyelhetjük, mint támadt ekkor egy-egy gondolat, egy-egy érzés lelkében, nyomon kísérhetjük, mint munkált, mint hatalmasodik el rajta, s az új gondolatokkal, új érzelmekkel kapcsolatba lépve, mint tölti be egész valóját. Versei, melyeket itt, vagy később Budán írt, mutatják, mennyit kellett ezen idő alatt önmagával foglalkoznia. Azelőtt csak a hazafiúi öröm és baráti érzés szólal meg lantján, mind a két érzelem egészen általános, s csak elvétve hallatszik egy-egy hang, a melynek rezgése elárulja, hogy a szív vagy elme mélyéről tör elő:² majd, már 1778-ban megcsendül ajkán az egyéni érzelem első hangja, a vágyakozás a budai kolostorból ki a szabadba, az élet piaczára.³

1778 ősztől kezdve a komoly gondolatok s az egyéni érzelmek lesznek költészetének jellemző sajátosságai. Nem verselő szerzetesnövendék többé, hanem érző s gondolkodó, s nemcsak a szerzet szabályai szerint érző, az iskolai tanítás szerint gondolkodó ember. Föltámad benne a lekötöttség érzete, és ha azelőtt annak örült, hogy kiröpülhet a kolostorból, most már fáj neki, hogy tíz hónapig meg van fosztva a szabadságtól. Érti pályája bilincseit, a lemondás fájdalmas voltát, a melyre a szerzetes-élet kényszeríti, de még nem kételkedik hivatásában, hiszi, hogy meg tud felelni a nagy földadatnak. Avval a szomorú tudattal vigasz-

¹ Levele Barcsayhoz 1778 okt. 3.

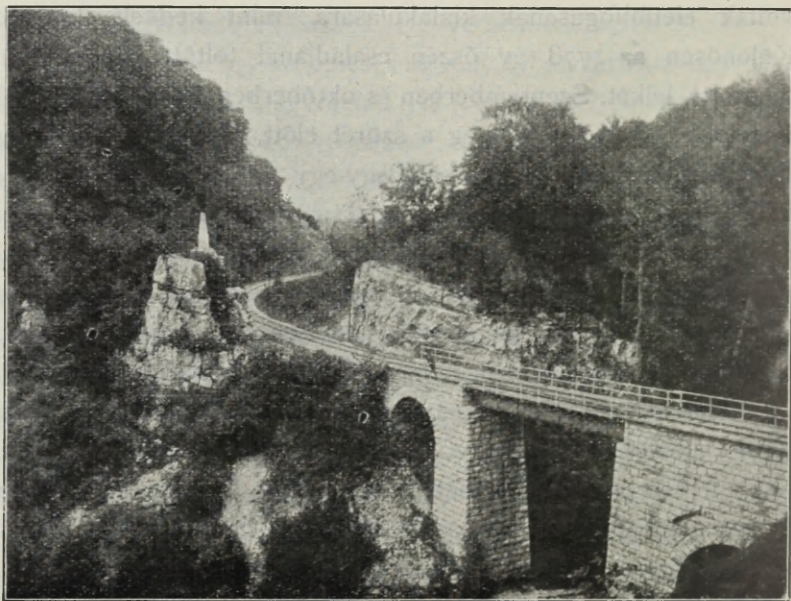
³ Levele Megyesi Somogyi Jánoshoz

² Levele Barcsayhoz 1777 szept. 8.

1778 júl. 10.

talja magát, hogy nincs is valóban szabadság, mert hiszen mar születésünk körülményei, a család, a melybe a véletlen juttatott, megszabják gondolataink, érzéseink, vágyaink irányát.¹

Csak az esett neheze, hogy olyan egyedül volt. Volt ugyan sok barátja a rendben, különösen az idősebb rendtagok között, sőt Kreskayt, nagy öröme, nem sokkal Budára érkezése után

30. BAKONYI TÁJKÉP: A CZUHA VÖLGYE ESZTERGÁR KÖZELÉBEN.

Pestre, a rendház könyvtárába rendelte a provinciális, azután Virágon, Stasich Eleken és Marton Lászlón kívül Hérits Vincze, a ki épen ez időtájt élt Rómában mint Kreskay utódja,² de ezek majd mind távol voltak tőle, s még Kreskaytól is hosszú időre meg-megfosztotta a zajló Duna: nem volt, a ki előtt szívét föl-

¹ Levele Barcsayhoz 1778 nov. 23. A gondolat annyira egyezik Orczynak a szabadságról vallott nézeteivel, hogy valószínűnek tartom a közvetetlen átvételt. A föltevés annál valószínűbb, mert Orczy azon költeményének kéziratát, a mely-

ben a szabadságot meghatározza (*Futó gondolat a Szabadságról*, 1772.), Anyos hagyatékából az esztergári levéltár őrzi. (Kiadta Révai a *Két nagyságos elme költeményes szüleményeiben*.)

² L. verses levelét hozzá 1777. aug. 14.

tárja, a ki barátságával feledtette volna a családi tűzhely melegét, a melyet gyermekkorától annyira szeretett. Esztergárótt még inkább érezte, mit vesztett lemondva a világról, mert ekkor egy kedves család helyett kettőt talált. Bátyja időközben, 1778 elején, megházasodott, és a mint a költő lelkes örömmel hirdeti, része lett abban a boldogságban, a melyet ő, a magános életre kárhoztatott szerzetes, földi paradicsomnak tart.¹

A benső családi élet és a rideg szerzetesi magány ellentétes képei kísérték őt magános sétáin, ezek foglalkoztatták lelkét. Nem tört meg súlyuk alatt, nem esett kétségbe a vesztett reményeken, csak búsongó hangulatok vettek erőt szívéen, az a melázó szomorúság, a melyben az érzelgősségre hajló ifjak szinte kedvvel újítják föl a fájdalmas képeket, hogy a velük való foglalkozás gyönyöre — az a tudat, hogy szenvednek, hogy rendeltetésük a szenvedés — feledtesse magát az igazi vagy képzelt fájdalmat. Mert Ányos életének e korszakában nem is volt olyan szerencsétlen, a milyennek életírói közül többen rajzolják. A komoly gondolatok, a fájdalmas érzések nem rontották meg életkedvét. Ha kiszakította magát a bolyongásai közben szőtt borus hálóból, ha jó barátai között vagy vidám társaságban volt, tudott örülni az életnek, sőt ártatlan naivitással még a mindennapi élet apróbb örömei iránt is volt érzéke. Még egy évvel később, az 1779. szünidő alatt is, vígan mulat barátaival a Bakonyban, bebarangolják a hegyeket, s a völgyben koszorút kötnek az ősztől megkímélt vadvirágokból.²

Azt a lelkiállapotot, a melyben életkedv és lehangoltság oly gyorsan üzik egymást, mint tavasszal a napfény és ború, a fájdalom és jókedv hirtelen változásait, legjobban maga a költő jellemzi egyik épen az esztergári tartózkodás hatása alatt keletkezett versében:

Vagyon olly állapot ember életében,
Hogy még azt sem tudja, mit kívány szívében;

¹ Levele bátyjához 1778 febr. 12.

² *Két jó barátomnak*, 1779 nov. 18.

Titkos sóhajtások verődnek mejjében,
S unalmát jelenti akármely mivében.

Mint mikor a gyermek felébred álmából,
Egy-két pityergő szót ereszt ki szájából,
S míg meg sem érthetjük, mit kívány, szavából,
Esmét elaluszik, s tréfát tesz magából!¹

Nem fér hozzá kétség, hogy Ányos is igen édesen aludt egy-egy panaszos kitörése után és családjá körében vagy víg barátai között gyakran megfeledezett bánatáról.

Ebből az édes-bús hangulathoz fejlődött Ányos lírájának legjellemzőbb vonása: az a félig elgondolt, félig átértzett, de költészetében teljesen összeolvadt melancholia, a melynek uralkodó eszméje az emberi lét aszszonyi volta, az elmúlás gondolata. 1778 végén szólal meg ez a hang, de az első szölamokban több a gondolati, mint az érzelmi elem, általános érvényű filozofikus eszme inkább, melyre az elmélkedés és Horatius olvasása juttatta a költőt, és nem szívből fakadt, a sors csapásai alatt szenvedő lélek panasza. Hideg és józan.

Ha egy játék-néző helyre vitettetel,
Hol szegény Julia sorsán könyvezhetel,
Mihelyt szállásodra vissza késértetel,
Elmultak könyveid! . . . s mint tréfán nevetel.

Ebből vegyünk példát mi is életünkről!
Alig ígérhetünk többet ereminkről; —
Melly nap ma elüzte az hajnalt egünkről,
Tálam holnap sirba szállítand nevünkről.

Minden fertál óra féljünk ütésétől,
Mindegyik tovább visz éltünk elejétől,
Mindegyik kiált ránk a sirnak széllyétől
Hogy majd butsut veszünk a napnak fénnjétől.²

Lassanként mind mélyebb és mélyebb lesz a melancholiája. Uralkodó elemül megmarad a reflexio, de hozzájárul a hivatása-

¹ *Egy barátomnak*, 1778 nov. 11.

² U.-ott.

ban kételkedő léleknek valóban átérzett fájdalma. Azelőtt általában a mulandóság gondolata foglalkoztatta, most már észreveszi a pusztulást a természet változó képeiben, s bölcselkedő szemmel tekintve a multat, fölfödözi a hatalmas országok pusztulásában,¹ végre a maga és barátai lelkében, a honnan egyre tűnnek az ifjúkor szép érzései, merész lelkesedései.² Még a verselésben sem talál gyönyörűséget: barátját, Kreskayt, rá akarja beszélni, hogy égessék el minden versüket.³

Ekkor már nemcsak «törött sohaj»-okban nyilatkozik a költő hangulata; egész költemények születnek, melyek objectiv formában mutatják be ugyanezt a fölfogást. Mint már címükből, *Egy elenyészendő rósához, A lenyugovó naphoz*, sejthetni, ezek is Horatius kedvelt gondolatának, a mulandóság eszméjének illústratiói, a *Labuntur anni* hangulata szól belőlük: szomorú borongás az enyészet mindennapi, szinte útszéli jelenségei fölött, a nélkül azonban, hogy a költő a horatiusi epikureus tanítást is levonná belőlük. Bármilyen meghatottnak látszik költőjük, a gondolkodás s nem az érzés alkotásai. Nem a hervadó rózsza és a lenyugvó nap ihleti panaszos dalra a költőt, hanem úgy keresi a bánatos lelki állapotához legjobban illő képet, s nem mulasztja el a természeti képhez odafűzni a moralisatiót, világos jeléül annak, hogy hideg elmélkedés eredményei: a hervadó rózsza a női szépség mulandóságára, a napnyugta az emberi életére figyelmeztet. A hangulat, melyben e versek fogantak, költői, költői maga a befejezés is, s a másodikban valóságos genre-képbe illő alakokkal találkozunk, de az egész nyugodt, okoskodó, szinte tanító hangjával azt bizonyítja, hogy igaza volt Ányosnak, mikor első gyűjteményében e két cím alatt foglalta össze e két verset: *Erkölcsei gondolatok*.

Ép így nem annyira az érzelemnek, mint a képzeletnek szülötte

¹ Levele Bessenyeihez 1779 márcz. 30-án.

² Levele u.-ahhoz 1779 ápr. 25-én.

³ L. Kreskay feleletét Ányos fölszólí-

tására 1779-ből, *Régi Magyar Könyvtar*, xxii. k. 50. l. A józan Kreskay szerencsére lebeszélte Ányost meggondolatlan tervéről.

a hasonlóan szomorú hangulatú *Titkos Polyxena*, utolsó költeménye életének e szakaszából (1778 legvége). Elbeszélő alakba öntött lírai vers, a mely, mint Gyulai Pál *Éji látogatása*, a síron túl is élő hű szeretet apotheosisa. Egy elgondolt kép, a melynek megfestéséhez Ovidius *Metamorphoses*ének egyik jelenete¹ szolgált kiinduló ponttul, alkalmat ad a költőnek, hogy a maga fájdalmas érzéseit belevigye a mesterkéltén kiesztelt helyzetrajzba. Itt is, mint előbb tárgyalt költeményeiben, nem az

TITKOS POLYXENA¹

MÉG KOPORSÓJÁBAN - IS

HIV

THESEUSSÁHOZ.

31. A «TITKOS POLYXENA» CZÍMLAPJA.

érzés fakasztotta a képet, hanem a képzelet, s úgy töltötte meg a keretet bánatos lelkének tartalmával.

E költemények, bár sok bennük a reflexio, az érzelem álarczába rejtőző elmélkedés, mégis igazi költemények, Anyos költészetének első jelentős termései. Eleinte, míg nem ismeri Barcsayt, csak azért ír verset, hogy a magyar nyelvet művelje, azután 1777-től kezdve, költőnek érezvén magát, hogy magának és barátainak gyönyörűséget szerezzen; ekkor, a 70-es évek legvégén, tisztán látja, a mit azelőtt csak sejtett: költőnek született. Öntudatos költő, a ki fölismeri rendeltetését: meghódítani a magyarságot

¹ XIII: 448 s k. sorok.

a műveltségnek, éreztetni vele, mi a szép, s ha vonakodik tanításait elfogadni, nem csüggedni, kitartó munkával arra kényszeríteni, hogy önként siessen az írók karjába.¹ Nem műkedvelő költő, mint a francziások legnagyobb része, nem nyelvművelő, mint annyian még a XVIII. század végén is, hanem komoly föladatának tudatában lévő, született költő. Ebben a korban bocsátja közre nyomtatásban első versét (*Igaz hazafi*), ekkor rendezi először sajtó alá eddig írt költeményeit:² részt kíván ő is venni az öntudatra ébredt irodalmi életben.

II.

Ányos költői törekvései nem maradtak homályban. Rendtársai és Barcsay elvitték messze a híret s a következő esztendőben, 1779-ben, az irodalom vezérének, Bessenyeinek, is reáterelték a figyelmét.

Bessenyei nem volt olyan elismert középpontja az irodalmi életnek, mint később Kazinczy vagy Kisfaludy Károly. Kisebb volt a köre, kisebb a hatása. De mint első érezte meg, hogy nemzetiségünk megmaradása az irodalom műveléséhez van kötve: ha föl akarjuk éleszteni a magyarságnak szunnyadó öntudatát, egész erőnkkel nyelvünk kiművelésén, irodalmunk fölvirágoztatásán, kultúránk emelésén kell dolgoznunk. Pezsgő irodalmi életet kell teremtenünk, hogy belőle öntudatos nemzeti élet fejlődjék, s újból egységbe fűzve a hazafias érzést és a kultúrát, melyeknek kapcsolata 1711-ben szétpattant, erős nemzeti köztudat kialakulását kell lehetővé tennünk. A célnak ez a határozott képzete a 70-es években magasan kiemelte Bessenyeit az irodalom munkásai közül, s az elsővé, mindannyiuk között a legtekintélyesebbé tette, a kit mintaképül választottak, a kinek

¹ Levele Bessenyeihez 1779 ápr. 30.

az Ányos-család esztergári levéltárában van. Leírása Ányos-kiadásom 238–239. lapján olvasható.

² Ez a kézírata, a mely nyomtatásban nem jelent meg, az ú. n. *Esztergári kódex*,

műveit utánozták, munkásságát folytatták. Ha kevesen is voltak, a kik munkatársul szegődtek hozzá,¹ e pár író közéletünk legértékesebb elemeiből került ki, úgy hogy följulásunk első évtizedében a francziás iskola működése a legjelentősebb irodalmi mozgalom, s fejük, Bessenyei, egyszersmind a magyar irodalmi törekvéseknek vezetője és irányítója.

Bessenyei, a mint kitűzte élete céljául a nemzeti műveltség emelését, rögtön munkához látott. Eleinte tanult és művelődött, hogy azután taníthasson és művelhessen. Pár évnyi megfeszített munka után 1772-ben a nyilvánosság elé lépett. Mestere, Voltaire, példájára drámákkal akarta fölkelteni közönyös honfitársai érdeklődését. De mivel tudta, hogy egy ember buzgalma nem elég a nagy földadat véghezvitelére, írói gárdát akart szervezni, mely eszméje megvalósításában segítse. Testtörtársai felé fordult a figyelme, őket s később többi barátját is iparkodott megnyerni. Hiven fölfogásához, hogy a kultúra egyetlen emelője a könyv, társait magyar könyvek írására buzdította, s azon volt, hogy mennél több eredeti és fordított magyar munkát bocsássonak a közönség kezébe. Munkájával és pénzével támogatta a vállalkozókat, s hogy együttes működésüket külsőleg is kifejezésre juttassa, 1777-ben a maga és barátai költeményeiből egy gyűjteményt bocsátott közre, a *Bessenyei György Társasága* című könyvet.

Majd az *Académie française* és a két franczia tudományos akadémia (*Académie des Inscriptions* és *Académie des Sciences*) szervezetének és munkásságának vizsgálata arról győzte meg, hogy az írók közös működésének sokkal nagyobb a sikere akkor, ha nem esetlegesen történik, az írók egyéni tetszésére bízva, hanem ha tervszerűen vezetik a munkásságukat, ha szervezett közösség vállalja magára az irányítást és a munkamegosztást. Már 1777 óta foglalkoztatta Bessenyeit a gondolat, hogy

¹ Vagy húszra tehető azoknak az íróknak a száma, a kiknek irodalmi működése

gyöngébb vagy erősebb szálakkal hozzá van kötve Bessenyeihez.

a magyar írókat egy nagyobb szervezetbe egyesíti.¹ A külföldi akadémiák mintájára ő is tudós társaságra gondolt. Sőt már 1778-ban eljutott az önálló, külön léttel bíró tudós társaság, a magyar akadémia conceptiójához. Gondolatban meghatározta célját, kijelölte munkakörét s az év vége felé megtette az első lépést, hogy tervét valóra váltsa. Ebben az időben több ízben megfordult Pesten, a hol mind több és több kulturális intézmény talált otthonra, egyre nagyobb lett a tudománynyal foglalkozó férfiak száma. Az egyetemnek Budára történt áthelyezésével valóban a kettős város lett az országnak szellemileg leggazdagabb középpontja, s így Bessenyei egészen természetesen választotta új intézete székhelyéül. A megalkotandó akadémia tagjait elsősorban a pesti írói világból akarta toborozni. Elsőnek barátját, Kreskay Imrét, szólította föl, a ki akkor a pesti pálos rendház könyvtárosa volt. Úgy látszik, az volt Bessenyei terve, hogy míg intézete véglegesen megalkulhat, a pálosok vendégszerető és tudománykedvelő kolostora adhat társaságának otthont.

Bessenyei a következő 1779-ik év elején is folytatta szervező munkáját. Tervének megnyerte főnökét, Beleznay tábornokot, a ki anyagilag is hajlandó volt támogatni szövetkezésüket, Orczy

A

BESENYEI GYÖRGY TÁRSASÁGA.

BÉTSBEN 1777.

32. «A BESENYEI GYÖRGY TÁRSASÁGA»
CZÍMŰ VERSGYŰJTEMÉNY CZIMLAPJA.

¹ Bessenyei ezen igyekezeteire vonatkozólag l. akadémiai fölolvasását: *Bes-*

senyei akadémiai törekvései, Budapest, 1910. Innen veszem adataimat és állításaimat.

Lőrincz bárót, a magyar költők érdemes nestorát, Horányi Eleket, a nagytudományú piaristát, két orvosdoktort, Glosius Sámuel és Rác Sámuel, az egyetem hírneves tanárát, a ki már abban az időben kezdte megvetni a magyar orvosi mű-

33. RÁTZ SÁMUEL ARCZKÉPE.

nyelv alapját, Fejér Antal ügyvédet, és magát Ányost, a kit valószínűleg rendtársa, Kreskay, ajánlott figyelmébe. Még a mágánások körében is híre ment az új egyesületnek s önként jelentkeztek maecenások, a kik a megalakulás esetén 5000 forintot ígértek a társaság céljaira.

Minden a legszebb reményekkel kecsegtette Bessenyeit és társait. Maga Besenyei az 1779. év tavaszán személyesen buzdított az akadémia érdekében, s miután több ízben megbeszéltek a tennivalókat, má-

jus 10-én alakuló gyűlésre jöttek össze. Egyesületüket *Hazafiú Magyar Társaságnak* nevezték el, elkészítették alapszabályait, megállapították szervezetét s megalkották a tisztikart, melyben Orczyt elnöknek, Bessenyeit főtitkárnak és Ányost második titkárnak választották.

Nagy kitüntetés volt Ányosra ez a választás. A föllendülő

irodalmi élet vezére s a magyar tudományosság elismert kiválóságai maguk mellé emelik őt, a fiatal egyetemi hallgatót. S nemcsak társuknak, hanem barátjuknak is tekintik. Egy célra törnek ugyanavval a lelkesedéssel, s a társadalom korlátait ledöntve bizalmas tegezéssel tüntetik el az őket elválasztó távolságot. Fokozta Ányos önérzetét, hogy e kitüntetést pusztán költői hírnevének köszönhette, s megválasztásában joggal láthatta költészetének elismerését és méltánylását. Rendtársainak és barátainak buzdítását így mintegy megerősítette a közvélemény ítélete, innen kezdve az ország elismert költői közé számíthatta magát: Barcsay véleménye költői működéséről megkapta a hivatalos sanctiót.

A *Hazafiúi Magyar Társaság* azonban, a milyen szépen indult, olyan gyors véget ért. A tagok tudták, hogy társaságuk mindaddig egy pár buzgó embernek magánigyekeazete marad, míg hivatalosan el nem ismerik s anyagi eszközökkel el nem látják. Megtették tehát a lépéseket arra, hogy az uralkodótól megnyerjék a hivatalos elismerést és az anyagi támogatást. Besenyeit fölküldték egy Horányi fogalmazta kérvénnyel Bécsbe. Eljutott-e a kérvény a királyné kezébe, arról nincs semmi hírünk. Akkoriban azt sejtették, hogy a támogatást Kollár Ádám, a császár bizalmas embere, hiúsította meg, a kihez Bessenyei közbenjárásért fordult. Bizonyítani nem tudjuk, de nem is szükséges. Ismerve a viszonyokat, előre lehetett volna látni, hogy a királyné nem fog pénzt áldozni *magyar* hazafias társaságra; a kérés másik fele pedig, a mely a mai ember szemében olyan jelentéktelen dolognak látszik: egy pár emberből álló nyelvművelő társaság szabályainak jóváhagyása, abban az időben jóval fontosabb volt. Arról volt szó, hogy egy szerénynek látszó, de a fejlődés képességét magában rejtő szervezetet, a *magyar* műveltség fejlesztését szolgáló akadémiát, engedélyezzen a fejedelem, hogy a társaság az államfő jóváhagyásával szolgálja a magyar nemzetiség ügyét. Az ilyen particularis törekvéseknek veszedelmét jól látták a bécsi körök, s mint a birodalom egy-

ségének veszélyeztetőjét még Mária Terézia korában sem engedték megalakulni, József császár trónraléptével meg egészen elveszett a megerősítés reménye.

Ezután hosszú ideig nincs semmi hír a társaságról. Három évvel az alakulás után, 1782-ben, még egyszer, utoljára, fölmerül a társaság emléke, de már szűkebb körre szorítva, a tudomány és irodalom minden ágára kiterjedő tudós akadémia helyett mint verselő társaság. Elnöke, úgy látszik, akkor is Orczy maradt, s titkárnak újra Ányost választották meg,¹ de hogy a társaság, ha mint magán egyesülés is, fennállott volna, annak nincs semmi nyoma.

Az az üdvös föllendülés, a mit Bessenyei a tervezett akadémiaától várt, így elmaradt, de Ányosra nézve még sem mult el hatás nélkül a *Hazafiúi Magyar Társaság* terve. Emelte ön-bizalmát s új barátokat szerzett a régiek mellé. Bárótzí, a ki még 1778-ban megtisztelte barátságával, nem tartozik közéjük. Őt Ányos maga nyerte meg magának. Mint előbb Barcsaynak és később Bessenyeinek, neki is megküldi verseit, s a nála megszokott őszinteséggel megírja, milyen csodálattal tekint a Marmontel fordítójára, a kit — s ez leghőbb vágya — szeretne barátjának nevezhetni. Ezzel megindul közöttük a levélváltás, a melynek sajnos csak egy-egy levél őrzi emlékét, a többi elveszett. Bárótzí, minden magyar író között a legszerényebb, a kinél az udvariaskodás nem eltanult modor, hanem veleszületett hajlam volt, siet eleget tenni a költő óhajtatásának. Nemcsak baráti érzelmeit viszonzozza, hanem a csodálatát is. Kijelenti, hogy az ő igyekezetei homályba fognak tűnni Ányos költeményei mellett.² Megküldi neki Marmontel levelét is, melyben a francia író megköszönte magyar fordítójának a szívesseget, hogy meséit átültette a «krimiai dámák nyelvére».³ Bár Ányos és Bárótzí

¹ L. Ányosnak Orczyhoz intézett levelét 1782 augusztus 23-ról. Közölve több helyütt, így Koltai Ányos-monographiájában 60–61. l.

² Levele Ányoshoz 1778. márczius

24-én. Közöltem *Irodalomtörténeti Közlemények* 1907: 352.

³ Bárótzí e levele elveszett. Megemlékszik róla Ányos 1779 nov. 19-én *Két jó barátomnak* írt levelében.

34. ORCZY LŐRINCZ ARCZKÉPE.

nem látták egymást az életben, s a hűsz esztendei korkülönbség megérzik viszonyukon, Ányosnak ez a barátság egyik legszebb emléke maradt.

Orczy Lőrincz azonban, a *Hazafiúi Magyar Társaság* elnöke, a ki Anyosról Barcsay révén már régebben hallott, ekkor, a Társaság megalakulása idején, ismerte meg Ányost és költeményeit. A kis kopasz poéta, a mint Orczy magát nevezte, a ki nem restelt czéh-mesterből inasgyerekké válni, hogy ifjú barátaival együtt verselhesen, atyai szeretettel ölelte magához a fiatal pálos szerzetest, s mint mindenkihez, a kit megszeretett, hozzá is a legnagyobb jószággal és elismeréssel szóltott.¹

Még nagyobb, valódi baráti szeretettel fogadta őt Bessenyei. Nyílt, minden tetetéstől ment vonzódásával annyira meghatotta Ányost, hogy egy esztendeig (1778 nov.—1779 nov.) mintha még Barcsaynál is jobban vonzódott volna hozzá. A testőríróknak elismert vezére épen ebben az időben élte legválságosabb napjait. Hitfeleivel a közoktatás államosítása kérdésében meghasonolva, még 1778 tavaszán lemondott consistorialis titkári állásáról és volt főnökének, Beleznay Miklósnak, a consistorium elnökének, magántitkáráként működött. Ellenfeleinek áskálódása és Teleki József grófnak neheztelése ezt a pusztán Beleznaynak jóvoltától függő állását is megrendítette.² Az önfönntartás minden reményétől megfosztva állott a fényes városban, «romokban látott mindent, a mi kedves előtte: ép úgy az élet örömeit, melyeket megszokott, mint élte hivatását, melyet betölteni kívánt»,³ kétségbeesve nyúlt az egyetlen kötél után, mely a nagy hajótörésből kimenthette: elhagyta ősei hitét. Ebben a nehéz, küzdelmes időben, melynek fájó és mardosó emléke még évtizedek múlva is gyötörte lelkét, ismerte meg Ányost, előbb leveleiből és verseiből, majd személyében.

¹ Levele Ányoshoz 1782 aug. 23. Közli Koltai id. művének függelékében 60—61. l.

² L. *A bihari remete* id. kiadásában Széll Farkas bevezetését ix—xxx. l. és Zoványi

Jenő könyvét: *Bessenyei György, mint ref. főconsistoriumi titkár.*

³ Beöthy Zsolt szavai, *Széppróza* II. 276. l.

Alig hogy megküldi neki verseit a fiatal szerzetes, magasztalásokkal fogadja. Eleinte kissé tartózkodó: nem barátjának tartja, hanem csak költőtársának, a kinek tehetségét dicséri, de a ki előtt szívét nem nyitja meg. Minek keseritené el szánalmas sorsának elpanaszolásával:

Több gondolatimat most csak elhalgatom,
Kéméllek 's azokat ide nem irhatom.¹

Majd mikor fölismerte benne a rokonlelket — említettük, hogy épen abban az időben kezdődött Ányos borongós hangulata — kitarja a lelkét, s a két szerencsétlen, reményeiben csalódott, bizonytalan sorsán aggódó költő örömmel borult egymás szívére, hogy elpanaszolják bánatukat. Bessenyei fiatal barátja verseinek tüzetől, nyájasságától vár vígasztalást:

Ollyan vagy mint a' melly rosa bimbójából
Felyére ki nyilván piroslik magából,
Szemeknek, érzésnek gyengén hizelkedik,
Mosolyog, lebeg, és szépen nevelkedik.²

Mig e három író, Bárótz, Orczy és Bessenyei, mint Ányosnál idősebb emberek és már elismert költők, bármennyire hangzottak is bámulatukat Ányos költészete iránt, tulajdonképen pártfogói voltak, a kik a maguk kis társaságában vezető szerepet játszván az új tehetséget magukhoz *emelték*, addig Ányos többi ismeretségében költőnk volt a pártfogó, ő ajánlotta barátságát, s ő emelte magához Kónyit és Mészáros.³ Mint mesterei, ő is rendkívül finom érzékkel tudta ezt tenni, nemcsak hogy nem *érezte* p. o. azt a különbséget, mely őt a szegény Kónyitól elválasztotta, de szavaiból az tűnik ki, mintha nem is *érezte* volna: a mint Bessenyei őt, ő is teljesen magával egyenrangúnak tekintette Kónyit. Mindketten *írók* voltak, a magyar

¹ Levele Ányoshoz 1778 okt. 26. Közltem *Irodört. Közl.* 1907: 353—355.

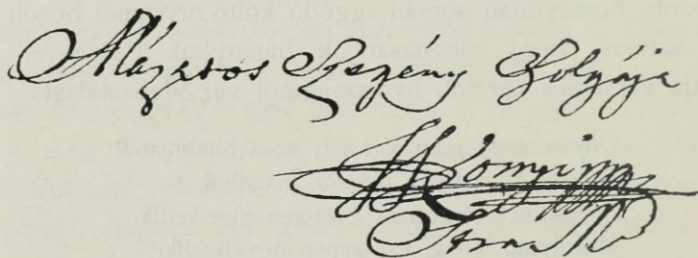
² Levele Ányoshoz 1779 ápr. 25. Közltem u.-ott 356—357.

³ Kicsinyes, de igen érdekes bizony-

sága ennek, hogy Ányos az Orczytól, Bessenyeitől, Báróztól (valamint Barcsaytól) kapott verses leveleit mind híven le-másolta költeményei közé, az utóbbiaké közül azonban egyet sem őrzött meg.

művelődés apostolai, a kik között sem rang, sem korkülönbség nincs, egymásnak tehát tegezõ barátai kell, hogy legyenek.

Leghívebb barátja azonban mégis Barcsay volt és maradt. Barátságuk, melyet a Nagyszombatban töltött hónapok olyan szorosra fontak, nem lazult, bár Barcsayt új meg új állomás-helyekre rendelte a bécsi hadvezetőség, és a sok vándorlás, csatározás miatt csak egyszer, 1779 márcz. 21-én láthatták egymást, mikor Barcsay ezredével Sziléziából Magyarországra jött s egy napra Pesten megpihent.¹ Ányos sietett barátja ölelésére. A rövid pár órát olyan buzgalommal használta föl örö-

35. KÖNYI NÉVALÁÍRÁSA.

mének, vágyainak tolmácsolására, mintha sejtette volna, hogy utóljára látja barátját.

Bizalmas barátságuknak a távollét nem ártott, s a mester és tanítvány viszonya, a melyben 1777-ben föltűnnek, Ányos részéről megmarad 1782-ben is, a mikor utóljára váltanak levelet. Még ekkor is hálásan vallja magát Barcsay tanítványának, s kéri, vezérelje elmélkedéseiben.² Elküldi neki verseit,³ várva a bíráló szót. Barcsay nyíltan megmondja véleményét, ha nincs megelégedve barátja munkájával.⁴ Megteheti bátran. Érzi, hogy a tanítványa kinőtt keze alól, s ő, az idősebb, már nem mint jólelkű pártfogó, hanem mint műélvező áll Ányos verseivel

¹ Barcsay levele Ányoshoz 1779 márcz. 21-én. Közöltem u.-ott 348.

² Levele Barcsayhoz 1782 ápr. 2-án.

³ Levele Barcsayhoz 1778. okt. 3.

⁴ Levele Ányoshoz 1778 decz. 1-ről.

Kassai M. Museum II. 44. l.

szemben. Elragadtatással olvassa barátja költeményeit, nem talál méltó jelzőt vagy hasonlatot. Határtalan lelkesedésével még a könnyen hevülő Barcsay is meglep. Nem bír fölhevült lelkével s versbe önti a dicséretet:

Szerencsés, ezerszer szerencsés Ányos Pál,
Ki a szent forrásból már annyit ihattál,
Hogy a borostyánnak tövében nyughattál
S a kilencz szüektől zöld ágot kaphattál.

Azok, a kik iszszák Marosnak vizeit,
Azokkal, kik lakják Mátrának völgyeit,
Örömmel olvassák Ányosnak verseit,
S várják elméjének jövő gyümölcseit.¹

Ányos irodalmi barátai állandóan vagy legalább gyakran távol voltak Pesttől, s így gondolataikat jobbra csak írásban közölhették egymással. Mivel a fölújulás korában, s épen a francziások kezdeményezésére általános divat volt írónk között eszméiket, érzelmeiket versbe foglalni, Ányos is versben társalgott távollévő barátaival.

Ennek a divatnak kifejlődésére és megerősödésére, kétség-telenül volt hatása Horatius epistoláinak, a melyeket minden iskolát végzett ember ismert. A testőrírók tudtak talán a XVII. század francia levélíróiról is, a kik prózai, missilis leveleiket vagy filozofiai elmélkedésekkel hígították föl és udvarias kedveskedéssel töltötték meg, mint Balzac és Voiture, vagy mint Bussy-Rabutin, jobban megőrizve a levél igazi természetét, erősen subjectiv jellegű szemlét tartanak a kort izgató kérdésekről. Elterjedésüket mégis sokkal egyszerűbben lehet magyarázni: abból, hogy látszólag ebben a műformában lehet legkönnyebben megszólaltatni a gondolatot és érzést. Mivel a XVIII. századvégi magyar költőkben általában hiányzott az érzék a poétikai műfajok sajátos természete iránt, azt hitték, vagy hogy eljárásuknak tudatalanságát kiemeljük, úgy érezték, hogy a költői

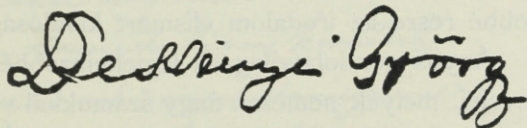
¹ U.-ott.

levél nem szorul sem kompozícióra, sem költői dictióra, nem egyéb az, mint természetesen ömlő, de versbe szedett árja a mindennapi mondanivalójuknak. Innen az a szárazság, mely a deákosok költői leveleit jellemzi: ha prózára váltjuk őket, valóban csak írásba foglalt baráti közlések, Szabó Dávidnál gyakran üzleti megbízások. Innen az az udvariasan áradozó prózaiság, mely Gvadányinak poétriáival folytatott verses levelezésében uralkodik. S innen a francziások leveleiben a filozófáló hajlamuknak megfelelő terjengős bölcsekedés. Csakhogy ők, szintén félreismerve a költői levél természetét, a másik végletbe estek, leveleik tartalma emelkedett — igen gyakran keregett — kifejezéseik választékosak, de hiányzik belőlük a közvetetlenség s az igazi epistolai hang: ép oly messze vannak a költői levél ideáljától, mint az előbbieik. Ezt irodalmunkban csak Kazinczy és Berzsenyi költői levelei közelítik meg. Ők ütnek meg először költői hangot epistoláikban, az a könnyed, csevegő hangot, Horatius gúnyolódó epistoláinak tréfás hangját, ez a komolyabbat, az oktatót, a mely ép úgy illik leveleinek magasán szárnyaló tartalmához; ők egyeztetik össze a látszólagos formátlanságot a művészi műgonddal; ők ismerik föl igazi lényegét: a közvéleményt foglalkoztató kérdéseknek magasabb szempontból való tárgyalását, úgy azonban, hogy a költő subjectivismusa hangban, tárgyalásmódban érvényre jusson.

Ányosnak Bessenyeihez, Barcsayhoz és Kónyihoz írott levelei távolról sem állanak olyan magas színvonalon, mint Kazinczyéi vagy Berzsenyiéi, de van sok kiválóságuk, mely a többi korabeli író művei fölé emeli. Nem olyan prózaiak, mint a deákos és magyaros iskola tagjaié, kevesebb bennük a hétköznapi személyes elem, s nem olyan felhőkben járók, mint a testőrírók levelei. E helyett megvan az az előnyük, hogy költőjük bele tud helyezkedni barátai lelkiállapotába és gondolatvilágába — levélírónál és társalgónál megbecsülhetetlen adomány. Megtalálja, mi érdekli társát, s arra irányítja gondolatait. Tárgyai a szerint változnak, kinek ír. Bessenyeihez írt levelei majd mindig barátjának szo-

morú helyzetével foglalkoznak. Maga is szenved a sors csapásaitól, van hát fogékonysága barátja szenvedései iránt. Ő a költészetben talál enyhülést, evvel biztatja barátját is : Apolló társaságában még mindketten boldogok lehetnek,¹ már a mennyire a szomorúságra rendelt ember egyáltalán boldog lehet. Ne gondolja Bessenyei — és evvel vigasztalja őt — hogy csak az ő szerencséje nem volt állandó. Romlandó a földön minden, s arra vagyunk teremtve, hogy rövid örömeinket bánat váltsa föl. Bessenyei fájdalma enyhül is, és hálásan írja barátjának : «A' szivemre botsátottad tűzedet Pál, melyet mint ujj Prometheus az Egekből loptál; és ismét Elevenségre hoztattam általa.»²

Ugyanez az elegiai hang vonul végig Kónyinak írt vigasztaló levelein. Kónyi, a királyné szegény strázsa-

36. BESSENYEI NÉVALÍRÁSA.

mestere, ép úgy szenvedett az élet terhei alatt, mint az előkelő Bessenyei, a királyné testőrségének volt hadnagya, s nem tudjuk, melyikük szenvedése volt nagyobb. Ezé-e, a ki előtt egy fényes jövő képe szakadt szét, vagy amazé, a kinek életét föllebbvalóinak durvasága, a katonai és írói szolgálat kettős súlya s az előkelő írók lenézése keserítette meg. Ányos nem ismerte személyesen Kónyt, de — a mint említettem, valószínűleg a *Hazafiúi Társaság* révén — levelezésbe bocsátkozott vele. Ismeretségüknek legrégibbi nyoma 1778 augusztusába vezet: ekkor üdvözölte Ányos, névünnepe alkalmából, a szegény katonát.³ Ezóta többször fölkereste verses levéllel barátját, s mikor a nehéz sorsban élő katona kiöntötte szívét, elpanaszolta a sok bánatát,⁴ a nemeslelkű Ányos ép

¹ Levele Bessenyeihez 1779 ápr. 30-án.

² Levele Ányoshoz 1779 ápr. 26. Közöltem *Irodört. Közl.* 1907: 357.

³ Ányos ezen elvesztett levelének em-

lékét megőrizte Kónyi a Vajda Samu tihanyi benczés apáthoz 1780 febr. 20. írt levelében. *L. Egy. Phil. Közl.* 1907: 168.

⁴ A levél u. ott 166—167. l.

úgy enyhíteni akarta fájdalmát, mint Bessenyeiét. Sőt még a vigasztaló gondolat is megegyezik: a szenvedés nem egyes emberek csapása, hanem az egész emberi nemé; csakhogy míg a filozofusok tanítványa számára általános igazság képébe öltözteti Ányos, s mint természeti szükségét tünteti föl: a sokat olvasott, de fogyatékos képzettségű közkatonára előtt a történetből vett példákkal, főképen a nagy hadvezérek sorsával érzékíti meg. Az érvek nem hangzottak el hatástalanul, s ha Kónyi értelmét nem is tudták teljesen meggyőzni, szívét annál inkább meghatotta Ányos baráti érzelme¹ és a kedves levelek, a melyekben nyoma sem volt a leereszkedésnek. A barát szólt bennük a baráthoz: olyan kitüntetés, a melyben Kónyinak nem volt többé része az irodalom elismert kiválóságaitól.

Ányos gondolatvilágára legjellemzőbbek Barcsayhoz intézett levelei, melyek nemcsak nagy számukkal válnak ki, hanem hangjuknak kedvességével, tartalmuknak érdekességével is. Annyi szeretettel, olyan bizalommal beszélnek egymással, mintha barátságuk sűrű érintkezésben edződött volna meg. Sok közös tárgyuk, közös törekvésük volt, s Barcsay életének változatos fordulatai újabb meg újabb gondolatokat és érzelmeket keltettek Ányosban. Eleinte, míg Barcsay az 1778-ban kitört bajor örökösödési háborúban küzdött, Ányos lelkét a barátja életéért való aggodás folytonos izgalomban tartja. Nagy figyelemmel olvassa a német hírlapokat, s levelei tele vannak a háború képeivel. Félti Barcsayt, de nem tudja megtagadni a családi hagyományt: lelkesedik az ősi vitézség új kitörésén, gyönyörködik a trombiták harsogásában, a bombák morgásában, a fegyverek szikrázásában, a száguldó paripákban s a diadalra siető kétfejű sasok lengedezésében.² Barcsay, a kiben a XVIII. századvégi költő-katonák módjára a személyes vitézség békésen megfért a philanthropikus érzelmekkel, mérsékli barátja hevét: Voltaire-rel együtt barbárságnak bélyegzi a háborút. A vérengző háborúk nem szolgálnak

¹ A feleletet I. u.-ott 167—168. l.

² *Egy jó barátomnak* 1778 júl. 13. és Barcsaynak 1778 aug. 13.

Más Kónyi Ányosnak, minden a Pango-
nelli fordításai vizsgálatai Küld ide, a Posonyi
Censurából ki reprobatiója után.

Horos gondjaintól úgy könnyítvettetek
Hogy még Masaitól is megígértetek
Vos még énekjeiket is el-feljöttetek

Mivel rétekib veltet minden tettem

De csak időm legyen utámatok erédet
A' Parnasus embái akár melyt erédet
Kurta lábaimmal addig tekeredtet

Még egy vécé laurussal bé nem keveredtet

Begyaz osztán néked verset tanígyával

Amigis Küldök mindenféle módjával

Hogy a pad alatt is kever tsopotjával

Vos még meg is rútlód hajdú kaportjával

Idig-is meg ebből oly nagy bőve vészél
Soha kedvesb dolgot emébe nem tézel

Mintke e munkával oly szorgalmas kézel

Hogy a Censurából ki jöjjön ép kézel

Mert egy próbánkás töth igen meg tsufolta

Ugy hogy soha látra neud kellett azolta

Kárhagatos jellel bombokét méjolta.

Fetete fájlalásán hogy ha lenne solta.

Sol tudod példula hogy ez mind lomét lett

Staragot magára e' munkán miért vet

Mivel erédetstől kerékedet f: Pangsied: /
Könyvbebe A' ki anyoknak trókt poharat tet. f: Lesvortolj

az emberi nem dicsőségére, fájdalom és nyomor támad a fegyverek nyomán, ma a pallérozás századában csak úgy, mint a mikor az emberek durvák és vadak voltak.¹

Barcsay szavai gondolkodóba ejtik Ányost. Ámbár belátja barátja szavainak igazságát, de a hagyományos fölfogással nem tud egészen szakítani: ha már nem magasztalhatja, legalább mint szükséges rosszat védelmezi.² Majd mind jobban közeledik Barcsay álláspontjához. Dicséri még Wurmser vitézségét,³ de nemsokára már a háború borzalmait helyett a béke áldásait zengi:

Ó boldog békesség! melly gyönyörűséget
Osztasz bajnokinkra s mely érzékenységet,
Hogy a sok szenvedést s drága ditsőséget
Jutalmazd, édessé tévén a hívséget . . .⁴

És lassanként a harci dicsőség lelkes magasztalójából az emberiség békéjéért aggódó philanthrop lesz.

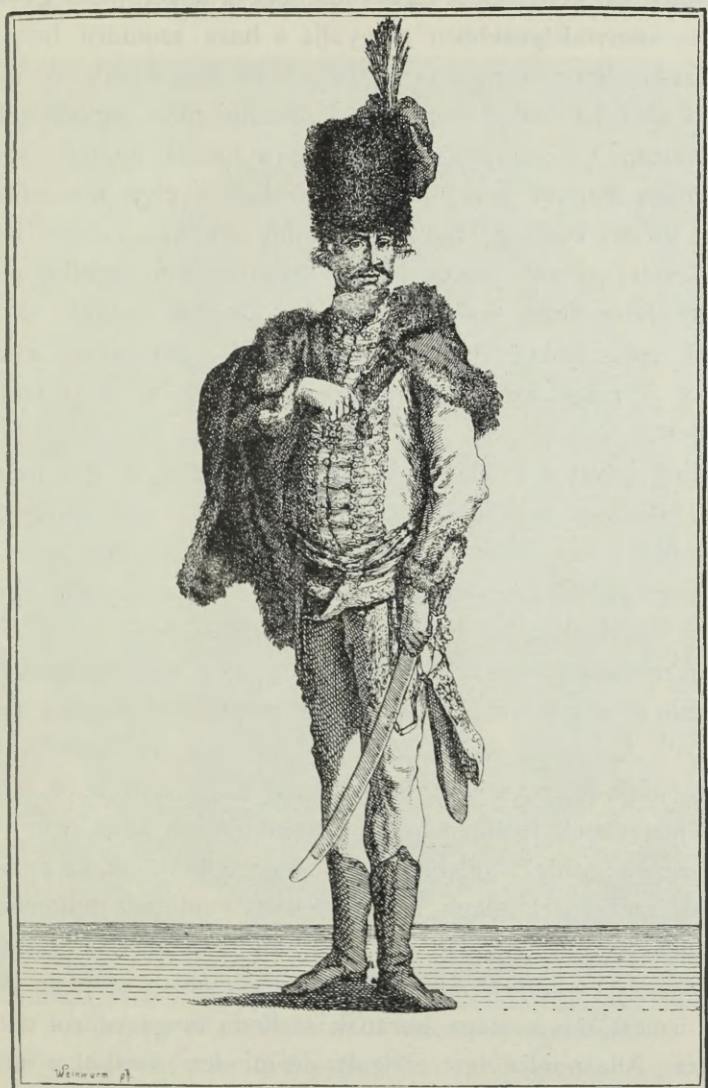
Ezután is kedves tárgyuk marad a külpolitikai események taglalása. A háborúk után megemlékszik Ányos a császártalálkozásokról, melyek olyan föltűnést keltettek a XVIII. század végén, azokról a látogatásokról, melyeket József császár tett Katalin czárnénál, majd Petrovics Pál, az orosz trónörökös, és később VI. Pius pápa II. Józsefnél. Bár a két költő vélekedése között az ellentét egyidőre elsimult, sőt Ányos elsajátította még Barcsaynak kedvelt tárgyaló módját is — a melyet már Arany János megrótt Barcsaynál — s a történeti példák hosszú sorozatával meg a földrajzi ismeretek csillogtatásával bizonyítgatta a fölvett tételt, azért a helyzetükből és jellemükből következő fölfogásbeli különbség mindjobban érezte hatását. Barcsay, a kinek műveltsége nagyobb, látóköre szélesebb, inkább a nagyvilág iránt érdeklődik, Ányos, a mint II. József trónraléptével

¹ Levele Ányoshoz 1778 szept. 11-én. Közölte Závodszy Károly a *Figyelő* 1873: 136. l. A háborúnak illeten elítélése nálunk először Pápai Páriz Ferencz ajkáról hangzik el a *Pax animae* (1680) előszavában.

² Levele Barcsayhoz 1778 okt. 3.

³ *Generalis Wurmser vitézsége.*

⁴ Levele Barcsayhoz 1779 nov. 21. Ez a hang viszont Virág Benedek békeódájában lesz igazán nemes csengésűvé.

Jacob Adam fecit Vienna

COMES A. WURMSER.

Austriæ Belli Dux

38. GRÓF WURMSER ARCZKÉPE.

a belpolitikai kérdések is izgalomba hozzák lelkét, mind gyakrabban és szenvedélyesebben tárgyalja a haza szomorú helyzetét. Az katona létére is megmarad ugyan jó magyarnak, de idegen zászló alatt harczolva nem érzi a hazafiúi tüzet, egyetemesebb, általánosabb: a szenvedő emberiség nyomora indítja meg; ez az erősen magyar levegőjű pálos czellában élve, nemzetibb: a haza sorsán kesereg. Barcsay inkább elméleti, Ányos inkább gyakorlati politikus, annak minden szavából a finomlelkű philanthrop okoskodó s épen azért hideg hangját halljuk, ez nem tőlünk messzefekvő, csak hírből ismert népek sebeit mutatja, hanem a magunkét, s szaván megérezzük a mély fájdalom rezgését.

Mind a ketten a béke uralmáért imádkoznak, de más megokolással. Barcsay, a francziák tanítványa, a rousseaui világnézetet könyvekből ismervén meg, eltanulja Rousseau követőinek beteges érzelgősségét; az aranykorba vágyik vissza, mert egyedül akkor volt boldog az ember, vagy a földművelők közé, az egyszerű, természetes életbe. Ezt még, úgy véli, nem mérgezte meg a kultúra, a mely az emberi érzést megfosztja minden nemesességétől. Ányos is lelkesedik az aranykorért, de jól tudja, hogy annak ideje lejárt, s nem hallgatja el, hogy azok a régi századok, melyeknek letűntén barátja kesereg, valójában nem voltak oly szépek: vadak, műveletlenek, vérengzők voltak az emberek, s csak azóta szelidülnek az erkölcsök, a mióta a tudomány és a költészet otthont talált a földön. Mint Voltaire az *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*ban, a melyet azonban Ányos nem ismert, ő is a maga korának szellemi magaslatáról tekint a multra. Álláspontja így elfogult, de minden sorából a művelődés nagy munkájának megbecsülése érzik ki. Figyelmezteti Barcsayt, hogy a parasztok életmódjáért is alaptalanul rajong: bizony, épen nem méltó irigylésre az életük. Véres verejtékek keresik mindennapi kenyerüket, s életük a szenvedések hosszú láncolata. Nem a kultúra a boldogság ellensége, hanem a kapzsi fejedelmek és hódító nemzetek, a kik önző hatalomvágy-

Природа бо свѣтъ ТѢБѢ старалась прохвѣстѣ,
 Дары свои на ТЯ одну боѣ хостицѣ;
 Это бы на вѣрѣ ТѢБѢ вселенства возвестѣ,
 И награда бѣи, она насъ награди.

39. II. KATALIN CZÁRNÉ.

ból eltiporják a gyöngét s a polgárok vérével szereznek maguknak új tartományokat.

Megint kitűnik, mennyivel önállóbb és egészségesebb gondolkodású Ányos, mint Barcsay. Gondolkodását nem könyvek, hanem szíve és józan életfölgása irányítja. Valóban, a mint azelőtt ő volt az, a ki eszméket kapott Barcsaytól, most mindig ő a támadó fél, ő rontja le a másik okoskodását és állítja helyébe a magáét.

40. VI. PIUS PÁPA ÉS II. JÓZSEF TALÁLKOZÁSA.

Többi barátaihoz intézett levelei — még Mészárossal váltott leginkább levelet — költői szempontból nem jelentékenyek. Subjectivebbek az előbbieknél, a mi a tartalmukat illeti, de éppen azért prózaibbak is, emlékeztetnek régebbi költői leveleire, melyeket szerzetestársainak, Virágnak, Kreskaynak, Hérits Vinczének írt, s a melyek legfőllebb életrajzi szempontból érdeklik az irodalomtörténetet. Közös azonban ezekben is az a nagy, szinte túláradó szeretet, mely a Barcsayhoz, Bessenyeihez és Kónyiakhoz írottakat jellemzi. A mai ember könnyen hajol arra, hogy a baráti érzésnek ezt a túlságosan erős hangoztatását,

41. II. JÓZSEF.

különösen ha annyifelé oszlik, mint Ányosé, affectationnak tartsa, s magát az érzést mesterkéltnek, tetetettnek. Nem volna igaza. Ányosnak vágyakozása a szeretet melege után, mivel szerzetesi élete mind a családjától, mind attól a reménytől megfosztotta, hogy maga is családot alapítson, egészen természetes keresett kielégítést a baráti szeretetben. De ha megfigyeljük a baráti érzésnek azt a kultuszát, mely a XVIII. század magyar íróinál szinte törvényszerű volt — az ismert példakon kívül elég, ha Horváth Ádámnak a barátságot dicsőítő verseire utalunk ¹ — s a külföldi irodalmak történetében is vizsgálódunk, még egy másik, sokkal általánosabb és mélyebb okát is megtaláljuk a kor fölfogásában, a sentimentalis világnézetben.

Ismeretes dolog, hogy az emberiség lelkivilága, a mit az újabb tudomány szavával népléleknek is nevezhetünk, a történeti fejlődés folyamán nagy változásoknak volt és lesz kitéve. Különösen az emberek világfölfogása és gondolatvilága alakul át, de időszakonként, a közéleti, műveltségi és politikai viszonyok váltakozása szerint, még az érzelmek is módosulnak. Vannak érzések, melyek bizonyos korszakokban meggyöngülnek, szinte egészen elhalványulnak, másokban egyenesen uralkodóvá lesznek (ilyenek a philanthropikus érzelmek, pl. a szánalom) és még az állandó érzelmek (hazafias, vallásos) minősége és ereje is megváltozik. A XVIII. század második felében a baráti érzés élt át ilyen nagy változást. Mint Elster Ernő a német irodalomra vonatkozólag megállapítja, ebben a túlságosan érzékeny, könnyen lelkestülő korban kezdődik a baráti érzésnek ideális tisztelete, és nem-sokára annyira fokozódik, hogy szinte észre sem veszik az emberek azt a mély örvényt, mely a szerelemtől elválasztja.² A német irodalomban Hagedornnal kezdődik ez az irányzat (1748-ban), a barátság elméleti dicsőítésével (*Die Freundschaft*), folytatódik Klopstockkal és Schillerben tetőződik, a ki nemcsak leve-

¹ Különösen a *Hol-mi* I: 177. s k. III: 17. s k. II: 74 s k. lapjain.

² *Prinzipien der Litteraturwissenschaft* I: 180. l.

leiben, filozofiai elmélkedéseiben dicsőítette ezt a nemes érzést, hanem különösen fiatalkori nyilatkozataiban igen sokszor szinte szenvedélyes lelkesedéssel szól róla. Még ábrándosabb, de már nagyon a visszataszító határán járó volt a barátságnak az a kultusza, a mely a barátságnak templomot építő Gleim¹ és a vallásos rajongó Lavater körében divott: valóságos szerelmes leveleket írtak egymásnak² s olyan ízléstelen kifejezésekkel bókoltak, hogy még akkor is bosszankodva olvasnók leveleiket, ha nem férfiakhoz, hanem nőkhez volnának írva.

Maga a kor szelleme volt tehát, a mely Ányosban és társaiban a baráti szeretetet olyan hatalmassá fejlesztette; ez munkált a *Hazafiúi Magyar Társaság* alapítóiban, mikor bevették az alapszabályok közé, hogy a tagok egymást barátjuknak tekintik;³ ennek a hatása, hogy a 80-as, 90-es évek írói minden «magyar litterátort» per te szólítanak.⁴ Szerencsére e kor magyar íróit józan characterük megóvta attól, hogy olyan ízléstelenségekbe tévedjenek, mint német író társaik: férfiúi méltóságukról sohasem feledkeztek meg, ábrándos baráti szeretetük sohasem fajult beteges érzélgösséggé.

E baráti kör, melynek minden tagjához Ányos nemcsak a kor divatos föllengzésével, hanem valóban szívének egész szeretetével ragaszkodott, a pálos növendéket mint az új irodalom legnagyobb költőjét ünnepelte. Jól tudjuk, hogy a költőknek egymásra halmozott dicséreteiből sokat kell az udvariasság és még többet a barátság rovására írunk, de ha azokat az általános szólamokat, a melyekből a legtöbb ilyen dicsőítés áll, összevetjük Ányos barátainak tartalmas magasztalásával s e magasztalásoknak valóban lelkes hangjával, lehetetlen félre-

¹ Egyik szobáját «Freundschaftstempel»-nek rendezte be s fölfüggesztette benne barátai arcképet.

² Szomorúan tanulságos ebben a tekintetben Gleimnek levelezése íróbarátaival, különösen Jacobival.

³ A 18. pont. Lásd Csaplár Benedek

értekezését, *Irodortörténeti Közlemények* 1899 9. lap.

⁴ Batsányi írja Arapkának 1791 márcz. 17-ikén kelt levelében. L. *Batsányi költő-művei* (Toldy kiadása 1865.) 241. l. Kazinczy is említi ugyanezt a *Pályám Emlékezetében*. (Magyar Remekírók, 7: 259. l.)

ismernünk a dicséretnek reális alapját. Báróti szavaira, hogy ifjú barátja munkái el fogják homályosítani az övéit, nem adhatunk sokat, mert ő szerénységében mindenkit maga fölött látott, s udvariassága nem ismert határt, de Ányos rendtársainak s kívülük Horányinak,¹ Bessenyeinek s Barcsaynak följegyzései, levelei és versei, melyek az őszinte elismerés hangjain szólnak, kétségtelen bizonyítékai, milyen nagyra tartotta az egész baráti kör Ányost.

III.

Csöndesen, a theologiai tanulmányok és költői törekvések között megosztva figyelmét, élte le Ányos a budai esztendőket. Theologiai tanulmányairól nem tudunk egyebet, mint a mennyit Horányi följegyzett: «Ányos öt éven át nagy tüzzel hallgatta a theologiai előadásokat és e komoly tanulmányban nagy jártaságra tett szert.»² Maga Ányos csak egyetlen egyszer emlékszik meg theologus voltáról és ekkor is azt a tanulmányát említi, a mely legmesszebb áll a tulajdonképeni theologiai disciplínáktól, a kánon-jogot.³ Tanulmányai nem is tettek maradandó hatást lelkére. Megfelelt becsülettel kötelességeinek, szorgalmasan tanult a vizsgálatokra,⁴ de úgy látszik, minden nagyobb ambitio nélkül s a theologiai doktori fokozatot már nem nyerte el. Talán a szónoklattan volt az egyetlen tárgy, a melylyel kedvvel foglalkozott, s később is, fölszentelt pap korában, ennek az egy theologiai tanulmányának látta hasznát.

Nem tartozott azon papnövendékek közé, a kik pusztán jövődő hivatásukra készülnek elő, hanem a mennyire a rendi

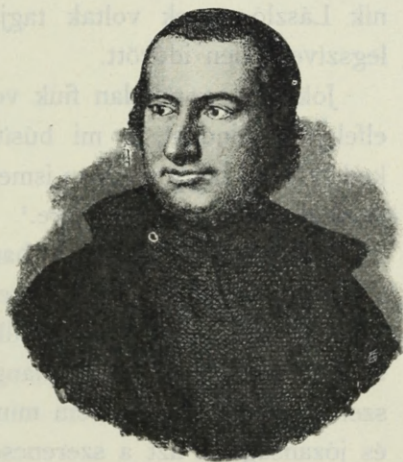
¹ Horányi Ányos halála után így jellemezte költészetét: «poematia ab ipso publici iuris facta admirabilem ingenii vim et nativam produnt. elegantiam, quibus ornamentis progressu annorum ita effloruisset, ut inter Apollinis cultores, quos patria nostra tulit, insignem sibi locum vindicasset.» *Nova Memoria* 1: 172. l.

² *Nova Memoria*, 1: 172. l.

³ Levele Virághoz, 1777 nov. 15.

⁴ Az egyetem szabályai nem engedték meg a theologiai tanfolyamok ismétlését (l. Pauler, *A budapesti egyetem története*, 69. l.): ez bizonyítja, hogy Ányos, a ki öt évig volt theologiai hallgató, teljesítette kötelességét.

ruhája engedte, élvezni akarta a nagyváros nyújtotta szórakozásokat. Huszonnegyedik évében járt s mint a *Hazafi Magyar Társaság* titkára szerepet játszott az irodalmi életben, de romlatlan kedélye sokat megőrzött fiatalos vágyaiból s szinte gyermeki gondolkozásmódjából. Falusi voltát sem tagadta meg. Pest és Buda még mindig a nagy város volt előtte, a mely újra meg újra alkalmat ad a szemlélődésre és gyönyörködésre. Így fárasztó napi munkája után nemcsak kedvelt költőinél keresett üdülést, hanem a nagyvárosi életben is, a mozgalmas utczákon, a föl s alá hullámzó tömegben. Különösen az a fény és pompa hatotta meg, a melyet a hivatalos és a főúri világ nagy ünnepségek alkalmával kifejtett. Ott volt mindenütt a lelkesedő tömegben, túlárado örömmel ünnepelte a szent jobbot, mikor Szent István napján körülhordozták a várban,¹ részt vett az egyetem ünnepélyes fölavatásán, s az ott elhangzott beszédek, az avató jelenet nagyszerűsége mélyen bevésődött emlékezetébe.² Jobb multság hiányában, mint egy negyedszázaddal később rendtársa és barátja Virág Benedek, elsétált esténként a hajóhídhöz és gyönyörködött az eléje táruló természeti képben, a csevegő, zsbongó népségben, vagy elment «török muzsikát» hallgatni.³

42. HORÁNYI ELEK.

Legkedvesebb órái azonban azok voltak, melyeket barátai körében töltött. Nem irodalmi sikereivel szerzett barátait értjük.

¹ L. az *Igaz haza-fi* című versét.

³ Levele Krajnik Lászlóhoz 1782 aug.

² L. *A széptudományoknak áldozott verseket*, különösen a prózai jegyzetet hozzá.

22-én. Közltem az *Irodört. Közl.* 1907: 360—361. l.

Ezek nagyobb része messze volt Budától, a többiek pedig, mint Horányi és Rátz Sámuel, bármilyen szeretettel fogadták is magukhoz, már állásuknál vagy koruknál fogva nem lehettek igazi barátai. Arra a jókedvű társaságra célzunk, a melyet Pesten jurátusok és fiatal tisztek alkottak, s a melybe Ányos is csakhamar belekerült. A költő legkedvesebb testvére, a nála hat évvel fiatalabb Ignác, a ki előbb mint jogász, később mint jurátus tartózkodott Pesten, régi gyermekkori barátja, Megyesi Somogyi János, szintén jogász, Gentsi kapitány, Szénási hadnagy és Krajnik László: ezek voltak tagjai annak a társaságnak, melyben legszívesebben időzött.

Jókedvű, gondtalan fiúk voltak, a kiknek körében maga is elfelejtett mindent, a mi búsította, s olyan pajkos, olyan vigkedélyű lett, hogy reá sem ismerünk benne a *Boldogtalan panaszszainak* szomorú szerzőjére.¹

Valószínűleg ennek a baráti körnek állít emléket Ányos *A vig társaságról* című költeményben. Ez az egyetlen jókedvű verse egyike legsikerültebb alkotásainak. Bár borról nincs benne szó, mégis olyan pajzán hangú, hogy joggal tarthatjuk bordalszerű költeménynek.² Nem minden ízében sikerült. A mánornak és józanságnak azt a szerencsés keverékét, a melyet Gyulai óta minden bordaltól mint a hatás első föltételét szoktuk megkövetelni, itt még nem találjuk meg — a mánor helyét csak a gondolatoknak dithyrambszerű szökellése pótolja — de igen a jókedvnek és érzelmes hangulatnak vegyületét; a szerelem és haza, a bordaloknak megszokott komoly tárgya, szintén hiányzik, helyettük a barátság és pallérozás szerepel; a gondolatok egy része homályos vagy erőltetett, de viszont olyanok is vannak köztük, a melyek Petőfihez sem volnának méltatlanok. Az egészen közvetlenség s derű vonul végig, mely az utolsó versszakban művésziesen méla akkordnak ad helyet:

¹ Tréfás, jókedvű hangulatának bizonyossága az imént említett levele Krajnik Lászlóhoz, a mely egyszersmind a baráti kör tagjainak nevét is fönntartotta.

² Batsányi bordalnak is tartotta s ezt a címet adta neki: *Ivó ének*.

*Solemnis Inauguratio Regia Universitatis Budensis die 25. Junii Anno 1780. a Coronatione vero Mariae Theresiae Augustae
et Reginae Hungariae Apostolicae Quadragesimo.*
Reverendissimo Legato Carolus Ruffus, Aula Regia Prae-Cancellarius aliusque instructo lococessans, cum Rege huius Universitatis dexterae Intactu occupat partem, sinistram vero Praepositos Academicos, et Professores ipsi in Thronis occupant.

Nem tud a magyar sziv ahhoz,
Mert hiveség illik bajszához!
Nosza pajtás! pederjük meg, s vigadgyunk,
Lessz idő még, hogy a buról aggódgyunk...

Az egész költemény az egyes részletek erőtlensége ellenére kiváló alkotássá teszi, melynek hatását még emeli a dallamos formája, pattogó ütemei. A nyolczasokból és tizenegyesekből összefűzött négysorú versszakok második felében ugyanaz a rhythmus zeng, mint a *Fóti dal*ban, a háromütemű (4-4-3) párrímes tizenegyes: a véletlennek érdekes játéka, hogy mind a két költemény bordal, s így a műfaji rokonságot még szorosabbra fűzi a formai egyezés.¹ Bizonyossága egyszersmind Ányos formaérzekének. Ha nem is olyan művészettel, mint Vörösmarty, a kinél a sorok szabályosan tagolódnak, s a harmadik része, a hármas ütem, külön sorban is van írva,² de megtalálta a bordalhoz igen illő versformát.

A szünidőket ezentúl is családjá körében töltötte, csak az 1778/79-ik iskolai év után, ősszel, tett nagyobb utazást. Járt Komáromban nagyanyjánál,³ hosszabb időt töltött a Csallóközben, Mészáros Ignác barátjánál, annak bodó-baári birtokán⁴ s csak a szünidő másik felében ment haza, Esztergára.⁵ Innen ellátogatott a Bakonyban lakó barátaihoz, köztük valószínűleg Megyesi Somogyi Jánoshoz, s vele annak bátyjához, a ki mint Benedekrendi szerzetes a rendnek pannonhalmi kolostorában lakott.

Az 1780. év elején fölszentelték pappá Ányost⁶ s evvel megpecsételődött szomorú sorsa.

¹ Harmadikul odakapcsolhatnók e két költeményhez Petőfi *Rég veri már-ját*, a mely szintén bordalszerű, dithyrambikus vers, s formája szintén a párrímes tizenegyes.

² A *Fóti dal* ugyan trochaikus lejtésű, de önkéntelenül ütemekre is tagolódik.

³ Verses levele Kónyihoz 1779 szept. 11.

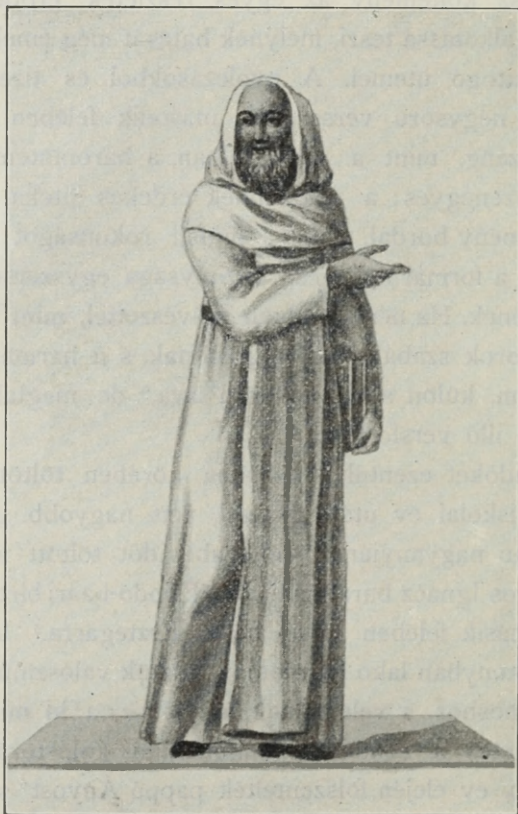
⁴ Levele ugyanahhoz 1779 okt. 26.

⁵ Erről az esztergári tartózkodásról nincs biztos hírünk, de nem valószínű,

hogy Csallóközben és a Bakonyban járva (l. levelét *Két jó barátomnak*, 1779 nov. 18.), elkerülte volna a szülei házat, főképen ebben az időben: az utolsó szünidőben pappá szentelése előtt.

⁶ Már Sulyok Károly megállapította (*Kath. Szemle*, 1901: 320. l.) Barcsay két levele alapján, hogy a fölszentelésnek 1779 nov.-e és 1780 ápr.-a között kellett történnie, mert — szerinte — Barcsay 1779 okt. 29-én említi, hogy szeretne megjelenni

Milyen érzelmek hullámoztak Ányos lelkében ez ünnepélyes percz előtt? Vajjon átérezve hajlamának és hivatásának azon ellentéteit, melyek később életét megmérgezték, hosszú küzdelem után csupán kötelességérzetből és büszkeségből lépett az oltár

43. PÁLOSRENDI SZERZETES.

elé; vagy ha érezte is hivatásának veszedelmeit, de azt remélve, hogy erős akarattal győzedelmeskedik szívének világi hajlamain, alázatosan, biztos hittel hajtotta meg fejét az olajjal való megkenésre: olyan kérdés, a melyre hiteles adataink nincsenek. Több

Ányos első miséjén, 1780 ápr. 25-én meg sajnálkozik, hogy nem lehetett ott. Mivel azonban Barcsay az előbbi levelét nem okt.

29-én, hanem decz. 29-én írta (Sulyok úgy látszik a 10. évtizedik hónapnak vette), a fölszentelés kétségkívül 1780 elején történt

levelét ismerjük e korból, de még csak a legcsekélyebb utalást, a leghomályosabb célzást sem találjuk bennük. Ha azonban arra gondolunk, hogy épen ebben az időben, 1780 elején, valószínűleg január 5-e és február 25-e között, írta egyik legfájdalmasabb költeményét, a *Boldogtalannak panaszszai a halavány holdnál* címűt, a melyben gyötrődő szíve már csak a haláltól várja kinjai enyhülését, akkor inkább az előbbi föltevés felé hajlunk. Bármint áll is a dolog, annyi kétségtelen, hogy elhatározását hosszú küzdelem előzte meg, s a küzdelemnek egyik csüggeteg perczében, mikor az ellentétes erők majd szétfeszítették agyát, írta meg a kétségbeesésnek ezt a szomorú szózatát.

A mikor megszilárdult elhatározása, és meggyötört idegei is lecsöndesedtek, megírta első vallásos költeményét, az *Isten gondviselést*, a melyben a sors ellen lázongó szíve már megbékült önmagával. Mint később Berzsenyi a *Fohászkodásban*, ő is meglátja a nagy mindenségben s az őt körülvevő természet jelenségeiben a végtelen hatalmú és irgalmú Isten működő kezét, a ki egyként gondot visel előre és élettelenre:

... Nagy Teremtőm! gondolsz te miveddel

Tekéntesz reám is atyai szemeddel.

.....

Mindent elintézel szent akaratoddal,

S bé is tellyesítesz örök hatalmaddal.

Így megenyhülve, kétségeit egy időre száműzve lelkéből, lépett az oltár elé, hogy megtartsa első miséjét.

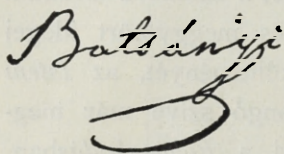
Egész családja megjelent a szent misén, atyja, anyja és testvérei ott voltak s fogadták fiúk áldását, örömmel elegy bánattal, mint Barcsay mondja,¹ mert a mennyire örültek, hogy fiúk Istennek fog szolgálni, annyira fájt nekik, hogy elválík örökre tőlük és a világtól. Barcsay, a hű barát is szeretett volna ott lenni az első misén, de katona volt, «császáranak fogadott zsoldosa», s a kötelesség Nagymartonban tartotta. Maga helyett egy verset

¹ Levele Ányoshoz 1780 ápr. 25-én. Megjelent: *Hon*, 1873. 203. sz.

küldött, talán a legszebbet, lehangulatosabbat minden költeménye között. Fájdalomtól könnyező szemmel örvend barátja boldogságának, érzi, milyen magasztos a földadat, melyre egykori tanítványa szentelte magát, de azért

Jobb volt hát énnekem a szomorú pompát,
Nem látni barátom lelki lakodalmát.

A szomorú pompa, a fölszentelés magasztos mozzanata Ányost véglegesen lekötötte hivatásához. Mint hívő katolikus, jól tudta, hogy e kötelék széttephetetlen. Papi ruhája szilárdabb, mint a páncél, arról le kell peregnie, ha a sors kívánja, minden támadó

44. BATSÁNYI NÉVALÁÍRÁSA.

fegyvernek: ambíciónak, világi hiúságnak, sőt — a szerelemnek is. Evvel a szóval megjelöltük azt a kérdést, a mely Ányos életiróit minden más problémánál jobban érdekelte, de a mely ma is ép oly, vagy még nagyobb homályban van, mint volt

1798-ban, Batsányi kiadásának megjelenésekor. Eddig, sőt félő, ezentúl is, minden megbízható, hiteles adat nélkül kénytelen az életrajzíró a kérdés megoldásához fogni, s így nem kecsegtethetjük magunkat avval a reménynyel, hogy objectív bizonyosságra jutunk el. Sikerül-e pszichológiai úton, mert csak ez az egy áll nyitva a kutató előtt, némi világosságot deríteni a kérdésre, vagy legalább egy kissé eloszlatni a homályt, lehet-e valószínű megoldást találni, nem tudom, de meg kell kísérelnem, mert e kérdés nemcsak életrajzi fontosságú, hanem Ányos költészetének megítélésénél is elsőrangú szerepet játszik.

Batsányi és Gellért Jenő kivételével — az előbbi a kor divatja szerint ennek a kérdésnek vizsgálatát szerzetesre nézve illetlennek találta — Ányos minden életirója, sőt mindenki, a ki Ányossal foglalkozott, egyetért abban, hogy a költő szerelmes volt, csak arra nézve térnek el a vélemények, milyen természetű volt ez a szerelem, ideális, pusztán lelki szerelem, legfőlőbb vágyódássá fokozva, vagy érzéki olyan értelemben, hogy a költő

nemcsak bírni óhajtotta, hanem *bírta* is a kedvest, más szóval, s itt a problema kapcsolata Ányos költészetével, Ányos szerelmi költeményei egy átélt szenvedélyes viszony emlékei-e, mint azt p. o. Ányos rendtársára és barátjára Verseghyre nézve sikerült kimutatnom,¹ vagy az érzéstől hevített képzelődés-e.

A dolog természete azt követeli, hogy azok bizonyítsanak, a kik a szerelem testi voltát hirdetik s azt állítják, hogy Ányos szerelmi lírájának forrása valódi szerelmi viszonyból fakad. Annál inkább reájuk hárul az onus probandi, mert szerzetesről van szó, a ki a kötelességszegés vétségébe esik, ha az irodalomtörténet igazolja a vádat. Könnyelműen, elégséges okok híján nem szabad tehát kimondanunk a vétkest.

Meg is kísérlük a bizonyítást. Érveiket két körből meritik. Elsősorban hiteleseknek tartott adatokra, mondhatnók tényekre hivatkoznak. Ballagi már költőnknek nagyszombati tartózkodásából idéz ilyen adatot: «Hagyományos hírek suttoják, hogy itt (t. i. Nagyszombatban) egy érzet ragadta meg Ányos lelkét, melylyel küzdenie kellett. A hús és vér szélsőségekre ragadta volna, s hogy úgy szóljunk, vad szenvedélye önuralmát, akaraterejét eltiprással fenyegette». . .² s később így folytatja: «Néhány eredeti (költeményt) is írt, s ezekben többé elviselni nem bírt szenvedélyének ad nyilatkozást. Az Ányos Galatheája, Chlórisa, Grátiái hihetőleg élő alak, vagy alakok valának,»³ vagyis Ányos már 18—19 éves korában küzdött vad szenvedélyével, már ekkor megbomlott lelki egyensúlya, s egész élete folytonos emésztő kínok között telt el. Ányos egész költészete tiltakozik már e föltevés ellen, de az érvelés aplotalanságát nagyon könnyű magának a közlőnek szavaiból is kimutatni. Hogy a szóhagyományok mit érnek még akkor is, ha valóban élnek, arról igen helyes ítéletet olvashatni egy irodalomtörténeti munkában: «Véleményem szerint szóhagyományokat curiosumként föl lehet említeni, de utánuk biographiát írni nem szabad», mondja — maga

¹ L. Verseghy Ferencz élete és művei
ezimű munkámnak a 116—118. lapjait.

² A magyar kir. testőrség története, 150.¹

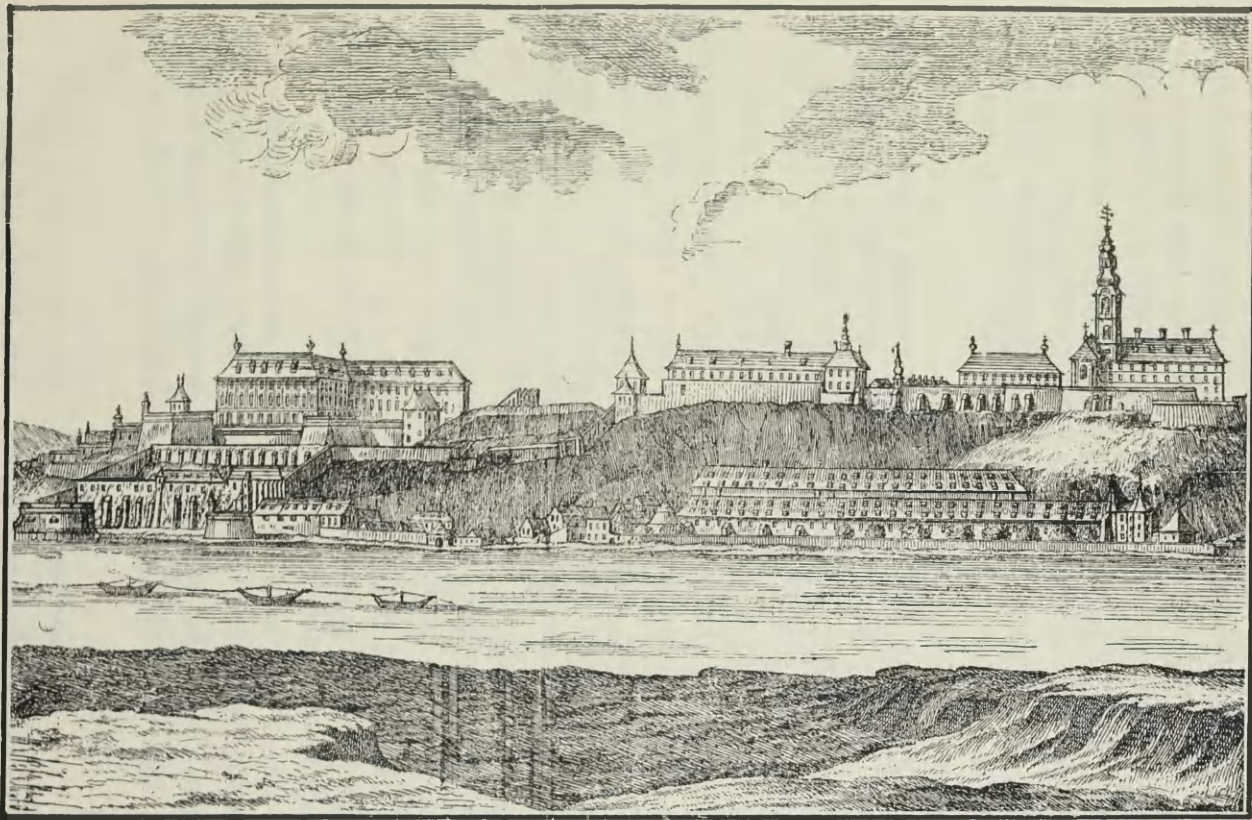
³ U.-ott 151. l.

Ballagi.¹ Mi ehhez hozzátehetjük még azt is, hogyha ezek a bizonyos szóhagyományok *nem élnek*, s a hír, a mit közölnek, a tényeknek határozottan ellentmondó és teljesen valószínűtlen, akkor még fölemlíteni sem szabad. Ballagi szóhagyománya pedig, melynek nem tudja gazdáját adni, ilyen. A tudós szerzőt félrevezették, mert elképzelhetetlen, hogy száz évvel Ányos nagyszombati tartózkodása után még élne ott a hír egy egykori deák szerelmi viszonyáról, s még kevésbbé képzelhető el, hogy a mit ma még a pletyka is suttog, azt akkor ne tudta volna a rend vezetősége, s nemcsak meghagyta volna továbbra is Nagyszombatban a bűnös növendéket, hanem még jutalmul az egyetemre küldte volna Budára, s nem valamelyik szigorú rendházba. Arról nem is szólva, hogy a 18–20 esztendő komoly, egyetemi tanulmányaikba elmerült ifjak — ilyen korú volt Ányos bölcslethallgató korában — nem igen ragadtatják magukat még húsup és vérük által a szélsőségekre, különösen nem, ha olyan szorgalmasan és igyekezettel tanulnak, mint Ányos: csak azt jegyzem meg, hogy Ányos nagyszombati tartózkodása alatt «elviselni nem bírt szenvedélyének» nem adott kifejezést, mert mindössze három versét ismerjük e korból (*Gyöngyösi árnyékához*, *Alexis*, *Kemény*), a melyekben még a leghalványabb célzás sincs a szerelemre, s azok a versek, melyekre Ballagi hivatkozik, sokkal későbbi keletűek.

Endrődi, a másik író, minden megokolás nélkül, mintha csak magától értetődnék, beszél Ányos szerelmi viszonyairól. Budai tartózkodása alatt (1777–1781) «bánatát gyönyörökbe fojtja», Székesfehérvárott (1782–1784) «még egyszer körülölelték őt az élet csábjai, ellenállhatatlanul vonták őt az inger, — élvezett, szeretett», mígnem valószínűleg «féktelen szenvedélyei következ-

¹ U.-ott 148. l. Még csattanósabb érvet szolgáltat azonban egy másik, szintén Ányosra vonatkozó hagyomány. Kelemen Béla közli id. munkájában (*Ányos Pál*, 18. l.), hogy a székesfehérvári szóhagyomány szerint Ányos Fehérvárott írta a *Boldogtalan panaszszeit*. Ányos kézírata azonban kétségtelenül bizonyítja, hogy e verset két-három évvel korábban, még Budán írta.

mány szerint Ányos Fehérvárott írta a *Boldogtalan panaszszeit*. Ányos kézírata azonban kétségtelenül bizonyítja, hogy e verset két-három évvel korábban, még Budán írta.

45. BUDA VÁRA A XVIII. SZÁZADBAN.

tében meghalt.»¹ Nem csak a kegyeletet sértik ezek az állítások — ez a kisebb baj — hanem az igazságot is. Ha Endrödi minden szavát komoly érvekkel tudná támogatni, még akkor is óvatosan kellett volna kimondani; az előadással, a mennyire lehet és szabad, elvenni az élet, s nem kiáltó frázisokkal még jobban kiélezní. Így azonban a maga subjectiv véleményét objectiv igazságként odavetve, a nélkül, hogy a legcsekélyebb értékű bizonyító körülményre hivatkoznék: már előre lemond arról, hogy szavait komolyan czáfoljuk.

Ballagi és Endrödi véleménye nemcsak önmagának, hanem egymásnak is ellentmond, nem csoda, hogy Széchy Károly kivételével, a ki hitelt ad Endrödi egyik-másik állításának, még azok is más úton próbálnak Ányos lelkébe behatolni, a kik a kérdés lényegét illetőleg nyíltan vagy elburkolva az ő álláspontjukat fogadják el. Érveiket a másik körből, Ányos költészetéből, meritik. Utalnak arra, hogy Ányos versei között nagy számmal vannak erősen érzéki jellegűek, a melyek nemcsak címükben viselik az *Érzéki* jelzőt (*Érzékeny gondolatok, Érzékeny levelek*),² hanem tartalmuk, hangjuk, fölfogásuk a költőt egészen az érzékiség rabjának mutatják be. Hivatkoznak Ányosnak arra az előttük ismeretlen levelére, melyet Kazinczy csak olvasásra ígért Toldynak, de nem közlés végett, mert nem hogy paptól, de még világi embertől is gaz erkölcstelenség az, a mi benne van: Ányos egy Pesten lévő katona barátjának tanácsot ad, mint szédítsen el egy tapasztalatlan mátkát.³

Ezek az érvek súlyosabbaknak tetszenek előttünk, mint Ballagi és Endrödi adatai, azonban döntő erejű bizonyítékoknak nem tartjuk őket. Ha a Kazinczy említette elszédítésen *elcsábítást* kellene értenünk, jogosan botrányoznánk meg mi is Kazinczyval,

¹ Ányos Pál költeményeinek Abafi-féle kiadásában 103—104. l.

² Nem szükséges kiemelnünk, hogy az *érezési* és *érzékeny* szavak jelentése között semmi kapcsolat sincs. (*Érzékeny* abban az

időben *ézelmet* jelentett, s ma így mondanók a címet: szentimentális levelek.)

³ Levele Toldyhoz 1824 febr. 19. L. *Kazinczy Levelezése* (Kiadja Váczy) XIX: 45. l.

azonban szerencsére megtaláltam az elveszettnek hitt levelet,¹ s az egészen más színben tünteti föl a dolgot. Elszédítésről szó sincs benne, mindössze annyi az egész, hogy Ányos vidéki ismerősei, egy földbirtokos nejével és két leányával, Pestre készülnek, s Ányos kértükre fölszólítja egy pesti barátját (Krajnik Lászlót), gondoskodjék a családnak, különösen a leányoknak szóra-koztatásáról. Ányos ártatlansága a reá rótt vétekben első perczenben is világos az olvasó előtt.

Az ismert költemények közül, bár Ányos sokszor beszél a szerelemről, sőt a maga szerelméről, mindössze az *Érzékeny gondolatok* című ciklus egyik-másik tagjából lehetne vádat kovácsolni a költő ellen. Ezen erotikummal erősen megterhelt epigramm- vagy gnómaszerű versikék nem ugyan tartalmukkal vallanak Ányos ellen, mert pozitív adat Ányos szerelmére vonatkozólag nincs bennük, hanem képeikkel, melyek az érzékiségnek olyan erős nyilatkozásai, hogy csak annak gondolatában születhettek meg, a ki az érzéki szerelemből kivette részét.² Azonban formájuk, compositiójuk, hangjuk annyira keresett, csinált, s a német Anakreon-utánpótlók körében mozgó — egy párnak (XXV., XXVI.) még a tárgya is kétségtelenül teljesen független Ányos gondolatvilágától — hogy nem habozunk nagy részüket, köztük az erotikus tartalmúakat, idegen, valószínűleg német versek átültetésének nyilvánítani. Határozott bizonyítékunk nagyon kevés van erre,³ de nagy megnyugvással olvasom, hogy a Budapesti

¹ Levele Krajnik Lászlóhoz. Közöltem az *Irod. Közl.* 1909. folyamában 360—361. l.

² Azonban még így is helyén van az óvatosság. Gondoljunk csak Wielandra — szándékosan említem ezt a német költőt, Ányos kedvelt íróját — a kinek egyik-másik munkája, még az ideális világfölfogás küzdelmeit tárgyazó *Agathonja* is, hogy az erotikus tárgyú műveit, a *Neuer Amadist* és a *Gráciákat* ne is említsük, annyira tele van frivol, sőt erkölcsstelen részletekkel, hogy miatta a Hainbund tagjai munkáit szétszaggatták — de élete egyáltalán nem volt erkölcsstelen.

³ Ilyen a xxv. gondolat. *Egy kised gyermek a másikat egy kis kocsin huzza*

Nézd el az ártatlan természet munkáit,
Mellyek festésére oktatta Musáit
Göthe s boldogoknak nevezte tréfáit,
Mert még nem esmérik az élet igáit.

Hogy Goethe a költemény keletkezésének idejében (1779) nemcsak Ányos, de általában a magyar írók előtt ismeretlen volt, nem szorul igazolásra, s e szerint magának a gondolatnak idegen (német) eredete sem lehet kétséges. Egyébiránt, hogy az igazi klasszikus költők híre milyen nehezen és lassan terjedt el ná-

Szemle egy névtelen cikkírója tőlem függetlenül szintén így gondolkodik e versekről.¹ Sőt talán azt az állítást is megkoczkáztathatjuk, hogy még e költemények eredetije is önálló termékei a költői képzeletnek, hanem képekhez, esetleg képek sorozatához készült szövegek, a milyenek p. o. Goethétől az apró *Gedichte zu Bildern* (a 36 kötetes Cotta-kiadás XV. kötetében) : erre vall megkötött, egyenlő terjedelmű s a hosszú, néha 2—3 soros címek leíró volta.

Mivel határozottan állíthatjuk, hogy e pár nyomnál több nem található Ányos szerelmi viszonyának realitására vonatkozólag, s talán sikerült ezeket is megfosztani azon bizonyító erőtlől, melyet nekik tulajdonítottak: mindaddig, míg újabb kétségtelen erejű bizonyítékokat nem talál — s hiszszük, nem is fog találni — a történet, az előbbi állítást a szerepüket eljátszott föltevések közé utalhatjuk.² Annál inkább, mert Ányosnak azon szerelmet éneklő költeményei, melyek kétségtelenül eredeti hajtásai lelkének, mind a tiszta, ideális szerelmet dicsőítik. Barátjának lelkére köti, hogy csak leányt szeressen, a kit nőül vehet, mert ha asszonyt szeret, három embert tesz boldogtalanná;³ állítólagos kedveseiben mindig a szűzi szemérmet magasztalja:⁴ innen van, hogy még paptársai sem ütköztek meg a szerelmi költeményein.⁵

lunk, arra érdekes adatot olvashatunk a *Pályám emlékezetében*. Kazinczy 1780 körül egy magyarországi német prédikátornál volt látogatásban s a falon divatos német írók képeit látta. A képek között (Gessner, Lessing, Gellert, Ramler, Uz stb.) azonban nem volt Goethéé. (*Pály. Eml. Váczy kiadása* 216—217. l.)

¹ *Budapesti Szemle*, cxxv. köt. (1906.) 468. l.

² Az természetesen más kérdés — de vizsgálata nem tartozik ide — vajjon Ányos budai tanuló korában mindenben a szerzet szabályainak megfelelő életet folytatott-e. Kreskaynak 1779-ben Ányoshoz írt levele (közölve a *Régi Magyar Könyvtár* xxii. k. 46—47. l.) az ellenkezőre enged következtetni, hogy azonban ezen kikövetkeztetett kicsapongásoknak a szerelemhez semmi

közük sem volt, azt épen következményük bizonyítja.

³ *Az ifjúság hivataláról*. A három boldogtalan: az asszony, férje s maga a csábító.

⁴ *Esdeklés*.

⁵ P. o. Horváth Ev. János maga is pap, nemcsak nem ítéli el Ányos szerelmi költeményeit, hanem még emléket is állított neki *Ányos Pál sirhalmára* című versében, melyben többek között így énekel.

Két rózsátskát látok amott virágozni,

.....

Ah! tudom egyike nőtt ki Te porodból,
Ányos! hogy új éltet támaszson sírodból,
Mellyet midőn Klóris könnyekkel öntözött,
Maga is hasonló rózsába költözött!
Egymást öleltek most örömetekben,
Mellytől tiltattatok rövid éltetekben.

(*A Pesti Magyar Társaság kiadásainak első [egyetlen] darabja*, 1792. 91. l.)

A kutatók nagyobb része valóban egészen másnak rajzolja Ányos szerelmét. De a milyen könnyű volt a föntebbi negatív természetű igazságot kimutatni, ép olyan ingatag területre lépünk, ha positive meg akarjuk határozni e szerelem természetét. Nem áll más forrás rendelkezésünkre, mint magának a költőnek költői vagy legalább a költészet fényével bevont prózai nyilatkozatai, s hogy a lírikus szavait nem szabad készpénz gyanánt fogadni, mert «szerelmi énekekből nehéz dolog tényeket halászni, bajos meghatározni, mennyi bennök a valóság, mennyi a fictio» azt már irodalomtörténetünk nagy tekintélyű bűvára, Szilády Áron, megmondta,¹ s a tapasztalás is igazolja. Ha még a legőszintébb magyar lírikusnak, Petőfinek, költészetében is sok az elgondolt elem — s itt nemcsak bordalaira, hanem régebbi szerelmeinek költői ábrázolásaira is célzunk — mennyivel óvatosabban kell Ányos költészetét használnunk, a ki a sentimentalismus korában élt, midőn a közfölfogás még egészen más-ként formulázta a költői őszinteség követelményeit.

Egy-két «tényt» lehetne ugyan «kihalászni» Ányos költészetéből, de az eredmény fényesen igazolná Szilády tiltó szavát. Így könnyen valónak lehetne venni azokat a költői sorokat, melyeket Ányos és Barcsay levelezésük legvégén Ányos szerelméről váltottak, s a levelekben szereplő Chloét valóságos élő alaknak tarthatnók. Barcsay tesz először említést a dologról. 1782 jún. 29-én biztatja barátját, hogy szálljon le Arkádia völgyeibe vagy Hesperia kertjeibe, s Venussal enyelegvén felejtse a szeretet keblében gondjait.² Ányosnak tetszik a gondolat, de érzi, hogy megvalósíthatatlan:

... Bár volna olly áldott helyetske
E roppant világba, vagy egy szegletetske,
Hol aggodás nélkül lennénk szerentsések,
S hol fájdalom nélkül volnánk szerelmesek!

¹ Balassa Bálint költeményeinek 1879-iki kiadása előtt x. l.

² Megjelent a *Honban*, 1873. 204. sz.

Oda idéznék ősz Filemonoddal,
 Ötet Baucissával, téged Klorisoddal;
Én szöke Kloémmal üzném gondjaimat
 Majd eztet ölelvén, majd jó barátimat.¹

Barcsay mégis tud megoldást. 1782 aug. 21-én írt prózai levelében közli is a módot barátjával:

«Szép Verseidet örömmel 's tiszta hívsággal olvastam. — — — Itt mindjárt Soprony mellett lakik hat vagy hét társad ugyan azon Sz. Pál tanítványa — valyon nem tehetnének é tégedet egy vagy két esztendőre ide, töss szomszédom lennél — erről tudosits, bezzeg . . . Egy szép völgyben tölgyfák árnyékában, híves források között, a leg szebb erdő tövében, egy kis hegyetskén Épült ott klastromotok, kedves mulatása a' Musáknak! — Cloe képe a szomoru fátyol alatt kovályogván setét árnyékok között, ott tántorog és sóhajtoz — le akarna ülni — a' fájdalom el fogta szívét — gyenge lábai ingadoznak, 's mint lelke nem bírják szomoruságokat alája rogygyanak — de szerelme ujj erőt adván 's haragosan félre tekintvén dorgálja a' magános helyeket, hol Dámont nem tanálja — el tűnik — nints sohult mulatása — Isten veled — légy boldog kívánom és szeress engemet.»²

Eddig olvasva a levelezést, olyan világosnak, kétségtelennek látjuk a dolgot! A Sopron melletti pálos kolostor (Bánfalva) közelében élt Kloé és vágyódott Dámona, Ányos, után. Szerelme meg-meggyőzi fájdalmát, de nyugalmat nem tud találni. S milyen sokat mondóan hangzik Barcsay végszava: «Légy boldog, kívánom!» És mégis mindez — költői játék, melynek semmi alapja sincs. Kloé nem élt Sopron vidékén, s a mit róla Barcsay írt, az annyira nem valóság, hogy Ányos, a kinek pedig csak kellett volna ismerni állítólagos kedvesének élete-körülményeit, mintha *egészen félreértene barátja szavait*, mikor így felel:

¹ Levele Barcsayhoz 1782 júl. 17-én.

teményében, közöltem az *Irod. Közl.* 1907.

² Másolata Ányos főttebb idézett gyűj-

évf.-ban a 351–352. l.

Szomszédodban kívánsz, hogy Cloém lépésit,
Keressém álmomban testetlen tűnésit,
S *nem találván sehol szöke kedvesemet,*
Barátom, öledbe sirjam ki szívemet!

A magyarázat, mely Ányos látszólagos félreértésének is nyitja, egyszerű. Barcsay első levelében a Venussal való enyelgés nem *szeretkezést*, hanem a *szerelem megéneklését* jelenti, a mint hogy levele elejétől végig Ányos költészetének különféle tárgyait jellemzi, csak hogy Barcsay a nála megszokott s Orczyval folytatott verses levelezésből is ismert módon érzéki képben fejezi ki az elvont dolgot. Ányos hasonlóképen felel: szeretne barátai társaságában élni egészen a költészetnek és a barátságnak. Barcsaynak második, egészében közölt levele megint allegoria: nem Chloéről beszél, hanem Chloé *képéről*, a kit maga előtt lát, s ezt észre nem véve írja Ányos, hogy nem találja ott, barátja szomszédságában, kedvesét. Természetesen, mert nem volt ott soha.

A másik «tény» állítólag Ányos kedvesének halála, s a költőnek fájdalma e csapáson, mely szíve békéjét végleg földülta. Széchy Károly említi. Van ugyanis Ányosnak két rokon tárgyú költeménye, a már említett *Titkos Polixena* és *Egy hív szívnek kedvese sirja felett való panaszi*. Az előbbiben Polixena éjjel fölkel sírjából, fölkeresi kedvesét, az alvó Theseust, hogy ezer áldást hintsen reá, s kérje, imádkozzék érte. A második mintegy felelet az elsőre. A férfi megjelen kedvese sírjánál, szólítja, de a halott nem felel. Mély fájdalmában megfogadja, hogy a míg él, gyászolni fogja kedvesét. Széchy hitelt adva Endrődi állításának, hogy az utóbbiban Ányos a saját kedvesét gyászolja, a két költemény keletkezését egy időre, Ányos székesfehérvári tanárkodásának idejére teszi. Sőt még tovább megy. A megénekelte eseményt valónak fogadva, a *kedves halálának idejét* is megállapítja: 1782 júliusá. Gondolatmenetét azonban lerontja az a körülmény, hogy

1 Levele Barcsayhoz, 1782 szept. 2.

a két költemény keletkezése között legalább négy esztendő telt el: a *Hív szívnek panaszi* valószínűleg 1782 után, tehát Ányos életének végén keletkezett, a *Titkos Polixena* azonban nemcsak megjelent 1780-ban nyomtatásban, hanem már benne van Anyosnak 1778-ban lezárt gyűjteményében, tehát költői működésének elején született meg. Így a két költemény közül ha nem mind a kettő, az egyik bizonyára helyzetének, nincs reális alapja, és az által, hogy ugyanazt az eseményt ugyanavval a hangulattal életének két távoleső szakában énekli meg: gyanút ébreszt bennünk, s nem mernők egyiket sem következtetések alapjául venni.

Ha még meggondoljuk, hogy az így kihámozott tények nemcsak önmagukban valószínűtlenek, hanem egymásnak is ellent mondanak: a *Tsalfa szívnek megvetése*, melynek tárgyát és hangulatát megadja már címe, öt évvel későbbi, mint a *Titkos Polixena*; az *Esdeklés*, melyben csókot kér kedvesétől, körülbelül egyidős a *Hív szívnek panaszával*; s az *Érzékeny levelek*, melyeknek egyikében azt vallja magáról, hogy szerelemre született, egy pár hónappal lehet korábbi, mint a *Megaggott világ-fia*, melyben a szerelemtől és életről már teljesen lemondott: akkor könnyen beláthatjuk, hogy csak nagyon óvatos kézzel szabad fölhasználnunk Ányos azon költeményeit, melyekben a szerelemtől énekel.

Mindezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy Ányos verseit nem lehet következtetésekre fölhasználni, csak azt, hogy nem annyira tényekre és határozott érzelmi árnyalatokra, azoknak változásaira, mint inkább magára az alapérzelemre, annak természetére következtethetünk. A kutatók iparkodtak is a költeményekben szétszórt nyilatkozatokat értékesíteni, s a dolog természetéhez képest subjectiv fölfogásuk szerint értékelték és magyarázták őket.¹ Innen van, hogy még azok is,

¹ E magyarázatoknak erősen subjectiv jellegéhez még az is hozzájárul, hogy az életirók nem voltak tekintettel, mivel nem vizsgálták át az eredeti kéziratokat, Ányos

verseinek chronológiájára, s mint a fentebb említett példa mutatja, igen eltérő korú költeményeket hoztak egymással kapcsolatba.

a kik nem láttak kötelességszegést Ányos szerelmében, rendkívül eltérő képet adnak róla. A két végletet Széchy Károly és Koltai Virgil alkotják. Az előbbi izzó, érzéki szenvedélynek festi a költő lelkében hullámozó érzelmet,¹ az utóbbi eszményi vonzalomnak,² Széchy szerint visszafojtott láng lobogott benne, Koltai szerint Ányos csak ábrándosan képzelődött, test helyett árnyék után kapdosott. A két véglet között mozognak a többiek, ki egyik, ki a másik fölfogás felé hajlik.

Véleményem szerint Széchy föltevése közelíti meg jobban a valóságot. Nem ködös, sejtelemszerű álmodozás, ábrándos rajongás a szinte alaktalan eszmény iránt töltötte be Ányos lelkét, hanem szerelem a szónak megszokott értelmében. Hitelt adhatunk magának a költőnek, a ki a szerelem veszedelmeit fejtegetvén Barcsay előtt, így folytatja: «Ez barátom, természeti festése a szerelemnek. Lásd, hogy a poéták sem mondanak mindéig szint a valóság helyett!... *Tapasztaltuk már mindketten a valóságot.*»³ A kit nem győznek meg ezek az őszintén hangzó szavak, olvassa el a *Világi gyönyörűségeknek haszontalansága* című elmefuttatását. A ki úgy tudja rajzolni a szerelem hatalmát, a melyből átkok között menekülünk, hogy újra meghódoljunk előtte; úgy tudja szemléltetni a szerelmes lélek vergődését, azt az édesfájó vágyódást, mely kinoz, mikor gyönyört akar nyújtani: az lehetetlen, hogy ne érezte volna a szerelmet, s a lelkében viharzó érzelmek között ne lett volna ott ez az általános emberi érzelm.

Jól mondja Széchy: ember volt, fiatal ember s fiatalságának természetes követeléseit nem tudta elnyomni a szerzetesi fegyelem. Alávetette *magát* a fegyelemnek, de nem *vágyait*; fogadalma csak arra kötelezte, hogy *tetteiben* megtartsa szerzete szabályait — hogy vágyait föláldozza, hogy ne is érezzen, arról nem intézkedtek Szent Ágoston regulái. Mintha Révai Miklósnak a szerelmes papról írt szavai egyenesen reá vonatkoznának:

¹ *Adalékok az újabb magyar irodalomhoz. Irodört. Közl. III: 416—417.*

² *Ányos Pál élete és költészete*, 19. l.

³ Levele Barcsayhoz 1782 júl. 17.

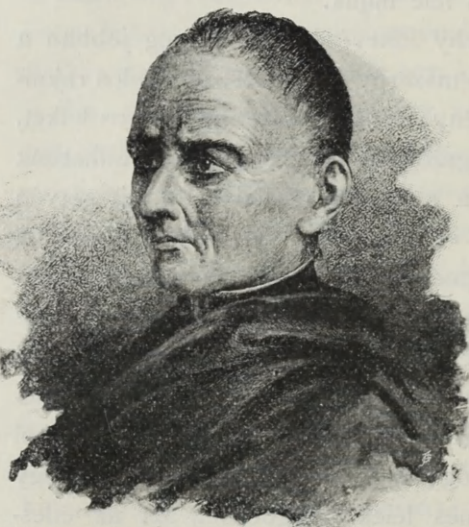
Nézz egy papot, ki érzését
 Esküvéssel tagadja :
 Bőjtrel, vassal természetét
 Sanyarún fojtogatja ;

De szerelem még annál is
 Inkább sérti 's tsak könyvez :
 Jaj! a' szegény, oltárnál is
 Azt sohajtja, hogy érez.

(*Kupido éneket kér a költőtől.*¹)

Nem is mondott le érzelmeiről. Az a pár sor, melyet erre vonatkozólag beleszótt említett prózai munkájába, mély bepillantást enged lelkébe.

Keresi a nyugalmat, az egyetlen igazi boldogságot, s az egész elmélkedés semmi egyéb, mint annak igazolása, hogy nyugalom és így boldogság nincs sehol, s azok a gyönyörűségek, a melyekben az ember keresi, mind hiúk. Tárgyról-tárgyra vándorol a költő, majd így folytatja : »Mennyünk most szerzetteink közé, kik a tsendességnek karjai közt nyugodván, tsak örök Istenek-

46. RÉVAI MIKLÓS ARCZKÉPE.

nek szüntelen imádásával örvendeznek ; itt lesz talán a nyugalom? — *Ha tsak lelkek volna test nélkül, elhinném; de testesülve, világi s asszonyi társaságbul kirekesztve, kevés nyugalomokat gondolhatom.*»Őszinte és meggyőző szavak, egy sokat szenvedett, de szenvedéseivel számot vető lélek vallomása. Végig küzdötte a testi vágyak s a lelki erő meg-megújuló harczeit, a nélkül, hogy bármelyik győzelmét megérte volna. Mint egyházának hű fia, nem vétett az írott szó ellen, de belsejében izzott a szenvedély, égett a vágy : megadta magát, de lelke nem hajolt meg.

¹ Révai, *Elegyes versek*. Az idézett rész a 137. lapon.

IV.

Ki keltette föl a költő szívében a szerelmet, kinek a képe lebegett szeme előtt szerelmes versei írásakor, s hű maradt-e lelkében ehhez az ideálhoz, vagy új ábrándképet keresett később a női báj iránt fogékony lelke: olyan kérdések, melyek közül az elsőre még találgatással sem lehet felelni,¹ a másodikra is csak bizonytalanul. S ha itt inkább az előbbi föltevés felé hajlunk, tesszük egyfelől Ányos szerelmi költeményeinek alaphangjára való tekintettel, másfelől mert a köztudat, a mely nem sokkal Ányos halála után nyilatkozott, egy érzelm, egy ideális viszony emlékét őrizte meg.² Az érzelm keletkezésének időpontjára nézve azonban van föltevésünk, a mely, ha nem is bizonyítható be, legalább valószínű. 1778 előtt nem énekelt szerelemről, s az a költeménye is (*A titkos Polixena*), mely ezen év végén megüti az új hangot, méltó párja az ugyanakkor készült melancholikus verseknek (*Egy elenyészendő rósához*, *A lenyugovó naphoz*): nagyobb szerepe van benne a képzeletnek, mint az érzésnek. Csak az 1780. év végéről bírnunk olyan költeményeket, melyek ha fordítások is, arra valla nak, hogy szerzőjük ismerte azt az érzelmet, melyben fogantak.³

CM Wieland.

47. WIELAND NÉVALÁÍRÁSA.

¹ Erre vonatkozólag is van családi hagyomány, mely azonban annyival méltóbb a figyelemre, hogy tudjuk terjesztőjét. Saáry Elekné Kovács Kamilla úrasszony, Ányos Pál öccsének, Ignácznak, unokája, a ki ismerte a dunántúli családok genealogiáját és hagyományait, beszélte barátomnak, Ányos Istvánnak, hogy a költő szerelmét egy Berzsenyi-leány ébresztette föl. A hagyomány hitelességét, mivel a közlő már további forrást nem említett, nem lehet ellenőrizni.

² Horváth Ev. Jánosnak főttebb közölt

verse bizonyítja, hogy a kortársak tudtak a költő szerencsétlen — de épen ez bizonyítja — ideális szerelméről, vagy legalább hittek benne.

³ Az *Erzékeny levelek*. Sajnos, épen e költemény-ciklusról nem tudjuk pontosan megállapítani, mikor keletkezett. Külső okok arra látszanak mutatni, hogy 1782-ben, belsők, hogy 1780. őszén. Ányos-kiadásomban kénytelen voltam a külső nyomokra figyelni, bármilyen halványak is, itt azonban jogosan hallgathatok a nyomosabbaknak tetsző belsőkre.

S nem is véletlen műve, hogy 1778-ban még eldobja magától Kreskay intésére azt a német munkát (valószínűleg Wieland valamelyik erotikus költeményét), mely mint valami «édes maszlalag csiklandoztatja a szívet»,¹ 1780-ban pedig már fordít belőle, noha ki a «mérget megköstolja, halállal büntetik». Az 1780. évnek öszére tehetjük szerelme születését, és valószínű, hogy otthon, a szülői házban, vagy bátyja családjánál ismerte meg szerelmes verseinek műzsáját.

Bárki volt is az a fiatal, szép leány, a ki ilyen szenvedélyt gyujtott költőnkben, bármikor is támadt érzelme, az kétségtelen, hogy ez az érzés csak gyötrelmet okozott Ányosnak. Egyházi ruhája s szerzetesi fogadalma megsemmisítették minden reményét, hogy az imádott leányt magáévá tegye, valószínűleg nem is tárta föl előtte érzelmeit: nem maradt más számára, mint lemondani, némán tűrni a kínokat. Nem lázong a sors ellen, nem átkozza szerencsétlen pályaválasztását,² de annál erősebben zárja szívébe szerelmének emlékét. A mint maga mondja:

Nem szegezem a végzések,
 Örök szent végzések
 Ellenébe magamat.
 Eltitkolom szenvedések,
 Kinos szenvedések
 Tengerébe bajomat.
 Eltávozom személyedtől,
 Szívedtől nem távozom; —
 Miként válhatnék el ettől,
 S nemes hívségedtől?
 Oh! ettől nem távozom,
 Nem távozom, nem távozom!³

A mit Domby Márton mondott Csokonairól: «nem azért szeretett, hogy a szeretet édességével éljen, hanem, hogy azután

¹ Kreskay szavai. L. iv. levelét a *Régi Magyar Könyvtár* xxii. kötetében 41. l.

² Ennek, azt hiszem, elég bizonyítéka az, hogy épen legsötétebb hangulatú versei nem említik szerelmét.

³ *Hív barátunk hívétől fájdalmas elválása.* Batsányi érezvén, hogy a cím nem felel meg a tartalomnak, a címet *Bűtsü-vételre* változtatta. E költemény kedves verse volt P. Horváth Adámnak.

csak áhitozzon... őrizze, de hozzá ne nyuljon, hogy lángoljon s magában emésztődjön, mint a csipkebokor»,¹ reá is teljesen illik. Ezután, különösen a 80-as évek elején, gyakran menekül képzelete a közelmúlt emlékeihez, meg-megszólal ajakán a szívében tovább rezgő érzelmek. Az egyedüllét hosszú órái alatt átélte a képzelt boldogságot és valódi fájdalmat. E gyönyörűség és szenvedés nem volt üres képzelgés, tettetett érzelmek, hanem reá nézve valóság, mely égetett és boldogított: átszenvedte az elképzelt viszony minden fázisát. A valóban átértett szenvedély összeolvadt a képzelet szötte ábrándokkal egy olyan egységbe, melyet alkotó részeire ma már nem tudunk szétbontani.

A költészetnek, mely ebből az érzelemből táplálkozott, uralkodó eleme a lemondás a földi boldogságról. Érzí, hogy szerelemre volna hivatva:

Pathmosi vak gyermek repdes körülöttem,
Unszol, emlékezzem, hogy mire születtem.
Mérges nyilaival döfödi mellyemet,
Leggyengébb érzéssel ruházza szívemet...²

de tudja azt is, hogy papi méltósága távol tartja a szerelem örömeitől. Ebből az érzelemből fakadnak szerelmes versei. Heves panasz, dacz egyikből sem hangzik felénk, hanem a legkülönbözőbb formában, a legváltozatosabb hangulattal, hol elmélkedve, hol mély érzéssel ugyanazt a változhatatlanban való megnyugvást variálják. Elmélkedő természetű verseiben, így azokban, melyeket levél alakjába foglalt, majd azt a pusztítást festi, a mit a szerelem az emberi szívben tesz, megfosztva a nyugalmatól, a ki egyszer rabja lett (*Barcsaynak, 1782 júl. 17-én*), majd meg a szerelem kinjai ellen magától a szerelemtől kér orvosságot, mert jól tudja, bármilyen paradoxonszerűen hangzik is, hogy a szerelmi bánat tetőpontján csak maga a szerelem adhat enyhülést. (Bar-

¹ Csokonay V. Mihály élete, Pest, 1817. 34–35. l.

² Érzékeny Levelek. v. levél.

csaynak 1782. szept. 2.) Megkapóbbak azon költeményei, melyekben az elmélkedés helyét az érzés foglalja el. Első jelentkezése alkalmával (*V. Érzékeny levél*) az érzés még leírásban oldódik föl: annak a fájdalmasan édes lelkiállapotnak rajzává válik, a melybe a szerelem juttatja a férfit. Majd megírja minden szerelmes verse között a legigazabbat, a már említett *Hív barátának hívétől elválása* címűt, a mely teljesen megfelel az Ányos szerelméről főntebb rajzolt képnek. A búcsúvevő szerelmesek helyzete, az őket elválasztó ok homályba borítása annyira Ányos életviszonyaihoz illik, hogy szinte azt hiszszük: tévedt Batsányi, mikor ezt egy német költemény átdolgozásának tartotta. A sors arra kárhoztatja a költőt, hogy bujdossék. Fölkeresi utoljára kedvesét, s megható szelídséggel búcsúzik el tőle és boldogságától. Ne keressünk e versben élményi vonatkozást — ha valóban megtörtént búcsúzásra vonatkoznék, sokkal szenvedélyesebb, fájdalmasabb hangú volna — de az alapérzelem igaz: az ábrándjaitól búcsúzó költő rezignált hangulata. Az igazi költőiség, mely minden sorát áthatja, s a Kazinczy-Kölcsey kedvelte chiar-oscuro, mely az egész költeményen olyan sajátos tónust önt el, a zengzetes, ismétlő sorokkal tarkított forma Ányos egyik legsikerültebb költeményévé avatja.

Ugyanebből a hangulatból fakadt s a realitásnak mértékére nézve is teljesen megegyezik e költeményével az *Egy hív szívnek kedvesse sirja felett való panaszi*, Ányosnak mindenkitől legsebbe elismert költeménye.

I.

Im, koporsód ajtajánál áll hív szeretőd!
 De látom, hogy bé van zárva setét temetőd.
 Nyisd fel! készen vár már ölem, hogy ölelhessen,
 Szivem pedig, hogy itt veled elenyézhessen!
 Ah! kegyetlen Párkák,
 Kik e sirba zárták
 Szivemet — kedvemet
 Füstben oszlatták.

2.

Oh Halál! mit kegyetlenkedsz az olly sziveken,
 Kik tsak most kezdtek örülni szent hivségeken? —
 Mit mutatod hatalmadat gyenge ágakon,
 Tegnap hajnalba kinyílt virágszálakon?
 Bús birodalmadnak
 Mi örömet adnak,
 Ha ezen — erőtlen
 Szálók hervadnak?

3.

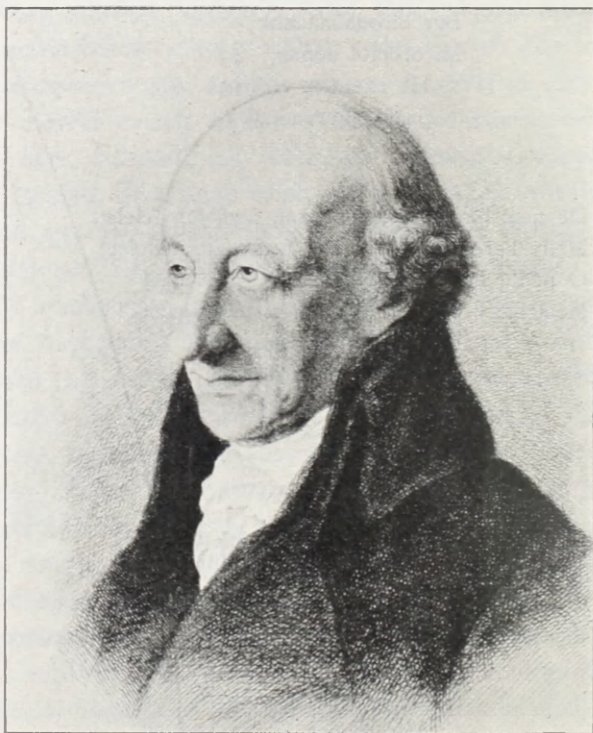
De nem jön hivemtől szózat, nem jön felelet,
 Melly keresztül hatná ezt a gyászos fedelet;
 Ó pedig be jól esmérte előbb szavamat!
 Most hágy először egyedül sirni magamat!
 Ha előbb könyvem folt,
 Velem együtt gyászolt;
 Örömünk — gyötrelmünk
 Közönséges volt.

4.

Már a halál feloldozta illy köteleit;
 Nem borithatták már könyvek ékes szemeit!
 Nyugodgy tehát, áldott lélek, békességedben!
 Tudom, ha nem szólsz is, képem fenn van szivedben.
 Mig bennem a lélek
 Piheg, gyászban élek;
 Már többet — vig kedvet
 Nem is reménlek.

Nem való esemény ihlette a költőt, midőn ezt a szép éneket írta, erre vall a szenvedélyes Ányosnál a szokatlanul megenyhült hangú befejezés is, de azért e költemény forrása, ép úgy mint az előbbié, való érzés, bánat a boldogság elvesztésén. Számára valóban meghalt a kedves, nem testileg, hanem lelki-
 leg, nem akkor, mikor a költeményt írta, de már mikor az érzelme megszületett: szerzetes volt, a kit elzártak a szerelem gyönyörűségeinek élvezetétől.

Ismét más a hangja és természete *Az Ifjuság hivataljáról* éneklő versének, a melyre valószínűleg Wielandnak *Erinnerung an eine Freundin* című hosszabb költeménye ihlette.¹ Horatius hasonlata szerint Anyos is a köszörűkő szerepét vállalta magára,

48. WIELAND ARCZKÉPE.

a mely, ha már maga nem tud vágni, legalább a kést teszi alkalmassá a vágásra: a szerelemről kénytelen lévén lemondani, az ifjakat biztatja a házasságra.²

¹ Wieland e versében a külső, lélek nélküli női szépséget állítja szembe a lelkileg is szép leányéval. Anyos versének főként a második fele mutat egyezéseket Wielandéval.

² Érdekes, hogy e költeményében éppen

egy fél századdal Balzac előtt figyelmet fordított arra a veszedelemre, a melyet a kifejtett, harminczéves asszony szépsége rejt magában. (A *La femme de trente ans* 1831-ben jelent meg, Anyos 1781-ben írta versét.)

Van még egy-két szerelmes verse, ezek azonban jobbara csak költői játékok (*Tsalfa szívnek megvetése, Esdeklés*) vagy eredetiségük kétes (egyik-másik az *Érzékeny levelek* közül s az *Érzékeny gondolatok*), úgy hogy egyéniségére nem jellemzők. Ép így nem vonhatjuk ide a Batsányinál *Az ifjúság* címet viselő helyzetdalt, a melyben Bessenyei egy költeménye nyomán (*Az ifjúságnak hanyatlása*) Mimnermosként panaszkodik az idő gyors mulásán. Visszatekint multjára. Színes képekben vonulnak el előtte ifjú korának kedves emlékei. Átéli újra a boldog órákat, mikor árnyas fasorokban vagy ragyogó báltermekben sétált kedvesével, s az volt legnagyobb boldogsága, ha kihízeleghetett egy csókot Klórisától — most mindez már csak emlék, füst... ifjúsága oda van. Hogy a vers csak helyzetdal, azt rögtön megértjük, ha ismerjük eredeti címét: *A megaggott világ-fiának emlékezete.*¹

Ányosnak, mint szerelmi lírikusnak, érdeme elsősorban őszinteségében határozódik. Ha nem is tulajdoníthatunk élményi jeleget verseinek: iparkodtunk kimutatni, hogy az érzés, mely őt dalra készítette, igaz volt. Így ő a fölújulás korában az első költőnk, a ki nem olvasmányai alapján, mint Révai, hanem tapasztalatból rajzolta a szerelemkeltette érzelmeket, s nagyobb művészettel, mint az utána következők Csokonaiig, úgy hogy sem Daykát, sem Verseghyt vagy Kazinczyt nem lehet hozzá hasonlítani.

Művészi e költemények formája. Míg ugyanis Ányos legtöbb versét Zrinyi-sorokban írta, szerelmi költeményeiben igen változatos formákat használ. Korához képest nagy művészettel írja a tizenkettőt is, verseiben rendszerint párrímel (csupán három versében találunk négyes rimet), költői leveleiben fölváltva, körülbelül egyenlő mértékben, a párost és négyest. A legkülönbébb tárgyú és hangulatú versek békésen osztoznak meg a hagyományos magyar formán, ódaszerű költemények és elégiák,

¹ *Az ifjúság* cím Batsányitól való.

epigrammok és vallásos versek. Itt-ott, különösen ódáiban, érezhető ugyan a tartalom és mérték disharmoniája, de verseinek könnyű ömlése, a metszetek szigorú megtartása, a gondolatok arányos tagolása a verselés mesterének mutatják Ányost, a ki nem volt első példaképének, Gyöngyösinek, méltatlan tanítványa.

Szerelmi költeményeiben, valamint a később említendő vallásos verseiben, szakít a magyarosok és francziások tizenkette-seivel, és kiaknázza azt a gazdagságot, melyet a magyaros verselés a költőnek rendelkezésére bocsát. Merészen kombinálja az ütemeket sorokká és a sorokat versszakokká, a mire a XVIII. század egyházi énekeiben, de még inkább a műköltészetben Amadénél találhatni példát. Nem ok nélkül említjük Amadét. Mikor Ányos 1779-ben Csallóközben járt, Mészáros barátjának «tündér-kertjében» nemcsak «arany-gyümölcsöt» szakított a fákról, a mint Kónyinak írja,¹ hanem Mészárosnál megismerkedett a szintén csallóközi Amade verseivel, melyeket Mészáros még 1765-ben lemásolt.² A katona-poétának csodálatosan gazdag formakészlete, szeszélyesen változatos strófaszerkezetei megbűvöltek: Gyöngyösi és Barcsay mellé mesterévé fogadta Amadét is.

Motivumot, gondolatot alig vett tőle,³ de annál inkább eltanulta versalkotó módját. E költeményeiben, melyek kétségtelenül Amade hatása alatt kapták formájukat, a mi a variatiót illeti, az egyházi énekeknél gazdagabb, Amadénél szegényebb, nem olyan merész, mint mestere, de bátrabb az énekszerzőknél, a kik nem szeretik túlságosan elaprózni vagy fölczifrázni a sorokat. Azonban Amade is csak verseinek nagy számával haladja meg, mert Ányos minden e körbe tartozó versére külön formát alkotott, a kilencz verse kilenczféle rhythmusú. Még a formaalkotás technikája is nagyon változatos. Van, a hol alig enyhít a tizenkettes egyhangúságán, csak azáltal, hogy az utolsó sorban az első két

¹ Levele 1779 nov. 13-án.

² Egy másik barátja, Kreskay, révén is megismerkedhetett Amade költészetével. Kreskay gyűjteményében ugyanis szintén volt több Amade-vers.

³ *A tsalfa szivnek megvetése* már a címével utal Amade egyik legkedveltebb motivumára, s a költemény valóban emlékeztet Amade hasonló verseire, különösen a *Fileno és Dorisra* (megj. *Kath. Szemle*, 1904).

ütemet egy-egy szótaggal megtoldja s tizennégyessé (4|4||3|3) teszi, máskor a háromütemű tizenkettes (4|4|4) és hatos keverésével alkot új, de még szintén aránylag egyszerű szerkezetet; már merészebb és Amade eljárására emlékeztet, mikor egy-egy versében a hosszabb (tizenhármas, ill. tizes) sorokat rövidebb (hatos és együtemű hármas, ill. négyes és ötös) sorokkal tarkítja. Legmesterkétebb s már keresett formájú, a mint föntebb czéloztunk rá, a *Hív szívnek elválása*, a melyben a nyolczasokat, heteseket, hatosokat szeszélyesen hol ölelkező, hol páros rímek tartják össze.

A formaérzék és formai készség, a melyel még fokozottabb mértékben találkozunk majd Ányos utolsó nagyobb szabású költői művében, az *Énekek könyvében*, teszi Ányos jelentőségének az őszinteségen és költöiségen kívül harmadik oldalát.

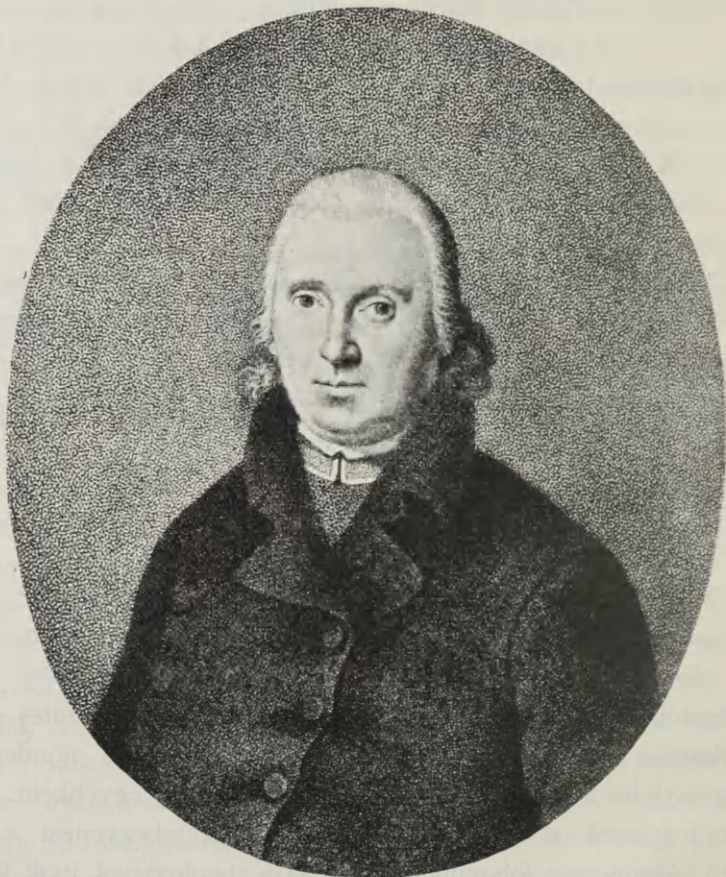
V.

A budai esztendők közeledtek végükhöz. Ányos 1781-ben bevégezte a theologiai tanfolyamot s Verseghyvel együtt, a ki a két utolsó iskolai esztendőben szintén a hittudományi kar hallgatója volt, letette a szigorlatokat. A két fiatal szerzetes csak életkorban egyezett meg s abban, hogy később mindegyik megsínylette a szerencsétlenül választott pályát, egyébként soruk, helyzetük s tanulmányaik iránya homlokegyenest ellenkező. Ányos már fölszentelt pap, a ki a theológiával csak kötelességtudásból foglalkozott. Verseghy növendék, de abban az időben még lelkes theologus, a ki nemcsak buzgalommal tanult, hanem mint a rendi növendékek között egyike a legkitünőbbeknek, tanítással is meg volt bízva, növendéktársait tanította héberre és görögre.¹ Bár ennyire eltértek egymástól, jóbarátok lettek,²

¹ Lásd szerző monographiáját, *Verseghy Ferencz élete és művei*, 12–13. l.

² Barátságuk emlékét őrzi az a pár egyházi ének, melyet Verseghy a székesfehérvári *Énekek Könyvébe* írt.

de a rend kormánya, a mint elvégezték tanulmányaikat, 1781 szeptemberében elszakította őket, Verseghyt Felsőgyőrre, Ányost Felsőelefántra küldte,¹ a világtól elzárt Nyitra vármegyei falucskába.

49. VERSEGHY FERENCZ ARCZKEPE.

A pálos provincziális ezen intézkedését a költő legtöbb életírója valami különös, az utókor előtt szinte érthetetlen rendelkezésnek tartja s mindenféle mesterkéltséggel magyarázathoz folya-

¹ Batsányi s utána Koltai novemberre teszik Ányos elhelyezését. Ányos ugyan azt mondja Orczynak írt levelében (1782 ápr. 15.): «Még Szt. Mihály havában eljöttem Budáról; feljebbvalóimnak parancso-

latából itt lakom», de azért nem lehetetlen, bár nem tartom valószínűnek, hogy Batsányinak van igaza, s Ányos a szünidőt otthon töltvén, csak novemberben ment Elefántra.

modik, hogy valamikép rájusson az áthelyezés okára. Endrödi a bosszú művének tudja be. Szerinte Ányos megszegte a szerzet szabályait, tiltott gyönyörűségeket élvezett, s előljárói büntetésből helyezték át a zord, kietlen Elefántra.¹ Kelemen Béla, Csaplár sejtéseire támaszkodva, szintén sujtó célzatot lát Gindl Gáspár rendeletében.² A rend vezetői — így okoskodik Csaplár³ — rossz néven vették Ányos sűrű levelezését a testőrökkel és megsokallották hazafias buzgóságát. Helyesen jegyzi meg Kelemen, hogy mindez csak találgatás, de oda kellett volna tennie azt is: melynek semmi alapja sincs. Endrödi föltevését pozitív bizonyítékokkal nem támogatja, s mindaz, a mit Ányosról tudunk, valamint a szerzetesi életéről való ismereteink a leghatározottabban tiltakoznak ellene. Csaplár állítását sem erősíti semmiféle adat, arra pedig, hogy a pálos rend körében, ebben a hazafias érzelmeiről és szabad, független gondolkodásáról ismert szerzetben, a hazafias buzgóságot üldözték volna, egyáltalán nincs példa. Ellenkezőleg, Ányosnak költői levelezése iránt nemcsak fiatalabb rendtársai érdeklődtek, hanem még a rend vezetői is, és a testőröknek Ányoshoz intézett versei úgy látszik kézzel-kézzel jártak a szerzetben, legalább Ányosnak elég baja volt, míg rendtársaitól vissza tudta őket szerezni.⁴

A ki a pálos rend szervezetét ismeri, az előtt az áthelyezés egyszerű és természetes dolognak tűnik föl: Ányost el kellett Budáról helyezni, mert Budán a rendnek nem volt kolostora, s a rendtagok csak az egyetemi tanulmányok kedvéért tartózkodtak előbb fön­n a várban, később a pesti kolostorban. Pestre nem helyezhették, mert a pesti kolostorban a magyar provincia vezetőin és egy-két rendi hivatalnokon kívül csak kipróbált hitszónokok laktak. Ányost a rend kitaníttatta s most nem tehetett vele egyebet, mint hogy tanárnak alkalmazza valamelyik

¹ Az Abafi-féle Ányos-kiadás 103. l.

² Id. műve 16–17. l.

³ *Irodört. Közl.* 1899: 198–199. l.

⁴ L. Krajník Lászlóhoz 1782 aug. 22-én írt levelét, melyben arra kéri, hogy a

pesti provincialis-commissariustól kérje vissza azokat a Barcsay-verseket, melyeket egy évvel azelőtt odakölcsönzött. (A levelet közöltem *Irodört. Közl.* 1907: 360–361.)

gimnáziumában vagy tovább képezze hitszónoknak. Verseghyt is, Ányost is az utóbbi hivatásra szánták, ezért elküldték egy-egy csendesebb vidéki kolostorba, hogy ott kellőleg előkészülhessenek új föladataikra. A pálos szerzet, bár a jezsuiták eltörlése után még három új gimnáziumot látott el tanárokkal, nem volt tulajdonképpen tanítórend, inkább a hívők lelki életének gondozását tartotta hivatásának, s tagjainak nagyobb része plébános vagy hitszónok volt. Nagy gondot fordított tehát tagjainak szónoki kiképzésére s kitüntetésekkel, megtisztelésekkel jutalmazta szónokló papjait.¹ Úgy látszik azonban, hogy Ányos elefánti tartózkodásának a szónoklatban való gyakorlásán kívül volt más célja is, a melyre már Csaplár Benedek utalt.² A pálos rend ugyanis alapjában véve *remete-szerzet* volt, melynek tagjai eleinte barlangokba elvonulva contemplatív életet folytattak. Idővel, mikor a viszonyok megváltoztával a pálos szerzet hivatása is módosult, a régi hagyományok emlékére elküldték tagjait egy-egy évig *remetéskedni* valamelyik elhagyottabb rendházukba. Élt-e még ez a szokás a XVIII. század végén, nem tudjuk eldönteni, mert sem a rend története nincs e korig megírva, sem egyes pálosok életrajzai nem állanak kellő számmal rendelkezésünkre, de nagyon valószínűvé teszi az, hogy Ányos majd minden levelében *remetéskedés* néven emlékszik meg elefánti tartózkodásáról. Megerősítik ezt Barcsay Ányoshoz intézett egyik levelének³ következő sorai:

... te most Elefánt völgyében
Majorkodol Szent Pál remete nevében ...
Boldog remetesség, szerencsés lakások!

Barcsay, a ki rendszerint jól ismeri barátja életének minden mozzanatát, s a kit Ányos beavatott sorsának minden fordulatába, nem ok nélkül emeli ki a remete életet: azt hiszem, jog-

¹ L. Bakonyvári Ildefonz id. művét (*A pápai kath. gymn. tört.*) 35. l.

² *Ányos Pál Elmélkedései*, kiadta Csaplár Benedek, 45. l.

³ Első, Elefántra intézett levele. Kelt 1782 jan. 17-én.

gal következtethetjük e sorokból is, hogy Ányos elefánti «száműzése» nem volt egyéb, mint a szerzet szabályainak megfelelő intézkedés.¹

A felsőelefánti kolostor lett tehát Ányos otthona egy teljes esztendőre. Egészen tanulmányainak élt,² képezte magát az egyházi szónoklatban, olvasta kedvelt költőit, a római klasszikusokat, a magyar testőrírókat és mind nagyobb buzgalommal a német szentimentális irodalmat, azonkívül verselgetett. Nem terheltek kelletlen hivatalokkal, ellenszenves studiumokkal. Meg kellett ugyan tartania a Szent Ágoston reguláitól megkövetelt szabályokat, a közös éneket és imádkozást a kórusban, egyébként azonban szabad volt, tetszése szerint tölt-

Verseghy Ferenc

50. VERSEGHY NÉVALÁÍRÁSA.

hette idejét. Azt gondolhatnók, hogy az egyedülletet kedvelő Ányos, ha nem is volt boldog, legalább beletörődhetett sorsába, s nagyobb lelki küzdelmek nélkül békében, nyugalomban várta a hónapok mulását.

Nem így volt. Ányos szenvedett, s lelki gyötrelmei épen itt, Elefánton, érték meg. Batsányi nyomán, a ki Elefánt környékét szigorú, rideg vidéknek rajzolta, hol a «sűrű, setét erdők és magas bértzes hegyek között mély tsendesség uralkodik», Ányos szenvedéseit kapcsolatba hozták a környezet zordságával, mintha a kietlen természet, a klíma zordonsága lett volna legalább egyik forrása Ányos elkeseredett hangulatának. Valójában azonban, a mint már Gellért Jenő is említette,³ a Zobor hegy alatt elterülő Felsőelefánt környéke épen nem zordon. Széles völgykatlanban fekszik, termékeny szántóföldek szegélyezik, sőt Barcsay, a ki igen jól ismerte a vidéket, mert maga is tartózko-

¹ Elégge mutatja ezt különben az is, hogy Verseghyt is elküldte, főllesztelése után, a rend vezetősége, egy csöndes vidéki kolostorba, Felsőgyőrbe. (Lásd

Verseghy Ferencz élete és munkái című művem 13. lapját.)

² Levele Orczyhoz 1782 ápr. 15-én.

³ Id. műve 13. l.

dott a Zobor hegyen, lelkesedéssel emlegeti a kanyargó Nyitra folyó körül elnyúló gyönyörű mezőket s Elefántnak gyümölcs-
csel gazdagon megáldott kertjeit.¹ Az az Ányos, a ki a Bakony-
ban élte gyermekéveit, a ki a Zircz körüli sűrű erdőkben olyan
szeretettel barangolt, s a ki nem rettent meg

... a hó fuvásoktól,
Vagy letörő ágak tsattogatásoktól,
Sem éjszaki szelek komor zugásától,
Vagy szomoru baglok huhogatásától...

hanem magát biztatva így énekelt:

*Megszoktad te már ezt anyád emlőjénél,
S sokszor jobban tetszett nevelő tejénél...*²

annak lelke nem iszonyodhatott az elefánti tájképtől, mely épen
a szeretett Bakornak képét újította föl emlékében. S ha Ányos
mégis így írja le Elefántot:

... hó fedí bértzes vidékemet,
Mellyet a szünetlen erdők sűrűsége,
Hegyek magossága, völgyeknek mélysége
Isszonyuvá térszen nézők látásának...³

e sorokban nem a természeti képtől a kétségbeesés szélére
üzött költő szól, hanem ellenkezőleg, a fájdalmatól lesújtott lélek
keresi a természet jelenségei között meg azt, mely megfelel
szomorú érzelmeinek. Nem a környezet tette beteggé Ányost,
hanem a lelke volt beteg, s az látta olyan szörnyűnek ezt az
egészséges léleknek épen nem «iszonyú» látványt.

Endrődi azonkívül elhagyatottságára is utal, arra, hogy szer-
zetestársai között nem talált egy résztvevő szívet sem. Koltai
meg ennek alapján részletes, rikítóan festett képet ad a kolos-
torba érkező Ányosról, a kinek «lelke megdermed, szívében a

¹ Levele Ányoshoz 1782 jan. 17. *Hon.*
1873. 203. sz. Barcsay leírását érdemes
összevetni avval a részleteiben is meg-
egyező tájképpel, melyet Olgyai Bertalan

ad Elefánt vidékéről. (*Irodalom* 1912:
391–392. l.)

² Levele bátyjához 1778 jan. 19.

³ Levele Mészárosához 1782 febr. 10.

halál, a lelki halál nyomasztó súlyát hordja»,¹ s arról a visszavonultságról, melyben világgyűlölő, szerzetestársaitól szinte iszonyodó költő itt élt. Milyen viszonyban volt Ányos elefánti társaival, nem tudjuk, de hogy szerzetének igen sok tagjával a legjobb baráti viszonyban élt, s őket, valamint föllebvalóit is, még legbizalmasabb, idegen szem nem látta, leveleiben is mindig szeretettel említette, végül hogy tudomásunk szerint egyetlen rendtársával sem volt ellenkezése: arra vall, hogy elefánti «remetéskedés»-e, ha fájdalmas és gyötrő volt is, nem volt olyan rideg, társtalan magány, mint a hogyan sejtik.

Mindamellettt teljes joggal hivatkoztak Ányos életírói arra a nagy különbségre, mely Buda és Elefánt között volt. A költő mély fájdalommal szívében mondott búcsút a nagy városnak, s míg azelőtt a nagyvilág «lármás piaczaí»-ról örömmel röpült a természet ölébe és alig várta az órát, mely megszabadítja a fojtogató bilincsektől, most hogy az elefánti csöndes magány fogadta magába, visszasírja a multat és csak azt az egyet kéri a sorstól:

... hozd el már nyaramat,
Hogy én is elhagyván magánosságomat,
Repülhessek Buda kedves sziklájára,
Ifju nyájosságim hiv kalibájára.

(Egy fohászkodás.)

Ha három évvel előbb küldik Elefántra, talán zúgolódás nélkül engedelmeskedik a parancsnek, s megnyugvást talál a nyitraparti erdőségekben, 1781-ben azonban Ányos már nem a régi ábrándos, melancholiára hajló ifjú, hanem ünnevelt tagja annak az egyetlen írói körnek, melyet ismert, jó barátja és dicsőített társa az irodalom jeleseinek, hivatásának tudatára ébredt költő: már nem elégszik meg avval a gyönyörűséggel, melyet a költői tevékenység magában rejt, hanem hatni akar a közre, s barátaival együtt eszméket, érzéseket terjeszteni nem-

¹ Id. műve 18. l.

zete fiai között. Ettől a körtől, ettől a hivatástól zárta el őt föllebbvalóinak rendelete, ezért kesereg «távol barátjától, távol örömétől, távol hazájától».¹

Jó pajtást, kedves társat találhatott Elefánton, de baráti lelket, mely fogékony lett volna költői keservei iránt, nem. Veszteségét, csalódásait, fájdmát nem panaszkodhatta el nekik, s ha meg is tette volna, nem értették volna meg.

Ne tartsuk azért Ányos szerzetes társait rideg, érzéketlen embereknek, s ne ítéljük el őket, a mint nyugodtabb perceiben maga Ányos sem kárhoztatta társait. Egyszerű, jelentéktelen emberek voltak.² Vagy tizen-tizenketten lehettek, a kiknek nem volt egyéb ambíciójuk, mint híven teljesítve rendi kötelességeiket kiérdemelni előljáróik meglegedését. Új társuk fájdalma idegen volt előttük, s Ányos irodalmi tervei iránt ép úgy nem volt érzékük, mint azon érzés iránt, a melyet az Budáról magával hozott, a szerelem iránt.

Így a költő, ha nagyon fölgyülemlett szívében a keserőség, ha a czellájában töltött órák alatt kétszeresen érezte bánatát, csak annál a néma barátnál talált enyhülést, a mely kora gyermeksege óta hű vigasztalója volt, a természetnél. A mint ifjúkorában a Bakony bükköseiben és fenyveseiben barangolt, hogy felejtse bűját, most is az Elefántot körülölelő rónára és erdőkbe menekült, s panaszosan énekelt:

Kelj fel! siess ama magános erdőkre,
Tiszta forrásokra, szomoru mezőkre,
Mellyek már megszokták hallani szavamat,
Mikor bus énekkel fejezem bajomat.
Ottan fülemülék s gerlitzék nyögése,
Felel jajjaimra, s patakok tsergése;
Ottan számlálom el hiv magánosságnak
Hány nyila szegezett a mostohaságnak;

¹ *Fohászkodás* című versében.

² 1786-ból, tehát négy évvel Ányos elefánti tartózkodása után, ismerjük az elefánti szerzetesek neveit (l. a pálos-rend

eltörlésekor 1786 márcz. 28-án fölvetett jegyzőkönyvet. Orsz. Levéltár, H. T. 1786. E. 9. d.): egyetlen ismert szerzetes nincs közöttük.

S mikor már kiöntöm titkos gyötrelmemet
Tsendes könyvezésre olvastom szememet,
Melly lehömpölygetvén érzékeny tsöppeit,
Itattya pásítok hervadó füveit.

(Egy terhes álomtalan éjjelenkor.)

Az Elefánton töltött esztendő volt Ányos életének legszomorúbb szakasza. Már az új helyzettel való elégedetlensége, társaságának, irodalmi barátainak teljes elvesztése, ambíciójának szárnyaszegése, mély sebet ütött a szívére; fokozta szenvedését szerencsétlen, ábrándos szerelme, mely elérhetetlen vágygyá, édes-bús álommá finomodva egyre mélyült, «a mint időben, térben távozott» tőle; aggasztotta szeretett édes anyjának egészségi állapota, a ki halálos betegen feküdt Esztergárott:¹ gyötrelmeinek forrása azonban mélyebbről fakadt.

Boldogtalanságának csiráit már régen szívében hordozta. Melancholiájának nyomait már 1778-ban írt verseiben fölfödöttük, s ha ez a hangulat akkor még inkább volt elgondolt, mint átértett, innen kezdve mind mélyebben fürta bele magát lelkébe. A víg baráti társaság, theologiai tanulmányai és még inkább irodalmi, meg ha szabad mondanunk, közéleti sikerei megakadályozták, hogy elhatalmasodjék lelkén a szomorúság, de fölszentelése idején, mikor hite hivatásában megrendült, igazi, átértett fájdalommal vált. Érezte a szerencsétlenül választott pálya töviseit, s szenvedése olyan megrázó jajkiáltásra ihlette, mint a *Boldogtalannak panaszsza a halavány holdnál*, melyben túlságosan, szinte keresetten sötét az árnyék, de az alapszín igaz. Utána megnyugodott, a fölszentelés magasztos aktusa elaltatták háborgó lelkiismeretét.

Elefánton nem foglalta el semmi. Mint egy félszázaddal előtte Mikes,² ő sem panaszkodhatott, hogy háborgatják, hogy mindenféle ügyes-bajos dologgal alkalmatlankodnak neki; tanulmányok-

¹ Levele öccséhez 1782. febr. 11. L. Ányos-kiadásom 194–195. l. Édes anyja még ezután is majd két hónapig kinlódott,

míg a halál ápr. 6-án megváltotta szenvedéseitől.

² A *Törökországi Levelek* közül a cLxv-ben.

kal nem gyötörték, barátai nincsenek, irodalmi ambíciója nem talál kielégítést: volt ideje elmélyedni magában. Ekkor erősödik meg szívében a leggyötrőbb fájdalma, *a csalódás hívásában*. Fölébredtek újra lelkiismereti furdalásai, föltárult előtte egész valóságában az a szerencsétlenség, a melybe magát döntötte. Mint jó keresztyén, mint erősen vallásos érzésű ember érezte, hogy nem tud megfelelni annak a kötelességnek, melyet reá egyházi ruhája szab, gondolatvilága, érzelmei kibékíthetetlen ellenmondásban vannak szerzetesi esküjével. Félte Istenét, ragaszkodott vallásához, tisztelte törvényeit, szerette rendjét, de hajlamai, gondolkodásmódja, vonzalmai a világi élethez vonták. Belátta, hogy Istenének szolgálni, s ha kell, mindent föláldozni hivatásának teljesítésében olyan föladat, a melyre ő nem született. Lelkében élő ideáljai, még ha nem is állottak ellentétben hivatásával, gyakran háttérbe szorították azt, világnézete, vérmérséklete, szabadságra törő lelke olyan vágyakat, olyan törekvéseket oltott bele, a melyeket nem lehet harmoniába hozni papi kötelességeivel, még kevésbbé a szerzetesi élet szabályai-val, a világról való lemondással.

Azt a bomlasztó elemet, melyet az író-papok lelkébe e ketős hivatás belevitt, igen szépen mutatja be pusztító hatásában Beöthy Zsolt Szekér Joakim pályáját rajzolván. Kifejti, hogy e két pálya, az íróé és papé, nincs ugyan ellentétben, de abban az időben, midőn a magyar író élete a küzdelmek folytonos lánczolata volt, végzetessé vált reájuk: elvesztették életük békéjét, kolostoruk csendes nyugalját.¹ Révai, Verseghy és Szekér, a kikre Beöthy hivatkozik, még szerencsésebbek voltak, nemcsak azért, mert kárpótlást találtak új hivatásukban a többé-kevésbbé megtagadott régiért, hanem egyfelől, mert sorsuk nem élezte úgy ki az ellentétet, s a szerzetesrendek eltörlése folytán megszabadultak legalább az egyik korlátozó mozzanattól, másfelől, mert a mindennapi kenyérért küzdve maguk sem érezték

¹ *Széppróza* II: 184—185. l.

olyan mélyen a disharmonia kínjait. Ányos azonban egészen érzelmi életet élt, és ábrándokra hajló kedélye, könnyen hevülő képzelete még erősebb színekkel festette ki a reá várakozó végzetet. Nem tudta világi hiúságnak tartani azt, a mit élete céljául tűzött ki, nem tudott lemondani arról, a mi kedves volt neki, s legkevésbé arról, a mit a szerzet szabályai leginkább tiltottak, szerelméről.

E láthatatlan, erkölcsi kötelékeken kívül, melyek lelkét nyugtázták le, ép oly súlyosan nehezedtek reá a fogadalma által magára vállalt külső bilincsek, melyek elszakítván őt a világtól, irodalmi terveit ketté vágták, vágyai kielégítésében, szerelmi ábrándjainak megvalósításában megakadályozták. Súlyos és végzetes volt az összeütközés. Kötelességérzete megmutatta, mit kell tennie, szíve fájdalmasan jelentette, hogy képtelen reá. Mint tüzes parázs égette lelkét ennek a kibékíthetetlen ellentétnek tudata. Átérezte annak igazságát, a mit egyik legnagyobb tisztelője, Batsányi, olyan igazán és szépen írt meg az emberiség rendeltetését tárgyaló *Intő szövegében*:

Miért mit válaszszon, 's mire legyen gondgya,
Azt *szíve* 's *elméje* világosan mondgya.
E' két vezér 's bíró szoros egygyessége,
Földi boldogsága' kívántt tellyessége;
'S viszont ezek' viaszás békételensége,
Élte legfőbb átka, 's szerencsétlensége!

Ebben a küzdelemben, melyet meg kellett vívnia, a nélkül, hogy a siker reménye kecsegtethette volna, többet vesztett, mint sorsának osztályosai, a többi szerzetes-költő. Azok csak kolostoruk nyugalmanak elvesztésén panaszkodhattak, az ő számára azonban elveszett minden, lelki békéje, ábrándjai, boldogsága.

«... Ollyan lettem, mint a mélységben zergő setétség, hegyek között fekvő magános erdők, vagy sivatag pusztaságok, hol semmi öröm kiáltás soha nem hallatik...»¹

¹ *A világi gyönyörűségeknek haszontalansága.*

Mikor ez a tudat átjárta Ányos lelki világát, akkor ő már nem az a mélabúval kesergő költő, a ki növendékpap korában a maga fájdalmas érzéseit belevitte reflektáló költeményeibe, hanem egy sebzett szívű férfi, a kinek lantján igaz fájdalom szólal meg, a földült szív legmélyéről előretörő fájdalom.

VI.

Ez a fájdalom Ányos költészetének legkibélyegzőbb vonása: Ányos a fájdalom költője, sajátos műformája az elégia. Attól a perctől kezdve, hogy költői hivatását fölismerve, a pusztá költői levelezés helyett az igazi költészet régiójába emelkedett, újra meg újra fölhangzik ajkán a panaszos elégia. Hangja nem egyforma. Mintha az állandó szomorúságért a hang változatosságával akarná kárunkat pótolni: a fájdalmas érzések és hangulatok egész skáláját megszólaltatja.

Már ifjúkori költeményeiből, melyekben nem is a maga bánatát zengi, fölhangzik a fájdalom; melancholikus kedélyállapotában szeretettel keresi az élet és természet azon jelenségeit, melyekben az elmulás szomorú képeit mutathatja be. Ezekre az elégiáira illik Greguss Ágostnak az a megjegyzése, hogy úgy hatnak reánk, mint valami enyhe nyári tájkép, de éjjeli világításban, a hold reszkető fényétől megezüstözve.¹ Szerelmes versei, egy kivételével, mind elégiák. A veszteséghez arányítva, a melyet gyászolnak, enyhe tónusúak, inkább fájdalmas búsongás, mint zokogó fájdalom az uralkodó bennük. Lelke érzi a csapás súlyát, de a sors ellen nem lázong, csak sír, mint a görög threnos.

Szenvedései növekedtével egyre sötétebb lesz elégiáinak színezete. Vannak ugyan nyugodtabb percei, mikor a *Fohászkodást* vagy a *Sohajtást* írja; ilyenkor inkább csak fáj neki, a mit veszített, az ifjúság, a barátság s az «arany idők»-nek ködbe foszlott reménye, de a nehéz pillanatokban, midőn egész súlyával

¹ *Pesti Napló*, 1854. 125. sz. Greguss evvel Ányos egész költészetét akarta jellemezni.

nehezedik rá a kétségbeesés, vagy szilaj fájdalommal kap a húrokba s az elkeseredésnek megdöbbszentően erős hangjait hallatja, vagy a mindennel leszámolt lélek fásultságát, a sívár pessimismust kényszeríti magára.¹ A *Boldogtalannak panaszszai a halavány holdnál* című verse üti meg először ezt az akkordot. A vérző szívű, szenvedésben elmerült boldogtalannal csak a hold van ébren, a német szentimentális költők kedves csillaga. A költő szemét is elkerüli az üdítő álm, s a hold méla világánál bámul ki az éjbe. Egy temető van előtte, sötét ciprusait megrezzenti a szellő, s az egyik sírból fehér alak lebben feléje. Óhajtvá hívja őt magához a költő: több részvétet vár a holt lélektől, mint az élőtől. Hiába. Még az árnyék is elfut előle, mikor meglátja könnyeit: hiszen még az is boldogabb nála, a kinek egyetlen megváltása a halál. Követik e verset az *Érzékenységeim*, a melyben egy atyjafiát siratja. Nem azzal az önös fájdalommal, a mely Arany szerint az elhunytban is a maga veszteségét kesergi, hanem mint az étellel leszámolt szenvedő, a ki irigylit az elköltözöttet, hogy megelőzte, hogy «a boldogság fényében lebeg», míg ő — egy-két évre még — ide van kötve a földi szenvedéshez. Majd a *Tűnődés* című ismert versében (*Egy terhes álmotlan éjjelenkor*) eléri tetőpontját a kétségbeesés. Mint Csokonai, midőn *Tüdőgyulladásomról* című versét írta, hanykódik ágyában. Még a csendes éjjel s a szenvedők vigasztalója, az enyhe álom is ellensége: az kínos sötétségével rémíti, ez hazug képeket fest eléje. S ha az óra ütését hallja, mely a halandóságra emlékezteti, még jobban égeti szívének sebe, mert ki tudja, mikor jön el a szenvedéseit megváltó óra. Ez már nem panasz, nem fájdalmas megnyugvás a végzetben, hanem szinte átok, mely a vers második felében a környezete ellen fordulva lángoló haraggá változik. Fékevesztett, elvakult szenvedélyvel támad társaira, a kik nem engedik, hogy kisírja magát, hanem mosolygást kívánnak látni arcán.

¹ A fájdalomnyilvánításnak erre a két legújabb monographusa, Horváth Dezső. (*Ányos Pál*, 1906. 40. l.)

Ó boldog szabadság erdők közepében,
 A hol kiki bátran sirhat keservében,
 Nem úgy, mint halandó társaink ölében,
 Kiknek kegyetlenség lakozik szívében!
 Még sirás — ártatlan jele keservünknek,
 Kiss vigasztalása levert életünknek —
 Még ez is tilalmas! . . . mosolygást kívánnak
 Látni ajakunkon, mikor kardra hánnak.
 Mostoha fajzati feld gojóbítsának,
 Vérszopó vadai végső Libiának,
 Meddig fogjátok még az ártatlanságot
 Üldözni, letapodt gyámoltalanságot?
 Hát még több vért kíván pogány szomjuságtok,
 Szilaj erköltsötök, isszonyu vadságtok?
 Há! kegyetlen lelkek! vad is megelégszik,
 Ha már eleget ölt, barlangjában fekszik:
 S ti nem szünhettek meg? Ez-é az okosság?
 Halhatatlan lélek? emberi társosság?
 Fussatok el tőlem, tigrisek kölkei,
 Mesés Polyfemus undok gyermekei!
 Rátok koholtatnak Étna menykövei,
 Ákheron, Erebus kinzó eszközei.

Összevetve a társaira szórt átkok szertelenségét avval a valóban kicsinyes okkal, mely Ányost e bösz kitörésekre készítette, kitűnik, milyen erős volt az elkeseredése, milyen elevenen érezte a lelkét emésztő fájdalom tüztét. Nem volt igaz a kétségbeesés *oka* — soha többé ehhez hasonló vád nem hangzik ajkán — de igaz volt az *érzés*, átérzett a szenvedés, s a költő maga is hitte, hogy szíve vérével írja e sorokat. De bármennyire átérzett is a fájdalma, azok a szavak, azok a képek, melyekkel költeményeiben megérzékíti, nem mentek a túlzástól. E túlzás magyarázata, hogy Ányos időközben, a 70-es évek végén, egy új irodalmi hatás alá került, a klasszikus költészet, Gyöngyösi és a testőrírók után megismerkedett a német szentimentális költészettel.

Ebben az időben, a XVIII. század végén, szinte a levegőben volt a szentimentalizmus s a szívekben a fogékonyság iránta.

Külföldön hatalmas mozgalommá dagadt ez az áramlat. Franciaországban fakadt egyik gyökere abból az általános elégtelenségből, nyugtalanságból, mely elfogta a szíveket, mikor a fölvilágosodás-hirdette eszméket nem látta a társadalomban megvalósulva, s a mely, mint Taine mondja,¹ Rousseau genialis munkáiban jutott költői kifejezésre,² a jelen pessimistikus megítélésében és az ideális állapotok utáni sóvárgásban. Az így megindult szentimentális-melancholikus irány, melynek egy másik gyökérszála Richardson, Young, Milton révén angol humusba mélyedt,³ kész talajra talált a németiség földjén, a hol a területi szakadozottság és a zsarnok uralom minden szabad mozgást elfojtott s a merész, nagy-szabású gondolatokat nem engedte tette érni, úgy hogy az emberek a meddő álmodozásra, majd meg a fejlődés egy későbbi fokán a nagyhangú, de pusztán szavakban nyilvánuló lelkesedésre voltak kényszerítve. Az

előbbi fájdalomosan ábrándos iránynak legköltőibb terméke, Goethe *Wertherje*, éppen Ányos korában, 1774-ben jelent meg. E hatalmas hullámverés utolsó gyűrűi bennünket is megérintettek, de mint irodalmunk számtalan jelensége tanúsítja, íróink nem a legnagyobbakat, Rousseaut, Werthert utánozták és for-

¹ *Les origines de la France contemporaine, L'Ancien Régime.* Magyar fordításában, melyet Toldy László végezett, (*A jelenkori Franciaország alakulása*) 1. kötet 428. lap.

² Politikai kifejezése: a nagy francia forradalom.

³ A szentimentális szót is angol ember faragta: Sterne. (*Yorick's sentimental Journey.*)

51. A KASSAI «MAGYAR MUSEUM» CZÍMLAPJA.

dították, hanem a közepes tehetségeket, s így nem a maga tisztaságában került át az irány, hanem elsekélyedve; költőink nem a világrenddel való elégtelenségüknek adtak kifejezést, hanem a maguk sorsának szomorúságát siratják.

Így szűkebb körre szorítva, de már igen korán jelentkezik nálunk e szentimentális-melancholikus irányzat. Még a francziások is meghódoltak neki. Barcsay tisztább forrásból merít, Rousseau elveit hirdeti, de csak szólamokat tanul el mesterétől s nem világfölfogást, maga Bessenyei azonban már a germán szentimentalizmus követője. Nemcsak lefordít és magyaráz Youngból egy éjszakát,¹ hanem eredeti költeményeiben és költői leveleiben² is ép úgy siránkozik — és ugyanannyi joggal — mint a XVIII. század német szentimentális írói. Harminczkét éves fővel kesereg az ifjúsága eltűntén:

Nohát Ifjuság, 's ti gyönyörűségek,
Régi ártatlan, vig, édes gyermekségek,
Tárgyam, ki szívemet kezedből etteted
S életem olly gyakran gyönyörködtethetted
Ah bús kegyetlen sors! bútsúzó ezektől! — — —
El bádjad a testem, 's benne szívem meghül!
Érzem, hogy életem már bennem hanyatlik
S a hidegség felé közelebb vonatik! — — ;

Még inkább megérezték a szentimentalizmus szelét azok az íróink,³ a kik nem a franczia, hanem a német példákön művelték ízlésüket: Kazinczy s a *Kassai Magyar Museum* gárdája (Szent-

¹ A 19.-et. Holmi 341—370.

² P. o. Levele Anyoshoz 1779 ápr. 25. (Közöltem *Irodört. Közl.* 1907: 356—357.)

³ *Az ifjúságnak hanyatlása* (Holmi 378—388. [sh. 378.] l.). A versnek van való alapja: Bessenyei életének abban a szerencsétlen szakában írta, mikor bécsi állása végleg megrendült (1779 tavasza), s azt kellett látnia, hogy Bécsből valószínűleg örökre számkivetve lesz. A fájdalom azonban nemcsak túlzott, hanem — és ebben van a szentimentalizmus egyik jellemző vonása — olyan térre viszi át a kesergést, a melyet nem fenyeget semmi

veszedelem, így az alapiában igaz bánat csináltta lesz.

⁴ Igen sikerült szatiráját adja ennek a beteges iránynak Csokonai *Az én poézisom természeté* című költeményében, hol lefestvén a szentimentális költők (Hervey, Young) túlzóan sötét költészetét, így folytatja:

Mások siralmas énekekkel
Bógettessék az oboát
És holmi gyász threnódiát
Rikassanak jajos versekkel;
En ily kedvetlen embereknek
Nem lészek egyike,
Legyen jutalma bár ezeknek
A kedves Estike.

jóbi Szabó különösen), majd Dayka és Kármán, de mindnyájuknál korábban maga Ányos.

Ányos nemcsak a közhangulatból ismerte a szentimentalizmust. Már igen korán, alig hogy a testőrök hatása alatt fölébred költői öntudata, a francziások irodalmi alkotásain kívül kezébe kerülnek a német s ugyancsak német közvetítéssel az angol irodalom termékei is. Új olvasmányai mind a germán irodalmakban divatos szentimentális munkákból kerülnek ki. Weisse, Ewald Christian v. Kleist, Wieland, Young, Pope ragadják el a maguk érzékeny és könnyfakasztó írásaikkal. Ezen írók tanulmányozásának nemcsak nyomai, hanem bizonyítékai is vannak írásaiban. Wielandot fordítja,¹ a többit említi s mindegyiket az őszinte csodálat hangján. Ismerte-e a korában divatos többi szentimentális író, az angol Herveyt s Raynalt, valamint Gessnert és annak a költői körnek tagjait, a kik mint a szentimentális irány legtipikusabb képviselői szerepelnek, a Göttinger Hainbund íróit, arról ő maga nem tesz tanúságot. Klopstock, Uz, Gleim, Hagedorn, Miller és Hölty nevét hiába keressük Ányos írásaiban. Költeményei között sem akadunk olyanra, mely a Hainbund valamelyik hajtásának követése volna. Mindamellettt Ányos költészete indítékaival, hangulatával teljesen beleilleszkedik a Hainbund irányába, mintha egészen onnan sarjadt volna ki.

52. SZENT-JÓBI SZABÓ
LÁSZLÓ.

Mélyebben vizsgálódva fölismerszenek azok a finom szálak, melyek Ányost a göttingiaiakhoz, főképen Höltyhez és Millerhez, tűzik. Kétségtelen, hogy a Hainbund költészetét Ányos ismerte s a maga érzelmei tolmácsolására tőlük ha nem is ösztönt,

¹ Erotikus munkáin kívül (*Der neue Amadis, Die Grätien*) elsősorban azon fiatalkori érzelgős műveit, a melyek miatt

a németek Wielandot a «Seraphicus» melléknévvel illették. Ányos azonban inkább az előbbiekkal foglalkozott.

legalább segítséget vett, gondolatokat, hangulatokat, kifejező formákat.

Ányos állandó indítékai: a mulandóság gondolata, a közeli halál sejtelme, a halálvágy mind föltalálhatók a Hainbund egyik vagy másik tagjánál, különösen Höltynél. Az a fájdalmas érzés, hogy e földön minden mulandó, s a melyet Höltý is (*Elegie auf eine Rose*), Miller is (*An Damon*) a fésző rózsa gyors hervadásában példáznak, Ányosnál is többször s épen evvel a képpel megérzékítve kerül elő (p. o. Barcsayhoz 1779 márczius 30-ikán írt költői levelében). A közeli halál sejtelme, mely a beteges Höltynél megokoltabb volt, mint a friss, életerős Ányosnál, szintén ugyanarra a képre indítja a magyar költő képzeletét: mindegyiket az óra ütése emlékezteti, hogy gyors léptekkel közeledik a halál (Höltý: *Der rechte Gebrauch des Lebens*, Ányos: *Egy barátomnak*). A haláltól azonban nem félnek, sőt vágyódnak utána. Alig várják, hogy megszólaljon a halálharang, mely megváltja őket szenvedéseiktől (Höltý: *Laura*, Ányos: *Egy terhes álmotlan éjjelemkor* és költői levele Barcsayhoz 1781 december 30-ikáról). S valamint a halált, ép úgy kívánják a szenvedést is. A szenvedés, a mi leginkább kavárja föl az egészséges idegzetű ember lelki világát s a fájdalom vagy harag érzelmeit váltja ki belőle, egészen más hatással van Ányosra és a göttingaiakra. Nemcsak nem irtóznak tőle, hanem sóvárognak utána. Keresik, s ha megtalálták, gyönyörködnek, szinte tobzódnak kínjaikban: boldogok, hogy szenvedhetnek. A milyen beteges ez a tulajdonság, ép olyan gyakori, sőt kibélyegző vonása minden szentimentális költészetnek. Youngnak már Taine szemére vetette, hogy «kizsákmányolja bánatát s parádéz vele»,¹ Gellert meg egész értekezést írt *Von den Annehmlichkeiten des Missvergnügens* czímmel, maga Ányos pedig nemcsak érzi a fájdalomkeltette gyönyörűséget, hanem jellemzően be is világít ebbe az érzelgős lelkiállapotba. Olyan szabatosan fogalmazza ezt

¹ *Az angol irodalom története*, ford. Csiky Gergely, IV: 123. l.

a sajátos érzéshangulatot, hogy sorai bátran odaillenének a Hainbund költői alkotásai közé:

Kitanultam immár szívem titkaiból
Ezt a gyengeséget: hogy még fájdalomból
— Kik kétségben ejtik az érzékenységet —
Még onnan is gyakran szi gyönyörüséget.
Ez már nagy fortély a szent végzéseknek,
Kik úgy rendelték el sorsát embereknek,
Hogy ennek terhei el ne nyomják őket,
Kinoknak is adtak titkos örömöket.²

A közös indítékokon kívül a staffagenak, a dekorációnak hasonlósága is rokonságot teremt Ányos és a német szentimentális költészet között. Itt is, ott is a bánatos, szomorú hangulathoz legjobban illő természeti képek alkotják a háttér: a temető síri világa, a sírjukból följáró árnyak, a sötét felhők, a mögöttük föltűnő fehér hold, minden szentimentális lélek részvevő barátja, a lombjukat vesztett száraz fák s a köztük süvítő fagyos szél. Sőt megtaláljuk Ányosnál azokat a sajátos műformákat is, a melyeket a Hainbund tagjai fájdalmas érzéseik tolmácsolására kiváló szeretettel választottak. Az *An den Mond* költeményeknek, a holdhoz intézett bús panaszoknak, visszhangja Ányosnál *Egy boldogtalan panaszszai a halovány holdnál*, a jóbarátokat és rokonokat elírató *Grabliedek*nek magyar követője az *Érzékenységeim egy atyámfjának halálán*, a mely Voss hasonló célú, de későbbben keletkezett versével, *Trost am Grabe*, nemcsak rendeltetésében, hanem még egy-két gondolatában is megegyezik.

Mindez kétségtelenül igazolja, hogy Ányos a német szentimentális költőknek, elsősorban a Hainbundnak, tanítványa. Nem szolgálilag követi a németeket, függetlenebb tőlük, mint Horatius a görögöktől s Berzsenyi Horatiustól. Nem fordít s nem is utánoz, hanem annál a kapcsolatnál fogva, mely az ő érzélemlilága és a német szentimentális írók költészete között volt, egyfelől érzelmeit táplálja, erősíti a rokonlelkű költőtársai

² Levele Barcsayhoz 1782 szept. 2.

érzelmeivel, másfelől képzelete ösztönzést, irányítást keres műveikben. Tárgyat és hangulatot, formát és képeket vesz át, de ezeket beleolvasztja költői képzeletébe s a maga módján alkotja meg belőlük költeményeit. S valamint nincs költeménye, a mely másolata volna valamely német versnek, akként nincs költő, a kit tudatosan utánzott volna. Nem egy író, hanem az egész irány hatott rá,¹ de csak azért, mert élete, szívvilága megvetette az alapot az idegen hatás befogadására.²

Így Ányos elefánti tartózkodása alatt igazi szentimentális költő. Elmerül fájdalomába s olvasóit is el akarja meríteni benne. Mintha Pope szavai csengenének fülébe: «Poéta az, a ki szívemet ezer fájdalomra tudja bírni»³, fájdalmas érzéseinek megénekelését tartja költészete igazi hivatásának s az érzelgős költők módjára ő is átterjeszti borús hangulatát minden tárgyra, úgy hogy kizárólagosabbnak, mélyebbrehatónak tűnteti föl a lelkét betöltő bánatot, mint az valóban volt.

Ez a sötét, fájdalmas hang, az újra meg újra fölhangzó halálvágy könnyen kelthette azt a csalódást, hogy Ányos kedélyvilága egészen elborult s magával meg a világgal meghasonlott. Innen keletkezett az a hit, hogy Ányos élete a szenvedésnek és gyötrődésnek folytonos láncolata, egyetlen osztályrésze a fájdalom, egyetlen érzése a bánat. Sőt arról is beszélnek, hogy egyéni fájdalmának elviselhetetlenségében nemcsak a saját életét utálta meg, hanem meggyűlölte a világot s az egyéni fájdalomtól a világfájdalomhoz emelkedett — vagy süllyedt.

¹ Hogy mily forrásból ismerte Ányos a német szentimentális költőket, arra vonatkozólag nem találunk sem verseiben, sem írásaiban semmiféle utalást. Nagyon valószínűnek tartom azonban kedves hallgatónak, Pongrátz Elemérnek, nézetét, hogy Ányos az abban az időben fölkapott *Musenalmánachok*ban, főképen a *Göttinger Musenalmanach*ban ismerkedett meg velük. Ugyancsak Pongrátz Elemér támogatott a fenti német párhuzamok összeállításában, a miért e helyen is szívesen mondok neki köszönetet.

² Maga Ányos nem is tagadta, hogy idegen költők műveiből vett át gondolatokat és indítékokat. *Érzékeny levelei* közül a iv.-ben és Orczyhoz 1782 ápr. 15-én írt levelében határozottan utal rá s egy-szersmind elég szabatosan meg is állapítja az átvétel mértékét.

³ Kisfaludy Sándort is nagyon megragadta Pope ezen mondása. Idézi is abban az előszóban, melylyel első három regéjét bevezette. Újra lenyomtatva *Minden munkáinak* Angyaltól eszközölt kiadásában, 11 : 72. lap.

Ez a fölfogás azonban téves. Ányos költészete még akkor is, a midőn egészen a fájdalomból táplálkozik, csak szentimentális, de nem világfájdalmas, s beteges érzelgőssége is csakhamar elveszti kizárólagosságát. Már 1782-ben, mikor *A világi gyönyörűségek haszontalanságáról* elmélkedik, e prózában írt költeménye a gyógyulás jeleit mutatja. Fölsír még lelkéből a fájdalom, költői szárnyalással, megrázó erővel festi a vergődést, hogy sehol sem tud nyugalmat és boldogságot találni. De már *keresi* a boldogságot, s ez a körülmény azt bizonyítja, hogy jó útra tért. A munka, a tevékenység, a mint Goethe *Faustjában* éneklük az angyalok, megváltja az embert. Új célok, új törekvések ébrednek Ányos lelkében is: föltámad hazafias érzelme s ennek hatása alatt új költői hivatást érez. Barcsaynak és Orczynak írt költői leveleiben fölhangzik ezután is a fájdalom jajkiáltása, de innen kezdve állandó eleme mégis a reflektálás és a hazafias tűz lesz, s az új cél: a koronázatlan királyt ostromozni a nemzet ellen elkövetett vétkeiért.

A ki el tudja hallgattatni a maga önös fájdmát, hogy a nemzet szenvedéseinek adhasson hangot; a ki lelkesedik a magyarság fölbuzdulásán és egészséges, szinte tette kész haraggal támad a zsarnokra; a ki hazafias verseiben nem siránkozik és átkozódik, hanem sujt és ítél: az szenvedhetett sokat, de kedélyét nem mérgezte meg a szenvedés; azt lesujthatta a sors, de magával meg nem hasonlott. A világgal még kevésbbé. Hogy költészetében az állítólagos világfájdalomnak nyoma sincs, azt már Gellért Jenő kiemelte s maguk a költemények is igazolják: hiszen ha gyűlölné és nem szeretné a világot, akkor nem aggódnék hazájáért, nem féltene a magyarságot, nem üldözné, a ki a nemzet boldogsága ellen tör.

S evvel Ányos nemcsak a szentimentalizmusból, hanem a szentimentális költők közül is kiemelkedett — két úton is. Azok önösségükben csak a maguk baját látják, sőt a maguk fájdalmas hangulatát átterjesztik a körülöttük folyó élet minden jelenségre: ő elfordul a maga bánatától, hogy osztozzék a nemzeté-

ben. Azok költészetében kevés az igazság, mert életük és költészetük között nincs meg a harmonia: Ányos költészete őszinőbb, mert ha van is panaszaiában túlzás, könnyei között erőltetett, panaszkodásra, könnyhullatásra volt oka, s a fájdalom, a melyből születtek, igazi, átérzett, mély fájdalom volt. S a mi fontosabb, költészetének őszinteségéről meg is tud győzni. A sors csapásai, a mint lesujtottak Ányosra, igazi költői lelket értek, a mely az élményi elemet az elhitetés művészetével tudta költészeté varázsolni. Ebben haladja meg Ányos a többi szentimentális költőt.

Az Ányost megelőző századok lírája határozottan egy költőnek, Balassinak, hatását mutatja, s a XVII. század ú. n. főrangú lírikusai, valamint a nemzetietlen kor legnagyobb költője, Amade, közvetetlenül vagy közvetve az ő tanítványai. Nemcsak formát és költői dictiót tanulnak tőle, hanem még hangulatuk is rokon s megmaradnak Balassi tárgykörében. Épen elégiászerű költeményeik, melyekben büntudatuk, önmagukkal való elégedetlenségük készletti panaszokra, éreztetik Balassi önvádtól izzó elégiáinak szellemét. Ányossal új irány indul meg, de már az újabb elégikusok tőle is merőben eltérő formában, dictióval és hangnemben zengik keserveiket.

S ez természetes. Az elégia a legsubjectivebb műfaj, subjectivebb a dalnál, melynek tárgya gyakran általános, mindenkítől érzett lelki mozgalom, subjectivebb mint az óda, a mely rendszerint a közhangulatnak ad hatalmas, megrázó kifejezést. Az epigonok átvehetik mestereiktől a külsőségekkel együtt az elégia lényegét, a bánat forrását, a hangulat színezetét, de az igazi költői tehetségek, a szenvedések iránt fogékony költői kedélyek, a kik szívük egyéni fájdalmát éneklük meg, azt az érzést, a mely az ő sajátjuk, csak az övék: mindig függetlenek maradnak előzőiktől s legönállóbbak épen az elégiában. Így még Dayka, így Batsányi és Verseghy is, a kik szintén az elégiában mutatják tehetségüket a legnagyobb eredetiségben.

Ez azonban nem kisebbíti Ányos érdemét, megmarad, elégiái alapján, így is a följúlás első igazi költőjének, a ki először vitt egyéniséget, még pedig érdekes, költői egyéniséget a lírába, a ki subjectivebb Csokonai minden kortársánál és utódánál. Nem mérhető össze a subjectivismusa Petőfiével, a kinek időrendbe szedett lírai költeményeiből önkéntelenül az olvasó elé tárul az egész élete; sőt az egykorú, meg közvetlenül Ányosra következő lírikusok verseiben is több a valóságos élmény. A deákosoknak vagy magyarosaknak (Horváth Ádám, Fazekas) lírájából jóval több valóságot,ényt lehet kihüvelyezni, de Ányos s a későbbiek közül Dayka az egyetlen, a kik *költői érzést* szölkaltatnak meg, nem azon nyersen öntik formába lelkük tartalmát, hanem átérezve, átélve, átszenvedve, a kik azt a két követelményt, a mitől függ «az ének varázsa», az igazságot és költőiséget, egyesíteni tudták. Orczy szatirikus költeményei s a deákosoknak rendszerint prózai versei legalább az írójuk egyéniségére jellemzők, de Bessenyei filozofáló és Horváth Ádám formátlan, zavaros versei¹ hidegen hagyják az olvasót, nem tudnak költői érdeket kelteni; Ányos úgy ír, hogy minden szaván érezzük, hogy a költő lelkéről pattant le. Meghat, mert költői és igaz, ha nem is objective, legalább subjective: a költő érezte, a mit leírt, s érzéséről meg tud győzni. Ép úgy, mint Dayka, a vele rokon sorsú költő, a kinek költeményei nemcsak a motívumok és panaszos hang hasonlóságában (*A rettenetes éj — Egy terhes álmotlan éjjelkor; Az esztendő első napján — A világi gyönyörűségek haszontalansága; Kesergés — Egy boldogtalannak panaszszai*),² hanem a költészetüket fakasztó érzés rokonságában is megegyeznek Ányos elégiáival. De csak ebben. A hasonló sors, a rokon érzések egyező tárgyakat, gondolatokat szölknek, de a mint magának az érzésnek ereje, akként a két

¹ A formátlanságot természetesen a belső forma hiányára értjük, s e szavainkkal nem Horváth népdalszerű költeményeire célzunk. Az utóbbiak megérdemlik a méltánylást.

² Még Ovidiusból is mind a ketten ugyanazt a heroidát fordították le, Penelope levelét Ulysseshez. Ez utóbbi Kazinczy 1813-diki kiadásában 69. l. Gyulai kiad. 36. l.

költő fölfogása, hangja, tónusa egészen más. Dayka szelídebb, Ányos hevesebb, szenvedélyesebb; az csak sóvárog és panasz-kodik, ez szenved és fölajdul; az előbbinek színei enyhébbek, verseiben föl-fölcsillan ha nem is a remény, legalább a megnyugvás sugara, az utóbbié sötétebbek, nem remél vigasztalást, csak a haláltól. Dayka költeményeiben több a csín, és a gondolatok kifejezése művészebb, Ányos eredetibb és költőibb; az hangulatot is kölcsönzött német mintaképeitől, Ányos csak motívumokat. Dayka költészete, bár egy pár igen szép költeményt is írt, nem mindig ment bizonyos beteges színtől, mintha többet mondana, mint a mennyit átértzett, Ányos ellenkezőleg mintha nem mondana el mindent, noha talán Dayka életében szintén volt annyi szenvedés, fájdalma is volt olyan igaz, mint búskomor hangú költő-társáé.

A búskomorság azonban nem volt állandó Ányosnak sem költészetében, sem életében. S ha már Ányos, a költő, nem volt világfájdalmas, s ha a szentimentalizmus is csak költészetének egyik felére nyomta reá bélyegét, még kevésbé volt az Ányos, az ember.

Egyénisége világosan, tisztán bontakozik ki abból a két prózai levélből, melyekkel Pesten jurátuskodó öcscsét, Ignácot, kereste föl. Bizalmas úton, a prior megkerülésével küldte el őket, avatatlan szemeknek nem voltak kitéve, s így bátran írhatott bennük lelkének legtitkosabb érzelmeiről.¹ Épen ezért nagyon fontos adalékok Ányos lelkületének megismerésére. Megerősítik, a mit főntebb Ányos lelki küzdelmeiről s hatásukról mondtunk: egy-egy célzása, egy-egy utalása mutatja, hogy egy sokat gyötrődött, a sors csapásaitól lesújtott ember írta, s az a fájdalmas, kétségbeesett hang, mely költeményeiből előtör, nem volt szenvedelt. De mutatja azt is, hogy a költő nem merült el fájdalomában s bármilyen szerencsétlen, nem vesztette el érzékét a külső világ jelenségei iránt, érdeklődik családja, rokonai, jó barátai

1 A két levelet lenyomtatam Ányos-kiadásom 194—196. lapján.

sorsa iránt, szenvedése nem teszi olyan önzővé, hogy a saját bánatán kívül mással ne gondoljon. Nem sötétlelkű embergyűlölő, a ki elvonul mindenkitől, hogy keserű hangulatának élhessen, hanem ellenkezőleg, vágyódik jó emberei társasága után, szorgalmasan ír s vár levelet minden atyjafiától, kéri őket, látogassák meg magánosságában: az egész ember csupa szeretet és ragaszkodás. Nem olyan emelkedett, expansiv ez a szeretet, mint a melylyel irodalmi barátait környezi, de ép oly mély, ép oly megható.

Nem is volt élete olyan társtalan magány, a milyennek szenvedései közepett festette. A kolostor rideg falai közül nemcsak az erdőbe futott, hogy bánatát kisírja, hanem fölkereste a szomszédos nemesi kúriákat is, s a jókedvű, hangos társaságban maga is elfeledte mindazt, a mi ott benn búsította. Társaságot kedvelő természete¹ vonzódott azokhoz az egyszerű, becsületes lelkekhez, a kiket Nyitra környékén talált, azok is szerették a fiatal papot, Barcsaynak s a többi írónak barátját, a kinek az arczán mélabú honolt, de csak addig, míg a szíve meg nem nyílt. Ha belemelegedett a társalgásba, elragadta a heve s megeredt ajkán a beszéd. A falusi társaságnak lefestette a két testvérvárost, Pestet és Budát, s legnagyobb nevezetességeit, a hidat és a Császár-fürdőt, az egyetemi életet és mulatóságokat, melyeket barátai leírásaiból ismert, a fényes ünnepeket, a melyeknek maga is tanúja volt.

Különösen Bartakovics Ferencz, szalakuszi előkelő földbirtokos családjában érezte magát jól.² Az apa derék, nyíltszívű magyar ember volt, Ányosnak nagy jóakarója, a ki nemcsak házánál látta szívesen a költőt, hanem eljárt megbízásaiban, közvetítette levelezését rokonaival és barátaival,³ hogy ne legyenek írásai kitéve a subprior ellenőrző szemének. Felesége jelentelen asszony volt, a ki nem dicsekedhetett Ányos rokon-

¹ V. ö. Batsányi jellemzését róla Ányos-kiadásának XIX. lapján.

² Id. levele Krajnik Lászlóhoz 1782

aug. 22. (*Irodört. Közl.* 1907: 360—361. l.)

³ Id. levele öcséséhez 1782 márcz. 2.

szenvével: «tót természete vagyon», mondja róla a költő, mikor jellemezni akarja.¹ A két fölnőtt leány, Bartakovics mostoha leányai, a Hidvégi «kisasszonykák», igénytelen, kedves teremtések voltak, igazi vidéki leányok, tele lelkesedéssel szülőföldjük iránt, melynél szebbet nem ismertek, nyíltak és bizalmasak, s a mennyire Ányos papi állása engedte, jó pajtásai a költőnek, a kire, mint a nagyvilágban forgott emberre, bámulattal tekintettek.

Ragaszkodásukban volt talán némi része a hiúságuknak is. Hízelt a fiatal leányoknak, hogy olyan szívesen időzik körükben ez a kellemes modorú, nagyvilágban forgott ember, a ki pap ugyan, de olyan csinos férfi, hogy bármelyik leány szeme megakadhatott rajta. Ányos nem volt ekkor még az a sovány, beesett szemű, beteges külsejű ember, a milyennek fájdalmas versei után képzelhetnők, ellenkezőleg, a mint Batsányi szavaiból tudjuk,² jól megtermett, sem nem sovány, sem nem kövér fiatal ember volt, szabályos, hosszúkás arczczal, görög metszésű egyenes orral. Magas homlokát szőke haj árnyékolta, hasonló színű szakál körítette állát is: a tősgyökeres magyar család sarja, mint az Ányosok többnyire, igazi germán típus volt, a Grätchenek ideálja.

Így telt el az elefánti esztendő búban, örömben vegyest. Az év vége felé, mikor a hitszónoki föladatára már kellőképen előkészült, a kolostor vezetősége nagyobb föladattal bízta meg, Nyitrán, nagyobb városi közönség előtt kellett prédikálnia. Szent István napján ő tartotta a nyitrai templomban az ünnepi szent beszédet.³

Ez a prédikáció volt elefánti életének utolsó jelentős mozanata. Volt ugyan még egy nagy terve, a mely az 1782. év nyarán sokat foglalkoztatta képzeletét: eposzt akart írni. Eposzi tervek már régen zsongtak fejében. Úgy látszik, szükségét érezte annak, hogy a mint a görögöknek megvolt az *Ilias*uk, a római-

¹ Id. levele Krajnikhoz. Innen valók az alábbi adatok is.

² *Ányos Pál Munkái* XIX. I.

³ Id. levele Krajnikhoz.

aknak *Aeneis*uk és *Pharsaliá*juk, a magyaroknak is legyen nemzeti eposzuk. Eleinte Bessenyeitől várta. Biztatta is, hogy énekelje meg a Hunyadiakat,¹ majd mikor megtudta, hogy Bessenyei már az ő fölhívása előtt megírta Hunyadi Mátyásról szóló hőskölteményét, maga is fölbátorodott és elhatározta, hogy követi mestere példáját. Nemzetünk multjának melyik

53. A NYITRAI VÁRTEMLOM.

eseményét választotta tárggyul, arról nem beszélnek elég világosan forrásaink. Egyik leveléből arra gondolhatnánk, hogy a honfoglalást akarta megörökíteni,² más nyomok a mohácsi vész felé utalnak. Annyit tudunk, hogy tárgyat talált, és Barcsay meg Orczy, a kikkkel közölte tervét, nagyon örültek szándékának, «már előre a Parnassus tetején látták» őt. Barcsay megígérte, hogy a forrásul szolgáló történeti adatokat össze-

¹ Az 1779 elején írt prózai levél, melyben e fölszólítás volt, elveszett. Bessenyei felelete azonban (1779 márcz. 8-i levelé-

ben) megvan. Közöltem az *Irodört. Közl.* ben 1907: 355–356. l.

² Levele Barcsayhoz 1782 szept. 2.

gyűjti Ányos számára, a ki elefánti magánosságában nem fért hozzájuk.¹

A kivitelre azonban már nem került a sor, mert egy másik, az előbbinél sokkal érdekesebb és izgatóbb költői terv született meg Ányos lelkében, a *Kalapos király* terve.

VI.

A *Kalapos király*, Ányos költészetének nem legértékesebb, de legnagyobb hatású terméke, minden ízében hazafias költemény. Nem első hajtása Ányos hazafiúi érzelmeinek. Tüzes magyarsága már költői pályája kezdetén jelentkezik, nem ugyan önálló költeményekben, hanem leveleinek egyes elszórt célzásai-ban. Érzése azonban ekkor inkább csak erős még, mint tudatos; számára a magyarság egész fogalmát és körét kimeríti ez a szó: magyar nyelv. Magyar voltunknak csak ezt az egy nyilvánulását ismeri, s mikor értesül arról, hogy Bécsben egész írói társaság van, a mely a magyar nyelv ápolását tűzte ki célul, akkor már örömeiben «nem bir felhevült szívével, Otzeán hajjait képezi kedvével.»²

A mint látóköre tágul, hazafias érzelmei is mind szélesebb körben találnak tárgyat. A hetvenes évek legvégén s a nyolczvanas évek elején írt alkalmi költeményei s levelei már egy új gondolatot fűznek az előbbihez, a magyar művelődését. Ekkor már nemcsak a nyelv ápolásában, hanem a tudományok és művészetek, szóval a kultúra, emelésében keresi az igazi hazafiúság célját.

Ennek a célnak szolgálatában állanak a nagy közönség elé bocsátott versei, melyek a névtelenül megjelent *Titkos Polyxena* kivételével mind alkalmi költemények, de nem Goethe értelmében véve a szót. Nem Ányos hibája volt, hogy erre a veszedelmes útra tévedt költészete, hanem a koré, s még inkább irodalmunk sajátos viszonyaié. Minden irodalmi fejlődés kezdetén,

¹ Levele Ányoshoz 1782 jún. 29. *Hon*, 1873. 204. sz.

² Levele Kreskayhoz 1778 júl. 12.

54. GRÓF BATTHYÁNYI KÁROLY ARCZKÉPE.

ha nem természetes úton, a népköltészet talajából serked ki, hanem mesterségesen, műköltők indítják meg, fölburjánzik ez a vadhajtság, különösen, ha megindítói nem hivatott költők, hanem az iskolai versfaragáson megerősödött tudósok vagy nemes törekvésű műkedvelők. Nem a szívük készíti őket éneklésre, hanem kívülről várják az ihletet valami jelentékeny vagy legalább annak látszó esemény képében, s nem tudják, hogy első sorban a compositiótól, a fölfogás és érzés egyéni színétől függ a költői-ség, s nem a tárgytól. Ezért, ha elvétve vannak is költői érzelmeik, nem tudják költői módon kifejezni.

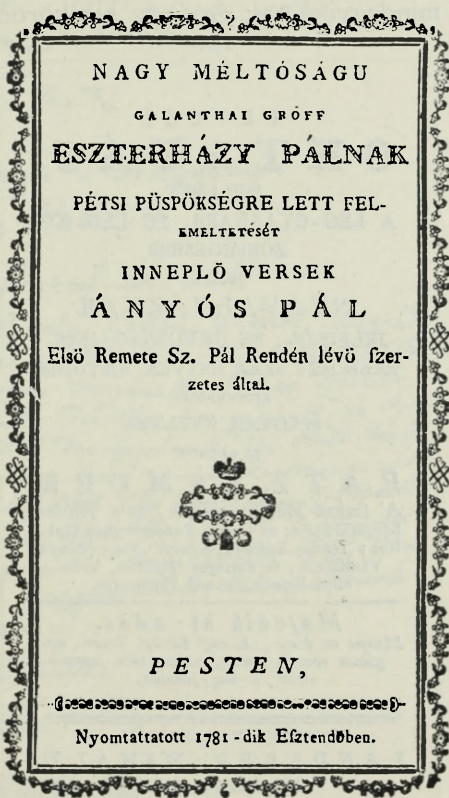
Így volt ez a mi irodalmunkban is a 70-es évek végén, mikor Ányos költeményeivel az irodalomban föllépett. A finom ízlésű Kazinczy, a ki később olyan tüzzel támadta az alkalmi poétákat, ekkor még a sárospataki akadémián tanult; s épen egy negyedszázadnak kellett lefolyni, hogy Csokonai megírja az alkalmi költészetet a kellő értékére lesúlyesztő kegyetlen ítéletét: «Az alkalmatosságra írott versek az aestheticusoknál már egészen nevetségbe mentek, legalább mindenkor gyanúsok. Erre nemcsak a Rabener satyrái adtak okot, hanem magok a németektől csúfosan úgynevezett *Gelegenheitsgedichte*k. Ugyanis, mihelyt az országba vagy valamely nagy városba fejedelem, nagy ember, tisztviselő, tudós születik, házasodik, elutaz vagy hazajön, vagy meghal; vagy valahol nagy ütközet, győzelem, tűz, földindulás, vagy névnapi vendégség történik, mindjárt minden szegeletbe megzendülnek a fogadatlan bárdusok . . . a kik soha poetai tüzet magokban nem érzettek, s nem is érzenek, ha csak valamely szembetünő alkalmatosság nem ingerli őket a poetáskodásra: akkor pedig bezzeg van dolga a szegény Musáknak, úton, útfélen, falun, városon, korcsmákon, mindenütt kiabálják őket: Szállj le Musám, serkenj fel Musám, ülj fel Musám, danolj Musám, segíts Musám, ne hagyj Musám stb. Nem kilencz Musa, de kilencz száz sem győzne eleget tenni, annyin vannak ezek az urak, és olyan nagyon szolgáltatják magokat.»¹

¹ Az *Elegyes versek*hez 1804-ben készített *Előbesszéd* kezdő sorai.

Anyos nem tartozott azok közé, a kik — Csokonai szerint — poétai tüzet magukban sohasem éreztek, s épen az általt vált ki kortársai közül, hogy a maga subjectiv érzéseit is megénekelte, de hogy korának is gyermeke volt, alkalmi versei bizonyítják. Ha a lantjára vett eseményeket vizsgáljuk, veszedelmes hasonlóságot találunk köztük és azon tárgyak között, melyeket Csokonai olyan lenéző gúnnyal állít pelen gérre.¹ Megéneкли az ünnepies órát, a melyben Károlyi Antal gróf kezén vezetve kis fiát, hangos magyar énekkel kísérte Buda városában a szent jobbot (*Igaz haza-fi*); azt a fényes pompát, a melylyel a budai egyetemet 1780 június 25-én fölavatták (*A szép tudományoknak áldozott versek*), és azt a másikat, a melylyel rendjének fejét, *Eszterházy Pál* grófot a pécsi püspöki székbe beiktatták.

Örömeiket zeng a habelschwerti diadal hallatára (*Generális gróf Vurmser vítézsége*) és fájdalommal siratja *Batthyány Károly herczeg halálát*, üdvözlő verset ír *Mészáros Ignác Kártigámja* és *Rátz Sámuel* orvosi könyve elé.

Valóban ezen események között alig van olyan, a melyet hivatott költő, tisztultabb ízlésű korban érdemesnek tartana a

55. ÁNYOS ÜDVÖZLŐ VERSE ESZTERHÁZY PÁLHOZ.

¹ Sőt az egyik az *Igaz haza-fi*, egészen Csokonai receipéje szerint kezdődik

„Műzsám! adj ma erőt versszerző tollamnak.”

megéneklésre. Tárgyuk, egy kivételével, híján van ép úgy a költőiségnek, mint a fontosságnak, jelentőségük nem hat ki az országra — még az egyetemi ünnepnek sem tudományos vagy politikai, hanem társadalmi és dinasztikus színezete volt — mindegyik csak egy-egy kis körnek életében játszik nagy szerepet: az ének is, mely megörökíti, *tárgya* révén csak ennek a kis körnek lehet kedves olvasmánya.

Ányos költői tehetségét és művészi érzékét semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy ő a tárgyuknál fogva szűk körre szorítkozó eseményeket *fölfogása* által általános érdekűvé tudja tenni. A mint később Csokonai alkalmi verseit — mert a Dorottya szerzője nem volt következetes az elméletileg megállapított tételéhez és igen sok alkalmi verset írt¹ — kiemeli a korabeli alkalmi rigmusok özönéből dallamos, költőjüknek az olasz költészet remekein csiszolt formaérzéke,

akként Ányoséit is az a mód, a mint ezeket az önmagukban jelentéktelen mozzanatokot kapcsolatba tudja hozni nemzetének törekvéseivel.

Nem a deákosok és magyarosok módjára a hízlgő dicsőítések halmozásával és az esemény jelentőségének túlzásával

¹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Csokonai csak alkalmi versei írása után fogalmazta az *Előbeszédet*!

ORVOSI
OKTATÁS,
MELLYET
A' LEG-GYAKRABB, ÉS LEG-KÖ-
ZÖNSÉGESEBB
BELSŐ
NYAVALYÁKNAK
JELEIRŐL, ÉS ORVOSSÁGAIRÓL
EZER HÉT SZÁZ HETVEN HATODIK
ESZTENDŐBEN
MAGYAR NYELVEN
KI-ADOTT
R Á T Z S Á M U E L
A' Izabad Mesterségeknek, és a' Filofo-
fiának Mestere; az Orvosi Tudománynak Dok-
tora: Nemes Szabad, Királyi Nagy-Bánya
Városának, és Felsőes Tszázári, 's Ki-
rályi Fejedelminknek Physicusza.

Májodik ki-adás,
Mellyet az Autor, - ki most Királyi Tanító, ma-
gának ismeri, nemelly iziktelekben szapu-
ritott, és meg-jobbított.

POSONYBAN, és KASSAN,
LANDERÉR MIHÁLY
költiségevel. 1778.

56. RÁTZ SÁMUEL »ORVOSI OKTATÁS«-A.

IGAZ HAZA-FI.

az az:

Nagy Metroságn 's Nagyságn
Nagy Károly

Proft Károly Anzál Urnak
cö Excellenciájának, Károly, Erdöd, Péterk, Congrad,
Megyer, es Szony Várai örökös Urának, Németvási The.
refiai Had. Rend Keresztes Virejének, Nemes Tarnai
Vármegye Fő. Izánnának, Felsőes Várpártnak, es Apas-
toli Királynak belső Titkos Tanácsjárnak, Fő. Had. Vezir
Hely. Jutósnak, egy gyálos véres eseres Kápránnának,
Országunkban két Felméltégekkel álló Döröinyes Széknek
egyik cédemes Tagjának, 's Kőzös Döröinynek, Országunk
Részletjárnak, 's az Ungvári, es Nagy Várad. Megye'kben
a Vörös Tudományok Fő. Igazgatójának, ~~Felsőes Várpártnak~~
a Vezir Hely. Jutósnak meg nemesen

Hazája Szerelmé.

Vörös foglalt

Rinyos Pál,

Csö Remen 's Pál Rendén lévő Szerző.

Buda'n M. Dcc. LXXVIII.

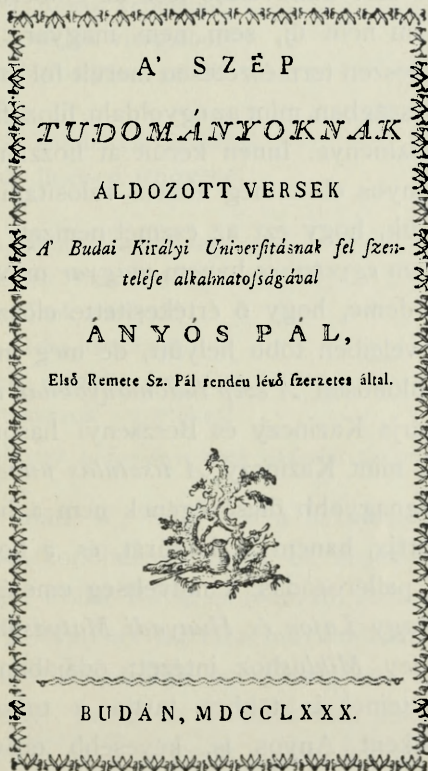
AZ «IGAZ HAZA-FI» KÉZIRATÁNAK CZÍMLAPJA.

akar hatást kelteni, hanem mint Pindaros a győzelmi ódáiban, magát a megénekelte eseményt csak kiindulópontul veszi, hogy eszmei magaslatra emelkedhessék.

Mikor Rátz Sámuel orvosi tankönyvét kell dicsérnie, ezt az okvetetlenül vagy prózaiságba vagy áradozó frázisokba vesző föladatát úgy oldja meg, hogy megemlíti ugyan, milyen hála kötelezte Rátz a magyarságot, mikor a halál pusztításainak könyve által gátat vet, de merész fordulattal rögtön arra a nagy áldásra tér, a mely a tudományra az által háramlott, hogy a királyné fölállította az orvosi kart. Esterházy püspök beiktatása alkalmával sem magát az új püspököt ünnepli, hanem az Esterházy-nemzetiséget s azokat az áldozatokat, melyeket a hazának hoztak, vérüket hullatva érte a pogánynyal vívott csatában.

Nem a személyeknek szól tehát a dicséret, hanem mindig valamilyen törekvésnek, valamilyen érzésnek, és így versei is nem annyira Károlyit, Esterházyt magasztalják, mint inkább a magyar kultúrát és a dinasztíát, rendszerint összefűzve a kettőt: az uralkodót, mint a magyar művelődés harcosát.

A magyar szellemi műveltség emelése volt Bessenyeitől Kazinczyn kezdve Széchenyiig a nemzet legjobbjainak vezéreszméje, ez a törekvés lelkesítette Ányost is, a mint már Besse-

57. «A' SZÉP TUD.-NAK ÁLDOZOTT VERSEK»
CZIMLAPJA.

nyeivel váltott leveleiből láttuk. Alkalmi költeményeinek is ez az uralkodó gondolata. Az emberiség haladásával mindinkább szelidültek az erkölcsök; a háború s vérontás megvan ugyan ma is, mint a régi vadság emléke, de a tudomány és művészet lassan-lassan háttérbe szorítja. Nem a vitézség, hanem az ész és szív kiművelése lesz az emberiség ideálja. Maga a gondolat sem nem új, sem nem magyar. A fölvilágosodás századában egészen természetesen merült föl mindenfelé, különösen Franciaországban, mint az egyoldalú, filozofikus fölfogásnak egyenes következménye. Innen került át hozzánk is, Bessenyeihez, a ki már Ányos előtt meg akarta valósítani az új tanítást. De az ő érdemük, hogy ezt az eszmét nemzeti tartalommal töltötték meg — nem *egyetemes*, hanem *magyar* műveltséget követelnek; és Ányos érdeme, hogy ő értékesítette először költőileg ezt a gondolatot, leveleiben több helyütt, de még inkább alkalmi költeményeiben, különösen *A szép tudományoknak áldozott versekben*, mely méltó párja Kazinczy és Berzsenyi hasonló szellemű költeményeinek. A mint Kazinczy *A tisztulás ünnepe* című versében a nemzet legnagyobb dicsőségének nem a hosszú, évszázados harcainkat tartja, hanem a kultúrát, és a honfoglaló magyarok elé célul a pallérozódás, a műveltség emelését tűzi ki; a mint Berzsenyi *Vagy Lajos és Hunyadi Mátyásában* vagy a *Herczeg Eszterházy Miklóshoz* intézett ódájában még e nagy hősök vitéz tetteinél is többre tartja a tudományokat és művészeteket: akként Ányos is, kevesebb erővel és színtelenebb nyelven, de ugyanavval a lelkesedéssel a tudományok fölvirágzását dicsőíti:

Te, boldog csillagzat, . . .
 Melly napra költöd fel Scythák onokáit,
 Melly fénynyel vonod bé Mátyás palotáit!
 Felveszed Minervát Athénás hamvából,
 S a kegyes Musákat Hémus lugossából,
 Elhozod Budának ujjult piatzira,
 Hogy magyar füstöljön teményt oltárira.

.

Örökös háboruk bírták századait,
Nemes vére festé Dunája habjait,
S hogyha tudományra vethette szemeit,
Tsak véres kardgyával irta eseteit!

.
Boldog haza, a hol Minerva székéből
Polgárok nőnnék fel Musák kebeléből;
Hol tudományoknak szeléd virágjából
Bokréták fonyatnak borostyán ágából!

.
Szóval: tudományok mindegyik neméből
Részesül nemzetünk ditsőség fényéből!

.
Te pedig, Minerva, Musák seregével,
Kik, elhagyván Pindust Trácia völgyével,
Ide lakni jöttek Dunának partjait,
Pallérozván népek szilaj szokásait,
Kedvellyétek, kérlek, e szeléd helyeket,
Ne ijesszszék elmúlt százok szíveteket!

(A szép tudományoknak áldozott versek.)

Abban is korának hatása alatt áll, hogy ezt a haladást, a tudományok erősödését, az uralkodóháznak tudja be érdemül. Mint előtte Bessenyei és Orczy, utána Révai és Horváth Ádám, ő is szinte kirekesztően a szép királynét tartotta művelődésünk és így boldogulásunk forrásának: megszánja árva hazánkat és meghonosítja nálunk a tudományt. Innen az a határtalan lelkesedés nemcsak a királyné, hanem az ő kedvéért egész családja,¹ sőt még a német császári sas² iránt is. Nem veszi észre, hogy az a tudományos élet, melyet a királyné meg akart honosítani, nem magyar volt, hanem idegen, a nyelv, a melyen a tudományok szóltak, latin, a tanárok nagy részének szelleme nemzetközi, a módszer, az iskolai könyvek a német fölfogás szülöttei, és maga az egyetem semmi egyéb, mint a bécsi egyetem tökéletlen másolata. S nem vette észre, hogy ez az állítólagos haladás csupán a

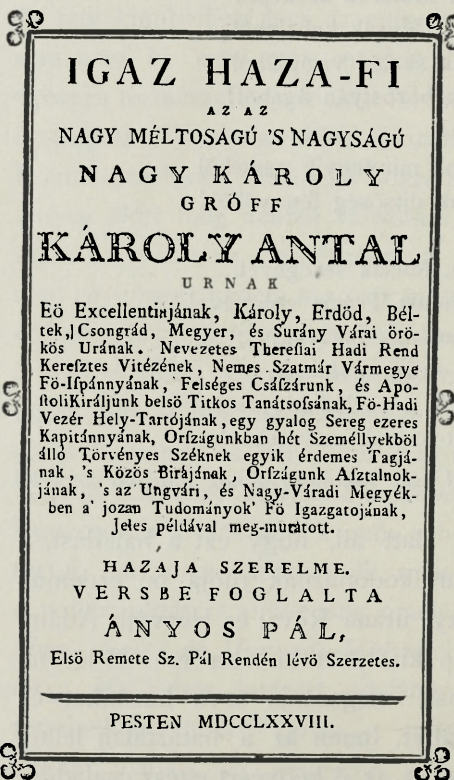
¹ *Generális Urmszer vitézsége.*

² Levele Barcsayhoz 1778 aug. 13.

tudomány terén volt észlelhető: közjogi, közgazdasági sebeinket az uralkodóház nemcsak hogy nem akarta orvosolni, ellenkezőleg az volt legfőbb törekvése, hogy önálló államiságunktól megfoszszon, hogy ügyesen kiesztelt vámpolitikájával, a magyar kereskedelem és ipar mesterséges bénításával az osztrák örö-

kös tartományok anyagi jármába hajtson. Az uralkodóház érdekében ontott vérünket pedig pusztán társadalmi úton, címek, rendjelek és dominiumok adományozásával akarta megfizetni.

Még abban a sajátos perspektívában is reá ismerünk a XVIII. századra, a melyben Ányos gyakorlatlan szeme az eseményeket tekintette. Első sorban az *Igaz haza-fira* célzunk. Nem abban keressük a vers távlatának hibáját, hogy hazafias indítéka jelentéktelen, a dicséret nincs arányban az érdemmel, hanem abban, hogy ezt a derék, de

58. AZ "IGAZ HAZA-FI" CZÍMLAPJA.

inkább vallásos mint, hazafias szempontból fontos tettet elégnék tartja arra, hogy Magyarországon bekövetkezzék az arany-század.

Szóval Ányos a 70-es évek végén nem ismeri azokat az eseményeket, melyekkel a nemzetnek célja felé törnie kell, nem magát a nemzeti célt sem — ép úgy, mint később Kazinczy, sőt tulajdonképen Berzsényi sem.¹ A művelődés az ő szemében nem

¹ Kazinczy és Berzsényi költészetének a nemzeti eszmével való kapcsolatát igen

tanulságosan fejtegeti Beöthy Zsolt *A XIX. század költészete* c. egyetemi előadásában.

a magyarság érvényesülésének eszköze, hanem öncél; a magyar vitézség nem azért dicséretes, mert függetlenségünk kivására segíthet, hanem mert általános emberi kiválóság: a kétőnek a nemzeti eszmével való kapcsolatáról fogalma sincs. Hogy a hazafias eszme a maga elvontságában élettelen gondolat, s mélyreható, az egész nemzetet megindító mozgalmat csak úgy tud kelteni, ha politikai törekvéseket ébreszt, ezeket megvalósítani igyekszik: azt csak később a II. József korabeli konzervatív s Széchenyi reformátori iránya ismerte föl. Pár évvel utóbb maga Ányos is belátta, hogy csak akkor haladhatunk, ha ismerjük a célt, a mely felé haladnunk kell, az akadályokat, melyek haladásunk útjában állanak, az eszközöket, melyekkel ez akadályokon győzedelmeskedhetünk. Ebben az időben azonban még egészen századának fölfogásában élt. Mint a fölvilágosodás korának többi költője, ő is az egyetemes emberi érzelmeket, tulajdonságokat, érdemeket állította előtérbe, s a specziális nemzeti követeléseket nem látta meg.

Alkalmi költeményei azért mégis hazafias versek. Azzá teszik őket hangjuk és erős magyar érzésük. Mint Bessenyei irodalompolitikai röpiratait, az ő verseit is lángoló magyar érzés hatja át. Lelkesedése naiv, nincs meg a politikai iskolázottsága, nem tud különbséget tenni lényeg és külsőség, cél és eszköz között, de őszinte és erős, szinte öntudatlan nyilatkozása a századokon keresztül működő hazafiúi érzésnek. Ezért bár műalkat és forma tekintetében nem állanak magas színvonalon, elnyújtottak, sok bennük a mythologiai lom és a prózai szólam, bár több bennük a retorikai áradozás mint a költői szárnyalás, nem szabad őket a népiesek és a deákosok alkalmi verseivel együtt említeni. Azok művei versre váltott próza, Ányos alkalmi versei ódaszerű költemények.

Nem tiszta ódák ugyan — ebben a korban nem is szabad tiszta műfajokat keresnünk — részletezőbbek, nyugodtabb menetűek, mint a későbbi korok igazi ódái, hiába keressük bennük a fenséget, mint a művészi óda alapkövetelményét, de már

költői fölfogásuknak emelkedettsége és az érzés, a hang ereje által közelednek feléjük. Inkább csak lelkesedés, mint igazi pathos hatja őket át, rokonérzést, elragadtatást nem tudnak kelteni: de legalább maga a költő érez ódái megindulást. A mi viszonyaink között még ez is elismerést érdemel, mert bármilyen bőkezű volt irodalmunkban az a kettős forrás, a melyből a fenség ered, a hazafias és vallásos érzés, inkább elégikus ellágyulást, mint ódái emelkedettséget fakasztott. Sajátszerű, de nemzetünk sorának alakulatából megfejtethető, hogy a fönséget megközelítő költeményeink, a középkori himnuszok meg a XVI—XVIII. század egy-két emelkedettebb vallásos költeménye, nem az előbbi, hanem az utóbbi érzés szülöttei, míg a hazafias fölbuzdulás Rimainál s a kuruczkorban inkább öltözik a kesergő elégia köntösébe.

A mohácsi vésztől József császár koráig jóformán Ányos az egyetlen, a ki ódái hangon szólal meg. Mivel ódái majd mind nyomtatásban is megjelentek s mint röpívek járták be az országot, történeti fontosságuk is van: egyfelől új hangot rezegetnek meg a magyar költészetben, másfelől a fejlődés egy közbeeső lánczszeméül szolgálnak a 70-es évek alkalmi versei és Virág ünnepi ódái között.

E költeményekben, a mint láttuk, Ányos hazafias fölfogása még igen szűkkörű. Nem az ő hibája volt ez, hanem a koré. A XVIII. században Európa-szerte nagyon meggyöngült a hazafias érzés, nálunk, a mi sajátos politikai helyzetünk miatt, különösen. Ányos még messze kiemelkedik kortársainak nagy tömegéből, mert ő benne, még Mária Terézia uralkodása alatt is, a tespedés és káprázat korában, nagy erővel buzgott magyarságának tudata, nagyobb erővel, mint Bessenyei kivételével bárkiben költőtársai között.

Hazafias érzése azonban, s evvel bizonyítottuk Ányos szoros kapcsolatát korával, nem ismerte sem igazi tárgyát, sem igazi célját.

Ekkor lép trónra II. József. Erőszakos rendeleteire sok magyar lélekben újra föllobog a hazaszeretet tüze, s a szerencsétlen

59. II. JÓZSEF CSÁSZÁR.

politikai viszonyaink megváltoztával újra a régi erővel tör ki a hagyományos nemzeti érzés, a melyet bilincsbe vert a század nemzetietlen szelleme és elfogultsága. Lehull szemükről a hályog, a mely a tiszta látást megakadályozta.

Ányos is ott van a hazafiak sorában. Elsők között érezte meg azt a fenyegető veszedelmet, mely a nemzetre nehezedett. Az uralkodónak nemzetellenes politikája hatalmas mozgalmat támasztott szívében, s az érzés, mely visszahatásként fölébredt benne, már nemcsak *magyarságának* érzése, hanem *nemzeti* érzés is volt. Kilép önös fájdalmából, s a maga bánatát áldozatul hozva a haza oltárán, odacsatolja magát a hazafiak seregéhez, megszólaltatja lantján a nemzeti érzést.

Hazafiúi fájdalmának első kitörései e korban, Elefánton, irt költői leveleiben olvashatók. II. József trónralépte után már az első esztendőben szétfoslottak azok a remények, melyeket uralkodásához hű magyarjai fűztek. Biztosította ugyan nov. 30-iki rescriptumában a karokat és rendeket, hogy az ország törvényeit megtartja,¹ de rögtön első tétével megmutatta, hogy nem szándékozik ígéretét beváltani: nem koronáztatta meg magát. Ányos megdöbbsent. Megsejtette a veszedelmet, a mely ősi szabadságunkat érheti,² ha olyan fejedelem kezében van a hatalom, a kit nem köt a koronázási eskü és hitlevél. Nem látja ugyan még tisztán, mi minden fenyegeti az országot, azt sem tudja, vajjon az uralkodó korlátlan hatalmát a nemzet ellen fogja-e felhasználni, inkább ösztönszerű, mint tudatos az aggodalma, hogy

¹ A rescriptum szavai idézve Marczalinál, *Magyarország története II. József korában*, II: 7–8. l.

² *Egy jó barátomnak*, 1781 jún. 25. Azokat a sorokat, a melyekben Ányos az ősi szabadság miatt aggódik, Batsányi elhagyta, úgy hogy kiadásában e levélnek semmi politikai színezete sincs. Egyáltalán Batsányi, hogy ne kerüljön a cenzurával összeütközésbe, Ányosnak a királyokat támadó és II. Józsefre érthető verssorait, kifejezéseit vagy elhagyta, vagy a maga fogalmazásával pótolta. Így gyakran nem-

csak a költemény értelme szenvedett, hanem az alaphangulata is: Ányos panaszai az ő kiadásában sokszor úgy hangzanak, mintha egyéni szenvedéseiből fakadnának, noha valójában a haza sorsán való kesergés fakasztotta őket. Igen tanulságos ebből a szempontból összevetni a Barcsaynak 1782 máj. 4-én irt levél két szövegezését, az eredetit és a módosítottat. Ha pedig az egész költemény tendenciája József ellen irányult, egyszerűen nem vette föl gyűjteményébe. L. az adatokat Ányos-kiadásom 228, 309, 310, 312, 314. l.-jain.

nem tartja majd tiszteletben az ország törvényeit, mégis fölzavarodik egész lelki valója:

Melly setét éjtszaka terjedett egünkre!
Még sem jöhet álom elbágyadt szemünkre.
Ébren sohajtozunk a nagy éjtszakában!
Mit várhatunk jövő napunk hajnalában?
Isszonyu képzések fárosztyák lelkünket,
Félelem váltja fel kiss remétségünket.
Ó boldog őseink! hiszem ti tudgyátok,
Szabad kunyhóinkat melly drágán kaptátok.
Rajtok van pecséttye nemes véreteknek,
Rajtok fényes jele vitéz sziveteknek.
Mért kell hát reszketnünk illy örökségünkben,
Mellyért annyi polgár halt meg nemzetünkben.¹

Még fájdalmasabb hangokat hallat, mikor II. József fölforgató elvei lassanként ismeretesebbé válnak. A fejedelem még nem követett el semmit, de már látja Ányos, hogy szembe helyezkedik népével. Kibontakozik előtte az összeütközés első pontja: a nemesség kiváltságos helyzete, mint a rendi Magyarország alapja. Ezt az alapot, kilencszáz éves alkotmányunknak érintetetlen alapját, készül megtámadni a fejedelem. Vérző szívvel kesereg a költő, minek is született, s ha már emberré lett, miért várat oly sokáig magára a halál, miért nem szabadítja meg «ezer szenvedésétől».²

Ez a resignált, a küzdelemről eleve lemondó hang uralkodik hosszú ideig hazafiúi liráján. Egy pillanatra kiragadja apathiájából az a hír, hogy a nagyszombati ifjúság magyar nemzeti ruhát öltött (*A régi magyar viseletről*). Mint korának többi hazafia, ő is megérzi a nemzeti érzés és nemzeti viselet között a kapcsolatot, s Rájnis József után első, a ki ennek a meggyőződésnek erősebb kifejezést ad.³ Lelkesedése, melylyel az ifjúságot üdvözli,

¹ Levele Barcsayhoz 1781 júl. 25.

² Levele u.-ahhoz 1781 decz. 30.

³ Rájnis ugyan megelőzte, mert *Egy igaz Magyar ruhába öltözött Leánynak ké-*

péről című verse már 1781-ben megjelent, de célzata nem elég világos s hangja nem elég erős. A vers olvasható *A magyar Helikonra vezérő Kalauzban*, 13–15. lap.

haragja, melylyel az idegen divatokon kapó leányokra támad, megint ódai hévvel árad, mint azelőtt, alkalmi költeményeiben. Nemsokára azonban újra elernyed s visszasülyed a csüggedésbe, a fájdalomba.

60. MAGYAR VISELET A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN.

Hogy fásult szíve vigasztalást találjon, mint később a XIX. század bús magyarjai, köztük maga Vörösmarty is, és mint a romantikusok, a sívár jelenből a dicsőséges multba száll vissza képzelete. Fölidézi ennek ragyogó képeit, a harczy dicsőséggel teljes századokat, mikor a nemesség még a királyon is uralkodott, s a fejedelmeket, a kik nemzetükkel együtt, az ország

jólétéért küzdöttek. A honszerző Árpád, az aranybullát kiadó II. András, a hódító Nagy Lajos s a törökverő Hunyadiak: az ő emléküktől várja azt a gyönyörűséget, a mit II. József kora

61. MAGYAR KATONAVISELET XVIII. SZÁZADI CZIMERKEPRŐL.

megtagadott tőle.¹ De különös szeretettel fordul a szigetvári hős alakjához, a kit úgy látszik a legnagyobb magyar daliának

¹ Érdekes e névsor két szempontból: kiket említ Ányos és kik hiányoznak belőle. Említi nagyjaink között II. Andrást, ezt a pipogya uralkodót. Már Beöthy megjegyezte (*Széppróza*, II: 256), hogy a XVIII. század végén a nemesek II. Andrást a nemesi kiváltságok megerősítéséért becsülték olyan nagyra, s tévedett Széchy, mikor Bessenyeinek hibául tudja be, hogy ő is a nagy királyok közé sorozza II. Andrást. Valóban, Bessenyei *Hunyadiján* kívül a *Holmiban* (186. l.) is magasztalja, s rajta meg Berzsényin kívül, a kit szintén meg-

említ Beöthy, még Batsányi is Nagy Lajos és a Hunyadiak között említi (műveinek Toldy-féle kiadása 174. l.). Egy XVIII. századi latin iskolai drámánk, a *Palladium Sacrum*, II. András ünneplésének éppen ezt a helyes magyarázatát adja. Kazinczy viszont, mint szabadelvű, demokratikus ember, II. József híve, fősvény és gyöngye uralkodónak nevezi (költői levele *Horváth Adámhoz*). Hiányoznak viszont a sorból a Habsburgok. Mária Teréziát ugyan egyideig még dicsőíti, kivüle azonban senkit s ő irányában is mind jobban elhidegül.

tartott. Nemcsak leveleiben tér vissza reá, hanem egy egész költeményt szentel dicsőítésének (*Gróff Zrinyi Miklósról*), mely tömörségével, hangjának erejével, epigrammaszerűen kiélezett csattanójával emlékeztet Vörösmarty Zrinyiről szóló epigrammjára, még az alapgondolatuk is ugyanaz:

Magyar! e sir felett ne hullass könyveket,
Mert a könyv nem illet bajnoki sziveket.

Kár, hogy a költemény a végén ellaposodik, az éle eltompul, de így is Ányosnak leghatásosabb versei közé tartozik.

A mult legkiválóbb hadvezére után a jelen legnagyobb hőst siratja el, *Nádasdyt*. A mély elégikus fájdalom, melylyel a költemény megindul, szinte ódai kétségbeesésig fokozódik, mikor Nádasdyt úgy tünteti föl, mint az utolsó magyart, a kinek sírba dőltevel most már csak isteni csuda menthetné meg a hazát.¹ A rövid négy versszakos kis költeményben nincs egy sor, mely fölösleges volna. Minden szava találó, erővel telt, az egész kezdetől fogva végéig emelkedik, s az a merész fordulat, mely bezárja a gondolatok sorát, szinte természetesen pattant ki a fájdalomtól lesújtott, szenvedélyes lelkű Ányosból. A hazafias lírának a kurucz kor óta — Virágot sem hagyva ki — Bersenyiig a legköltoibb hajtása.

A mint azonban II. József elveinek gyakorlati megvalósítására tér, és szabadelvű reformjait nem az országgyűlés, tehát a nemzet beleegyezésével, hanem uralkodói jogára, illetőleg a császári hatalom nyers erejére támaszkodva akarja életbe léptetni, a mint egymás után adja ki alkotmányunkba ütköző, törvénytelen rendeleteit, Ányosnak megnyílt a szeme. Egyszerre föltárult előtte az az örvény, a melynek habjai már Mária Terézia alatt alámesták a haza földjét, de most teljes elnyeléssel fenyegették. Tudatára ébred, hogy mindaz, a mire eddig bámulattal

¹ Batsányi megrója Ányost — de talán csak a cenzurától való félelmében — hogy egy ember halála miatt kétségbeesik az egész haza sorsán. Nem veszi, vagy nem

akarja észrevenni, hogy itt nem *egy* magyar hősről van szó, hanem az *utolsóról*: több támasza nincs — s valóban nem is volt — a hazának.

FRANCISCUS E COMITIBUS DE NÁDASD.

*Perpet. Ter. Fogaras, & Comitatus Comarom. Athenis vero Supremus Comes,
Regni Dalmat. Croat. & Sclavon. Baro. Ord. Milit. Theres. & M. Crucis Eques.
S. S. M. M. Actualis intem. Consiliar. & Camer. General. Camp. Marschallus
nat. d. 30 Sept. 1708.*

tekintett, s a mit eddig a magyarság boldogulásaként ünnepelt, az valójában a nemzet ellen irányult: a poroszszaal folytatott hadjáratokban a nemzet vére csak a királynak szerzett országot, a tudományok fejlesztése, a műveltség emelése, szóval a pallérozódás csak arra volt jó, hogy nemzeti karakterünktől megfosztva bennünket a német kultúrának, a német szellemnek hódítson meg. És fölismeri azt a régen közkeletű, de a XVIII. század elernyedő magyarjai között feledésbe merült igazságot, hogy nemzetünk boldogulásának legnagyobb akadálya Ausztria kétszínű politikája és az uralkodónak idegen, a nemzethez símulni nem tudó jelleme. Ausztria, mely

... tsak itthon üzi régi mesterségét,
Tsalárd igéretit, színes kegyességét.
Ekkoráig e két fortély oltalmában
Tsuda szerentsével hevert tronussában.
Ha megszorul, földig megalázza magát,
Örző angyalának nevezi jobbágját,
De ha szerentséjét jobb karba szemléli,
Tsaknem fél istennek lenni magát véli...

(*Kalapos király* 129—136. sor.)

és a fejedelmek, kik érezvén, hogy hatalmuknak gátat vet az ősi szabadság az évezredes alkotmány, hol szép szerével, hol erőszakkal, iparkodtak független államiságunk e bástyáit lerombolni.

E belátással együtt megváltozott Ányos hangulata is. Azelőtt, a míg csak sejtette a fenyegető veszedelmet, a bizonytalan jövőn való aggodalom mint valami lidércnyomás nehezedett szívére s fájdalmas lemondásban nyilvánult: hiszen azt sem tudta, mi ellen kellene küzdeni. Most, hogy az uralkodó abszolút hatalmában fölfödözte a romlás igazi magvát, s erőszakos rendeleteiben az eszközöket, szóval, mikor megismerte a fájdalma valódi tárgyát: lemondása szilaj, elkeseredett haragba csapott át. Mint a sértett vad, ha fölfödözi ismeretlen támadóját, ő is felejtve fájdalmát reá veti magát a megsebzőre, s szenvedélyes lelkének egész hevével támad II. Józsefre.

Támadása annál hevesebb, mert az uralkodó önkények intézkedéseinek áldozatai ott vannak a költő közvetlen szomszédságában, a Zoborhegy déli lejtőjén fekvő kamaldoli kolostorban. II. József, a ki uralkodásának első idejében inkább csak avval haragitotta magára a magyarokat, hogy nem tartotta magát a törvényeinkhez és hagyományainkhoz, 1781-ben a cselekvés terére lépett. Először a katolikus papság reformálásához látott. Alig pár hónap múlva, 1782 jan. 2-án kibocsátja a legridegebb rendeletét, s egy tollvonással eltörli hazánkban a szemlélődő életet folytató szerzetesrendeket, köztük a zoborhegyi kamaldoliakat.

Ápr. 9-én megjelent a királyi biztos Zoborban, s kihirdetve az uralkodó rendeletét, lefoglalja a szerzet vagyonát.¹ A mint a lesújtó hír eljutott a közeli pálos kolostorba, az izgatott, maga sorsán is aggódó Ányos lelkéből a fájdalom és harag egy szenvedélyes költeményben tört ki. *A kamaldoliak pusztulása* — ez a vers címe² — minden sorával elárulja, hogy az érzelmek viharában fogant.³ A szidalmak egész árját zúditja II. Józsefre, s tartalomban, hangban méltó praeludiuma az öt nyomon követő *Kalapos királynak*, melynek nem egy gondolata és szólama már itt fölcsendül. A bevezetésben riasztó szóval fordul a törvénytelenül uralkodó fejedelemhez:

Állj meg már Dunának ujság hozó vize!
Nincsen partjaidnak szemünk előtt disze,
Miolta pazarlod össze szabadságunkat,
S torkunkra forrasztod kinos falatunkat.
Ama sz. nevetet: szabadság! — békeség!
Törvény, és törvényből szívárgó egyesség!
Nem ösméri hazánk, miolta páltzáját
Bitangolja Jósef, de nem koronáját.

¹ Marczali Henrik, *Magyarország története II. József korában*, II: 129. l.

² Stasich Elek másolatából közölte Olgyai Bertalan az *Irodalomtörténet* 1912: 390—391. l. Innen valók az alábbi idézetek is.

³ A vers valószínűleg 1782. áprilisének második hetében készült. Ányos megemlékszik ugyanis versében a budai kolostor fölőslátásáról (ápr. 10.), de még nem szól a Székesfehérvár melletti majki kolostor lefoglalásáról (ápr. 15.)

Majd fájdalom váltja föl a haragot, mikor testvéreire, az otthonukból elűzött kamaldoliakra s a pusztává vált kolostorra gondol:

El mentek! Ott hatták kívánt hajlékokat,
Mellyekben most lelik vadak szállásokat.

A kitörés csak pillanatnyi enyhülést nyújtott szívének, s a mire a költemény utolsó sorai céloznak: »Másszor többet mondok«, nemsokára megvalósult. Pár hónappal e verse után megírja a *Kalapos királyt*,¹ ezt a kegyetlen, kíméletlen, de nemzeti szempontból jogos támadást II. József személye és rendszere ellen. Itt már nem mint a társait sirató szerzetes, hanem mint a megsértett magyar alkotmány képviselője száll szembe a korlátlan uralkodóval, szemébe vágja azokat a súlyos vétkeket, melyeket első ígéretének megszegése óta a nemzet ellen elkövetett. Megújul lantján a protestáns kor feddő énekeinek zordon szigorúsága, Szkhárosi Horváth András elkeseredett gúnya, a kinek mintha egyenesen követőjévé szegődnék, de a bűnbe merült nemzet helyett a zsarnok uralkodót ostromozza, az erkölcsi romlottság és vallásos tévelygés helyett a fejedelmi önkény ellen fordul.² Fölháborodásában olyan erővel szórja a vádak és szidalmak, a milyent eddig hazafias versben még nem hallott a magyar irodalom. Milyen szelíd a *Kalapos király* fenyegető átkaihoz képest az utolsó ellenzéki hang a nemzetietlen kor költészetében, a *Passio sortis deflendae* című paskillusnak gúnya, melylyel az 1726-iki országgyűlésen szereplő adózunk-nemességet támadja! S ezután is milyen ritka ez az erős hang költészetünkben! Batsányinál 1789-ben egy rövid, fenyegető költeményben, Verseghynél a *Marseillaise* fordításában újra megszólal, de innen elpihen a szabadságharcz izgalmaitól hevített Petőfиг.

¹ A költemény töredék s csak fogalmazványát birjuk (az esztergári levéltárban). Címe nincs, a *Kalapos király* cím úgy ragadt rá.

² Ez utolsó pontban meg épen meg egyezik a XVI. század hatalmas szavú költőjével, a ki szintén hevesen támadta az igazságtalan fejedelmeket.

63. II. JÓZSEF MAGYAR RUHÁBAN.

Már kezdő sorai megütik az alaphangot:

Még sem szünsz, kegyetlen, szívünket gázolni?
Nem elég még a könyv? még többnek kell folyni?
Há képtelen fajzás! véred gyalázattya,
Gyilkossa népednek, nem pediglen attya!¹

Szemére veti a multat, azt a vér- és pénzáldozatot, a melyet a magyar nemesek a pozsonyi jelenet hatása alatt a Habsburgok trónjáért hoztak. Azt hitte mindenki, hogy ő, a szép királyné fia, szeretettel fogja meghálálni hű magyarjainak önföláldozását, a kik anyját királylyá tették, s hét ellenségét koncizták. Első szavai mézes-mázos ígérek voltak, s az együgyű magyarság már kész lett volna Józsefét is vérét ontani. De hamar bekövetkezett a kiábrándulás!

Kiben arany időt virradni véltetek,
Most három száz ezer fegyveres rabjával,
Egy pórázra fűzi nemest jobbággyával.

Királyi szavában nem volt több igazság, mint az álmokképekben. Míg elődei mind fejükre tették Szent István koronáját, sőt Mátyás tüzzel-vassal rontott Fridrikre, hogy visszaszerezze e drága kincsünket: ő lopva szökött trónusába, koronázatlanul gyakorolta a királyi hatalmat.

Mért gyermekségedben nem tudtuk felőled,
Hogy kalapos király fog lenni belőled?
Hidd el, hogy véled is másként bántunk volna,
Most kegyetlenséged magyart nem gázolna.

S ekkor kimondja azt a súlyos ígét, a mely a 90'91-iki országgyűlésen újra fölhangzott: a jogeljátszás elméletét. Ha József nem tartotta meg a törvényt, bennünket sem kötelez; a ki nincs megkoronázva, az erőszakos úr, de nem király.

És mire használja jogtalan hatalmát? Háromszázezer zsoldosában bizakodva eltiporja a szabadságot, s a helyett, hogy népe

¹ Hogy a bevezető szónoki kérdés emlékeztet Cicero legszenvedélyesebb szónoklatának *In Catilinam I.* megnyitó szó-

lamára, azt már Ballagi Aladár megemlítette. (*A magy. kir. testőrség története*, 166. l.)

boldogságát mozdítaná elő, bilincset rak reá. Még a többi fejedlemnél is rosszabb: azok idegen országokat zsarolnak ki, s ölik-vágják a szerencsétlen lakosokat, Ausztria fejedelmei azonban, mivel e nagy bűnhöz nincs elég eszük, még nagyobbat követnek el, saját országukat fosztják ki. Ilyen József, a kalapos király.

De miért is kívánná tőle a költő, hogy megkoronáztassa magát? Szerencsétlenség volna ez a hazára, mert eretnek fejére szállana a korona. Ha nem vesz is részt az eretneknek úrvacsoráján, valójában mégis eretnek. Szabad vallásgyakorlatot enged nekik, maga nyit utat gyarapodásukra, s hogy kedvében járjon eretnek szövetségeseinek, a porosz királynak és orosz csárnak, kegyelmének árját a protestánsokra és görög keletiekre önti. Rút önérdék vezeti tetteit, s

Volna még tsak zsidó király a környékbe,
A kivel hasznodért lépnél szövetségbe,
E füstös nemzet is, tudom, nem sokára
Engedelmet nyerne vallása számára.
Be gyönyörű volna látni sáhterjokat,
Egyből bárót tennél, másokból grófokat.

S mindezt *apostoli király* teszi.

Nálunk! — — Apostoli ország közepében! — —
Ő hova jutsz magyar, e rabló körmében!

Mindez nem elég a kalapos kegyetlennek. Reátámad a maga vallására. Még a pusztító villám is megkíméli az alacsony helyeket s csak az égbe nyúló sziklákat sújtja: József leszáll a kunyhókhoz, azokat pusztítja. Elűzi barlangjaikból a jámbor szerzeteseket, föllosztatja rendjüket. Az ájtatos életű barátok, az ártatlan szűzek lakása vadaknak lesz búvóhelye. A hol azelőtt az Isten tiszteletére zsoltárok zengedeztek, most fenevadak ordítása hallatszik....

Így ömlik Ányos szívéből a fölgyült keserűség, hol nekihevülve, ha a zsarnokot támadja, hol megcsendesülve, a szánságom érzetétől mérsékelve, ha az áldozatokat siratja.

A költeményben lüktető izzó haragnak forrása ugyanaz az erős hazafias érzés, a mely a XIX. század lírikusait is lelkesítette, Berzsenyit, Kölcseyt, s a reájuk következő költői nemzedéket, de jelentkezése nem oly tiszta, fölfogása nem olyan emelkedett.¹ Ányos a *Kalapos király* írásakor is egészen benne élt a XVIII. század hagyományos politikai fölfogásában. Nemcsak a fölvilágosodás eszméi idegenek előtte, melyek későbbi költő-társai közül Kazinczyt, Batsányit, Verseglyt, sőt még Horváth Ádámot is² a szabadelvű reformok révén megnyerték a nemzeti akarattal szembehelyezkedő uralkodó számára, hanem Ányos magát a nemzetet is pusztán a kiváltságos osztályok és a kiváltságos egyház számára foglalja le. Az ország nem minden magyar közös birtoka, a nemzet nem az egész lakosságot összetartó szent kötelék, hanem a mint az alkotmány is csak a kiváltságosakat védi, akként az ország a nemeseké és papoké, a nemzet a nemesség és papság összessége.

Ez a fölfogás hatja át Ányos költeményét. A rendi alkotmány megtámadása, a jobbágyság fölshabadítása és a protestánsok egyenjogúsítása: ez az a három pont, a melyben II. József megszegte a törvényeket, ezen rendeleteivel és tetteivel ásta meg a szabadság sírját, ezek ellen fordul a *Kalapos király*. Első fele a koronázatlan királyt támadja, a ki nem tiszteli az alkotmányt, második az «apostoli»-t, a ki szabad vallásgyakorlatot enged a «hibás» vallásoknak s üldözi az igazit.

Ezért mondtuk, hogy elkeseredése nem fakad pusztán hazafiúságból, része van benne nemesi és papi voltának, szózata a nemesi és egyházi reakciónak hangja, ő maga nem az egész nemzet költője, mint a későbbiek, a kiknek énekét egyforma

¹ Hogy igen távol van attól az eszmei magaslattól, a melyen a XIX. század nagy költőinek hazafias fohászai, *A magyarokhoz*, a *Hymnus*, a *Szózat* vannak, az természetes, mert e költemények abban a korban születtek, mikor a rendi fölfogás megdültevel a *szabadelvűség* és *hazafiaság* már összeolvadtak, az *aulikus* irány-

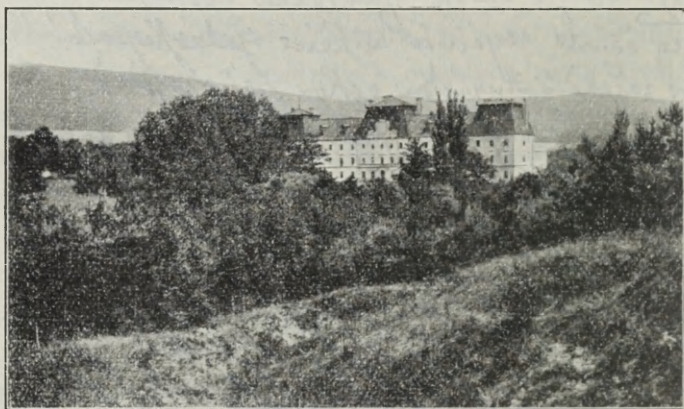
zat pedig a *konzervativizmus*ban birta leg-erősebb támaszát, míg II. József és Ányos korában e két-két irány ellenkező módon egyesült: a szabadelvűek voltak a császár-pártiak s a konzervatívek a jó magyarok.

² A tüzes magyar még II. József germanizáló rendeletét is védelmezi. *Holmi* 1: 151. l.

Még sem László Regesken: Lászlókat jőjohi?
 Nem elég még a kanyar: még többen kel folyni?
 Ha képelem fájár: vére galagallatya
 Gyilkosa képednek, nem foglalkozni.
 Ez a haladás oly fene kisváltatás?
 Ájád és ki süsse fántalant vérméket?
 Még ögülsz aszársok miként galagallatya
 hogy rapszód Ájádok: egykor fánorogtat
 fűd a Posonyi vár palotájában
 Miként nyűgöztél kanyarodni kanyarban
 véltél hogy Lászlóval szel nemjénél
 a meg látvány: hogy egykor tőst főtát fűmél
 a meg illendőt ősz kanyar vonal
 a meg nidekben miként mondottat
~~meg egy kanyarban miként mondottat~~
~~meg egy kanyarban miként mondottat~~
~~meg egy kanyarban miként mondottat~~
 Meg egy kanyarban miként mondottat
 meg egy kanyarban miként mondottat
 fel ajánlottak volé végre egy végre
 A kanyarban birta egykor fűre kanyarodtat
 O! kanyarban kanyarban: kanyarban kanyarban
 hogy egyel egytel miként kanyarban
 Egy kanyarban kanyarban kanyarban
 kanyarban kanyarban kanyarban

lelkesedéssel zengheti nemes és pór, katolikus és protestáns, hanem egy osztályé.

Sőt még kora hazafias költői is majd mind emelkedettebb eszméket hirdetnek. A szabadabban gondolkodó Révait és Rájnist nem is számítva, a kik közül az első minden felekezeti érzés háttérbe szorításával pusztán az alkotmány megsértéséért korholja Józsefet,¹ a másik pedig a nemes értelemben vett szabadság eltiprását kesergi,² még Dugonics is, József császárnak másik

65. ELEFÁNT KÖRNYÉKE.

nagy ellensége, nemcsak mélyebben, hanem többet is lát, jobban fölismeri a fenyegető veszedelem egyes mozzanatait, s sokkal több adatra építi József ellen emelt vádjait.³ Nem is olyan elfogult mint Ányos. Elismeri a fejedelem kiváló tulajdonságait, s megvan benne a magyar nemzetnek az a hagyományos dinasztikus érzése, melylyel az uralkodónak minden rossz tettéért a tanácsosokat teszi felelőssé.⁴ Ezért rejti támadását költött cselek-

¹ Révai verse a koronáról. Teljes szövegét föntartotta Dugonics. L. *Följegyzéseit* (*Olcsó Könyvtár*) 55–59. l.

² *Forgács Miklós dicsérete* című kéziratban maradt versében. Kiadta Ágh L. Norbert *Rájnis Józsefében* (224–225. l.).

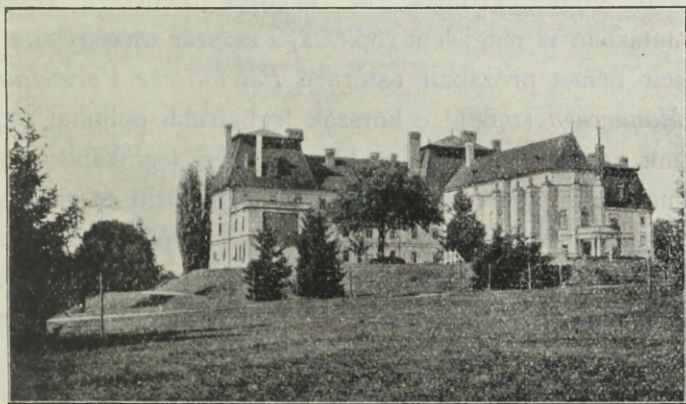
³ Ennek oka azonban nagyrészt az, hogy 1786-ban írván József ellen a regényét,

már Józsefnek sokkal több, a *Kalapos király* írása után kiadott rendeletére hivatkozhatott. A vádak részletezése és kifejtése az *Etelka* kulcsában olvasható. (Megtaláljuk Dugonicsnak idézett *Följegyzéseit* között.)

⁴ Lacy grófot, József hadvezérét és Niczky Kristófot, az országbíró.

vény mozzanatai köze, az *Etelka* című regényébe, s ezért vezetí tollát nem annyira a szenvedély, mint inkább az értelem.

Ányos politikai fölfogása még a maradi hazafiság legtipikusabb képviselőjéével, Gvadányiével, egyezik meg legjobban. A lovas-generális, ép úgy mint Ányos, nemcsak a protestánsok egyenjogúsítását kárhoztatja,¹ nemcsak a nemesi fölkeléseket ítéli el (Bocskayt, Thökölyt),² mivel a nemzetek fölszabadítását a vallásukéval kötötték össze — Ányos még erősebb: *híteket*

66. AZ ELEFÁNTI PÁLOS RENDHÁZ, MOST GR. EDELSHEIM-GYULAI KASTÉLYA.

házajok kárával keresték — hanem politikai álláspontja is ugyanaz a merev konzervativizmus, a rendi érdekeknek kirekesztő ápolása, a mely Ányos fölfogását irányította. Azonban Gvadányi, mint katona, császárhoz ellen nem mert föllépni, noha az erőszakos reformoknak ép olyan ellensége volt, mint Ányos. A magyarság szerencsétlen sorsáért nem is a császárt teszi felelőssé, hanem bennünket magunkat, s Négyesy Lászlónak találó megfigyelése szerint,³ nem látván olyan mélyre, pusztán magánéletünk elnemzetietlenedésében keresi a baj fészket, főképen az idegen viseletben, mert úgy véli, hogy a külsőnk idegenné válását

¹ Ez ellen irányul *A' mostan folyó ország gyűlésének satyrico critice való leírásában* az egész 11. cikkely.

² U.-ott a 11. lapon.

³ *Magyar Remekírók* 6. (Gvadányi és Fazekas művei): 37. és 42. l.

érzelmeink elnemzetietlenedése követi. A politikusok és köz-jogászok hazafiatlan fölfogását, II. József veszedelmes törekvéseit nem sujtja. Ezért írt ő csak epés szatirát, míg Ányos lángoló pamphletet.

A *Kalapos király*, bár eszméi szűk körben mozognak, s nem járnak elég mélyen, bár érzelmvilága korlátolt: a XVIII. századi magyarságunknak egyik legjelentékenyebb költői nyilatkozása. Nem olyan emelkedett szellemű, mély történelmi pillantású, mint Forgách Miklós grófnak, az ellenzék népszerű vezérének, nyomtatásban is megjelent röpirata, a császár törvénytelen intézkedéseit német prózában ostromozó *Patriotische Vorstellung an den Monarchen* (1788),¹ e korszak legbátrabb politikai tette, de költőink között az ő szózata közelíti meg leginkább erőben a hatalmas szavú főúrét.² Ha fölfogása egyoldalú és erősen párt-színezetű, ha hazafiasságának forrása, a gyűlölet, nem is egészen tiszta kűtfő, érzésének ereje, elkeseredésének tüze mellett az előbb említett költeményeké egészen eltompul, s merészségét, bátorságát még jobban kiemeli az a körülmény, hogy ez volt közöttük az egyetlen támadás, a mely még II. József életében készült.³

¹ Méltatását l. Ballagi Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, 256 s. k. lk.

² A hang erejében meg is haladja, de persze Ányos kitörése nem jelent meg, mint Forgáché!

³ Dugonics *Etelka*-ja ugyan 1786-ban készült s 1788-ban nyomtatásban is megjelent, de a magyarázó kulcsot, a mely nélkül czélzásai érthetetlenek, csak 1790-ben, József halála után, írta meg hozzá.

Leg Kisebb Holgája
P. Ányos Pál

HARMADIK KÖNYV.

68. II. JÓZSEF CSÁSZÁR.

I.

AZ ESZTENDŐ, melyet Ányosnak Elefánton kellett töltenie, közeledett a végéhez. A hazafias gondoktól és lelki küzdelmeitől gyötört költő izgatottan várta az órát, mely őt száműzése helyéről elszólítja. Már tavasszal megragadott minden eszközt, hogy őszre csakugyan megérkezzék az óhajtott diszpozíció, és hogy olyan munkakört, olyan környezetet rendeljen számára a provinciális, a mely hajlamainak megfelel. Szerencséjére Pesten, a magyar provincia székhelyén, sok jó embere volt, nemcsak az egyszerű szerzetesek (Billisits, Poór),¹ hanem a vezetők sorában is, köztük a provinciális titkára, Táncz Menyhért, egykori pápai tanára, a kivel Elefántról szorgalmasan levelezett, s maga a provinciális is, Gindl Gáspár, szeretettel emlékezett rá vissza. Ennek köszönhette, hogy már igen korán megígérték neki az áthelyezést, s az iskolai év lejártával meg is kapta az örömdetes értesítést, hogy a következő

¹ L. levelét öcséséhez 1782 febr. 11. Keresztnevüket nem említi, s mivel mind Billisits, mind Poor nevű szerzetes kettő

volt, kiletüket pontosan nem lehet megállapítani (valószínűbb, hogy Billisits Alajos és Poór István).

1782/83. iskolai évre a székesfehérvári pálos gimnáziumhoz rendelték tanáruul.¹

Az élet, a mely Ányosra itt várt, egészen más volt, mint elefánti remetéselkedése. Megváltozott minden körülötte: a vidék, a környezet, a társaság, a munkakör, s mind előnyére, úgy hogy új helyzete jótékony hatását nemsokára érezte. A félreeső nyitravármegyei falucska helyett, a melyben rendtársain kívül úri embert csak nagy ritkán látott, nagy városba került. Székesfehérvárott, bár egykori fényét régen elvesztette, még mindig, s akkor talán inkább, mint ma, volt szellemi élet s nemes szórakozás, a minek Elefánton úgy érezte a híját.

A mi legfőbb, a gimnáziumban állandó elfoglaltságot, időhöz kötött munkát talált. Az intézet, melyet a pálosok még 1773-ban, a jezsuita rend eltörlése után rögtön átvettek, a rendnek egyik legnagyobb középiskolája volt. Az alsó két osztályt kivéve, a melyben összevontan folyt a tanítás, mindegyiket külön tanár vezette, így Székesfehérvárott a pálosok idejében nem három osztályban tanítottak, mint a jezsuiták idejében,² hanem ötben.³ Az öt rendes tanáron kívül még az igazgató, s egy helyettes tanár működött az intézetnél: az akkori viszonyokhoz képest egész tudományos testület. Nem pusztán rideg kolostor volt tehát a rendházuk, mint Elefánton, hanem művelt, képzett embereknek otthona, a kiknek papi hivatásukon kívül volt más életföladatuk is, a tanítás, s idejüknek javarészét éppen ez a föladatuk foglalta le.

Nem is éltek itt a papok aszkéta életet. Kényelmesen berendezett társházuk bútorzata ugyan már megkopott, nagy része mindenesetre még a jezsuiták öröksége volt, de viszont megvolt minden, a mi az életüket kellemessé tehet. A pinczében szorosán állottak egymás mellett a borral telt hordók, a nagy refectoriumban görnyedtek a polczok a nehéz porcellán-készle-

¹ L. Batsányi, *Ányos munkái* xvii. l.

² Fináczy, *A magyarországi közoktatás története* I: 96. l.

³ Ezt s a következő adatokat a rend eltörlésekor fölvevett jegyzőkönyvek tartották fön.

tektől — csupán vizes korsójuk volt egy az egész teremben: jól jövedelmeztek az acsai és alcsuthi birtokok, a melyeket még a királyné rendelt a pálos kolostor és gimnázium fönntartására.

De lelkiekben sem volt hiány. A kolostor könyvtára maga a 1610 kötetével nemcsak egyike volt a leggazdagabb rendi gyűjteményeknek, hanem változatosabb, érdekesebb is volt a többinél. Nem pusztán latin nyelvű vallásos könyvek alkották, hanem elég sok magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású mű volt benne, a többiekhez mérten igen sok prédikáció és énekgyűjtemény, történeti munka és vagy ötven költői mű, a római költőkön kívül Molière vígjátékai, a *Télémaque* francziául, Metastasio, Gellert és a magyarok közül az elmaradhatatlan Gyöngyösi, s nem is a *Rózsakoszorú*val, hanem a *Charikliá*val képviselve. Ányos, a kinek legkedvesebb mulatsága az olvasás volt, nagy örömmel vetette magát a gazdag kincsre, újra átlapozta régi, kedves könyveit, gyönyörködött az újabbakban.

És talált még valamit Fehérvárott, a mire szíve már régóta vágyódott: igaz barátokat, s köztük egy hű baráti szívet. Tanártársaival, különösen a nála éppen tíz évvel idősebb Zsolnai Péterrel,¹ nemcsak kollegiális, hanem baráti viszonyban élt, Virág

69. A PÁLOSOK (MOST CZISZTERCZITÁK) SZÉKES-
FEHÉRVÁRI RENDHÁZA.

¹ L. a többször idézett *Paulnorum Catalogust*.

Benedek pedig — ő volt ez a hű baráti szív — most már valóban «lelkének fele» lett. A kikhez eddig Ányost a szíve vont, vagy állandóan távol voltak tőle, mint irodalmi törekvéseinek osztályosai, Bessenyei és Barcsay, vagy jó pajtásai voltak ugyan, mint a budai jogászok és hadnagyok, de nem volt érzékük sem költői céljai, sem szenvedései iránt. Virág Benedek azonban, a ki egy évvel előbb, 1781-ben, került mint a poézis tanára Fehérvárra, minden tekintetben méltó fele volt lelkének, maga is költő és szerzetes, fiatal és törekvő lélek, a kit a sors talán megkímélt azoktól a küzdelmektől, a melyeket olyan bőven mért Ányosra, de volt fogékonysága irántuk, megértette barátja lelkének minden titkos vágyódását. A mit eddig Ányos csak levélre bízva mondhatott el barátainak, azt most előszóval panaszolta el, s nem kellett a lassan forduló postára várni, hogy vigasztaló szavakat halljon. Virág, noha pár évvel idősebb volt nála, buzditójának, mesterének tartotta őt, még attól az időtől fogva, hogy megismerkedtek. A rövid találkozás óta nem szűnt meg Ányos társasága után vágyódni: ekkor, hogy a sors végre összehozta őket, a hű tanítvány ragaszkodásával, csodálatával tekintett fényes tehetségű barátjára, a «magyar Helikonnak díszére».¹

Természetük és tehetségük, értelmi világuk és szívéletük majdnem teljesen ellentétes volt, de talán éppen ezért vonzódtak annyira egymáshoz. Mintha az Achilleusnek kínált kétféle sors vált volna kettőjük pályájában valóra: az egyiké rövid, tündöklő, diadalmas — igaz, hogy nagy szenvedések árán — a másiké hosszú, csendes, zajtalan. S e kétféle sors jellemző egész egyéniségükre. Virág, az öregebb, nyugodt, megfontolt, az ész szavára hajló, a ki nem várt semmit az élettől s annak minden fordulatához hozzáalkalmazkodva mindig és mindenütt csendes megelégedésben élte napjait, Ányos, a fiatalabb, heves és szenvedélyes, szívének nem tud parancsolni, tele olyan követelésekkel, melyeket az élet nem valósíthatott meg, s mivel nem tudta

¹ L. Ányos Pálnak emlékezete.

70. ÁNYOS-EMLEKTÁBLA A SZÉKESFEHÉRVÁRI CZISZTERCZITA (PÁLOS) RENDHÁZON.

a külvilágot a maga kívánságai szerint átformálni, harcz és elégedetlenség az osztályrésze. Ennek lelkivilága rendkívül érzékeny a külvilág benyomásai iránt, minden új jelenség hirtelen izgalomba hozza, s kipattantja belőle a gondolat szikráját: mint költő is merész, újító, s nemcsak az idegen elemeket vonja be a maga egyéniségének színével, hanem korában szokatlan érzést, fölfogást és hangot szólaltat meg. Az lassabban percipiál, fogékonysága szűkebb körű, időbe telik, míg az érzés hatalmába ejti: mint költő mindig mások nyomdokait követi s még ha új tartalmat is visz a formákba, maga a forma régi, az érzés általános, a fölfogás a hagyományos, a hang a megszokott. Ányos egyénisége és tehetsége gyorsan fejlődik, három-négy év alatt eléri a legmagasabb fokot, s ugyanannyi idő alatt három szellemi irányon szűrődik keresztül költészete (magyaroson, francziáson, németesen). Virág lassan érkezik; abban a korban, mikor Ányos virágkorát éli, ő még tapogatózik, s mikor első kísérletei után mint kialakult lírikus jelenik meg előttünk, a 80-as évek legvégén, már nem emelkedik, tehetsége nem fejlődik, csak virtuozitása lesz nagyobb a sok gyakorlás révén.

Annál nagyobb volt a megegyezés erkölcsi világuk között. A mit Batsányi Ányos jellemének erkölcsi tulajdonságaiként említ, azt szóról-szóra alkalmazhatnók Virágra is: «Betsületet és dicsőséget szerető. Bátor szívű; igaz, egyenes lelkű. A barátságban hív és állhatatos. Színeskedést csalfaságot maga nem ismért; másokban utált és került.»¹

Ilyenek voltak valóban mind a ketten. Volt azonkívül még egy hatalmas érzés, mely összefűzte szívüket: a hazaszeretet, mely ekkor, József uralkodásának első éveiben mindkettejükben hatalmas erővel lüktetett. Azonban, míg a lassabban reagáló Virág egyelőre csak érezte a «szent tüzet», Ányos, a mint láttuk, rögtön ki is fejezte, különösen a *Kalapos királyban*, a melyet, ha conceptiója egy-két hónappal régebbi is, valószínűleg a

¹ *Ányos Pál élete*, Magyar Minerva-beli kiadás előtt XIX. l.

Elefánt 11te Febr. 1852.

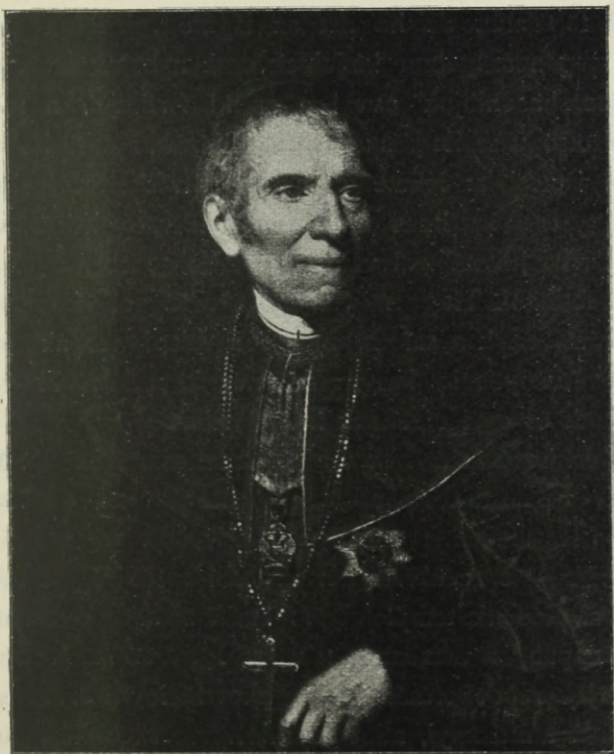
Hedves Otóm! 'Eder Barátom!

Tudom nem azer, nem felel, mintha nem heremél. Hanem
a kasszag, mulasságok hátaltarna, engedel valamis
az ifjuságnak, de yelmis kocar sem aza, aly kattyár
az iga, aly kattyár, a kasszagok heremes, ikatál
votna tsár kcs zender i, tudod mitkár vizyvalod
egy halandó magányoságában, ha vagy az tud kattyá,
hogy rola még emlékezel; ei se ez a seve, vizyvalaj;
még voutad tolem! 'Otóm! ne vagy még azer, hogy ge
zenossien vagy od, alarom teker azar, tsár tsár
a boldogságban barátkoznar, sőtts kár ei a ki
Lüedben, nem, vagy, izzereny vagy, nem felelkesed
et az ki sivek igy az heres! — De kalam nem vetter
Livelunes? O! ei mai izzereny vouta! ha jól emlékezem,
tsár nem egy fél ár kya be'viam a Barátoságunk tükai
vul, ott tudod battalár melly moddal ikatol nérem
báton, vizy hogy egyenesen kezembem jphes beked, ad tud
Lomra

ÁNYOS LEVELÉNEK EGY LAPJA.

Fehérvárott töltött első iskolai esztendő elején öntött költői formába.

A *Kalapos király* volt az utolsó szenvedélyes, dissonans hang, mely Ányos szívéből előtört. Lelke megszűnt háborogni. A szerelme és csalódása okozta fájdalom lassanként csillapult.

71. PYRKER LÁSZLÓ ARCZKÉPE.

Még a haza sorsán érzett aggodalma is vesztett, ha nem is mélységéből, de élességéből. Szóval visszatért szívébe a lelki nyugalom. Nem a boldog emberek derűje, hanem a világgal s az élettel leszámolt, a kérlelhetetlen sorsba beletörődő férfilelek nyugalma. Érezte hogy földi szenvedései nem tartanak már soká : meg akart békülni magával és Istenével. Megtalálta azt a hivatást, melyet a sors neki rendelt, s e hivatás visszaadta őt az emberiségnek.

Tanárkodott. Az első grammatikai osztály vezetésével bízták meg, s evvel egyszersmind a gondjaira bízott ifjúság lelki vezetőjévé tették. Komoly, egész embert kívánó munkakör nehezedett vállára. A gyermekekkel való foglalkozás egészen ismeretlen dolog volt előtte, tehát minden idejét fel kellett használnia, ha meg akart felelni hivatásának. Nincs semmi adatunk arra, miként fogta föl föladatát, de ha azt az izgatott, lázongó ifjút, a ki elefánti magánosságában kinjainak csak a haláltól várta orvosságát, összehasonlítjuk avval a szelíd férfiúval, a milyennek Ányost utolsó verseiből és utolsó barátjának, Horváth Ádámnak, leírásából ismerjük: lehetetlen arra a következtetésre nem jutnunk, hogy a szorgalmas munka, a tanítványai között töltött órák és tanári hivatalával való elégedettsége mentették meg őt a kétségbeeséstől. Hogy milyen gyöngédséggel viseltetett tanítványai iránt, azok a szíves, baráti sorok igazolják, melyeket kedves tanítványának, Pyrker Lászlónak, a későbbi velencei pátriárkának és egri érseknek írt. (*Pyrkernek.*)

Hitszónoki működésének több emléke maradt ránk. Megvanak saját keze-írásában azok a vallás-erkölcsi elmélkedések, összesen hét, melyeket 1783-ban a nagybőjt vége felé tartott tanítványainak,¹ s ezenkívül két egyházi szent beszéde. Az egyiket az abai plébánia-templomban mondta az 1783. év szentháromság vasárnapán,² a másiknak, a mely *Az örök kárhozatról* szól, nem ismerjük rendeltetését.³ Anyagukat tekintve eredetiség alig van bennük. Mindannyi, mint az *Elmélkedésekről* Csaplár Benedek megjegyezte,⁴ inkább theologiai tanulmánynak, mint önálló emlélkedésnek eredménye. A beszédek hozzáalkalmazása azonban a hallgatóság értelmi színvonalához egészen a költő érdeme. Meglátszik rajtuk az is, hogy műgonddal készültek. A felekezeti szellem csak ott vesz erőt a költőn, a hol a sajátos tárgy

¹ Nyomatásban is megjelentek: 1889-ben Csaplár Benedek adta ki *Ányos Pál Elmélkedései* cím alatt.

² Kézirata az előbbiekkal együtt a Nemz. Múz.-ban: Quart. Hung. 1311. Kiadta ugyan-

csak Csaplár 1888-ban *Egyházi beszéd* cím alatt.

³ Eredeti kézirata az esztergári levéltárban.

⁴ *Ányos Pál Elmélkedései*, II. 1.

(p. o. penitencia-tartás) egyenesen megköveteli, egyébként inkább a hívő lelkeknek, mint pusztán a katolikusoknak szól. Az idézetekkel óvatosan bánik s inkább példákkal magyaráz. Elrendezésük, beosztásuk arányos. Erős hite, lobogó lelkesedése nemes, képekben, szónoki alakzatokban gazdag nyelven szólal meg.

Ilyenfajta vallásos elmélkedés az is, melyet Batsányi Ányos-kiadásában *Egy kis asszonynak levele a kedvességhez* cím alatt közölt. Annak az állításnak igazolása, *hogy az asszonyi személyek is emberek*, s feleletül készült egy 1783-ban megjelent magyar röpiratra, melynek névtelen szerzője az «írásból és a józan okoskodásból» be akarta bizonyítani, hogy az asszonyok nem emberek (*Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek*). Ányos feleletének csak a címe és a formája világi, mert az egész tulajdonképen semmi egyéb, mint a szentírásból vett idézetek hosszú sora, a melyekkel Ányos a címben említett balvélekedést

iparkodik megczáfolni. Mivel a tétel olyan kézzelfogható, hogy czáfolatra valóban nem szorul, az egésznek nincs más jelentősége, mint hogy Ányos józan gondolkodásának egyik újabb bizonyága.

Ányos gondolatai a Fehérvárott töltött másfél esztendő alatt folyton a vallás tanításai körében mozogtak, úgy hogy e meg nem szünő foglalatosság közben szívének vallásos hajlamai, melyeket életviszonyai időnként elnyomtak, újra erőre kaptak és a világi fölfogás salakjától lassanként megtisztulva, mind tiszt-

MEG-MUTATÁS,

HOGY

AZ ASSZONYI SZEMÉLYEK NEM EMBEREK.

AZ IRÁSBÓL, és A' JÓZAN OKOS EODÁSBÓL
NAP - FÉNYRE HOZATOTT.

Nyomtatott 1783-dik Esztendőben.

72. A «MEGMUTATÁS» CZINLAPJA.

tábban buzogtak. Hívő lélek és jó katolikus volt egész életében, s még mikor legjobban lázongott a sorsa ellen, akkor sem tagadta meg egyháza tanításait: itt, a székesfehérvári nyugalmas években egyházának hű szolgájává is lett. Ányos, a mint élete végén ismerjük, nem csak papi ruháját viseli méltón, nem csak szerzetének engedelmes tagja, hanem vallásával, kötelességével eltelve, a világi szórakozásoktól és munkásságtól teljesen visszavonulva egészen papi hivatásának él, s oly szeretettel, oly buzgósággal, hogy büszke lehet reá egyháza.

E pár esztendő alatt még költészete is a vallásos érzelmek köréből meríti tárgyait: ez talán a legkétségtelenebb bizonyítéka annak a nagy fordulatnak, a mely Fehérvárott egész valóját megváltoztatta. A ki azelőtt szerelméről, lelki küzdelmeiről s a hazáról énekelt, most Boldog Lőrincz emlékére *Ájtatos éneket* ír s a *Boldogságos Szűz Máriához* folyamodik. Hogy a vallásos lelkesedés nem ölte ki szívéből hazája iránti szeretetét, s még Boldog Lőrincz történetét is kapcsolatba tudja hozni hazája sorsával, az természetes, hiszen a magyar vallásos líra első megzendülése óta (*Angyaloknak nagyságos asszonya*) Aranyig (*Fiamnak*) mindig magába olvasztotta a hazafias elemet. A második költeményét meg épen *az édes hazáért* írja, s ez a benső, szívből fakadt könyörgés méltóan illeszkedik bele abba a hosszú sorozatba, a melyet a katolikus költőknek Magyarország patronájához intézett fönséges fohásza alkotnak, sőt mintha a legszebb magyar himnusznak, a *Boldogasszony anyánknak*, motivumait értékesítené benne.

BOLDOGSÁGOS SZÜZ MÁRIÁHOZ AZ ÉDES HAZÁÉRT.

Magyarok Asszonya!

Tekints elhagyott birodalmadra:

Nints másban oltalmunk,

Tsak te benned bizunk

Mi árva magyaraid:

Szemléljed ügyünket, gyászos ügyünket,

Ne hadd, hogy elnyomják magyar nevünket!

Angyali koronánk
 Az ég kegyelméből szállott le hozzánk :
 E drága kintsünket,
 S véle nemzetünket
 István néked áldozta.
 Most örökségedet, örökségedet,
 El akarják vonni tőled, népedet.

Ne nézd bűneinket,
 Hanem hozzád buzgó s hiv őseinket.
 Sok verejtékekkel,
 Ah! mennyi vérekkal,
 Nedvesültek mezeink :
 Ő, érettek szánny meg, szánny meg bennünket,
 Vedd el: mi is néked áldgyuk szívünket!

Ki ne érezné, hogy ezt a megható fohászt ép úgy II. József erőszakos uralma fakasztotta, mint a *Kalapos királyt*, de ki ne látná, hogy bár minden során felismerszik a régi Ányos szeleme, a maga egészében milyen más, mint az a féktelen, szinte izgatató szózat! Ez is mértéke Ányos lelki átalakulásának.

Ilyen lelki állapotban volt Ányos, mikor Nagy Ignác, a székesfehérvári egyházmegye püspöke, fölszólította, hogy állítson össze megyéjének katolikus hívei számára énekes könyvet. A régi énekes könyvek a Kisdi és Szelepcsényi-féle *Cantus Catholicik*, Kájoni *Cantionale Catholicum*-ja, Náray *Lyra coelestise* nemcsak esetlenek, szentegyházi használatra alkalmatlanok voltak, hanem bár a legtöbb újabb meg újabb kiadásokban került ki a sajtó alól, mégis igen megritkultak, s az anyaguk elavult, nyelvük ódonná vált. A hívők tehát többnyire könyv nélkül énekelték a szöveget, a minek következtében mindenféle «Zur Zavar Énekek csufolták az Isteni Szolgálatot illető Tisztaságot.»¹ Hogy ennek az állapotnak vége szakadjon, a püspök olyan énekes könyvet akart volna hívei kezébe adni, a melyben minden alkalomra megtalálják a megfelelő éneket. Mivel a szerkesztés

¹ Az *Énekek könyve* (Pest, 1785) előszavában.

munkája nem szorítkozhatott pusztán a nem eléggé egyház szellemű énekek kiselejtezésére és a kifogástalanok összegyűjtésére, hanem a sok használatban elkopottakat vagy megromlottakat föl kellett frissíteni, költőivé tenni, a püspök választása egészen természetesen esett Ányos Pálra, a kit már Fehérvárra költői híre kísért.

Ányos, bár nem volt zenész, s úgy látszik, zenei hallása sem volt fejlett, nagy lelkesedéssel és szorgalommal fogott a munkához, úgy hogy legfőlebb másfélévi időköz alatt teljesen elkészítette a több mint száz énekből, nyolcz litániából és vagy harmincz imádságból álló énekes könyvet. Könyvének kinyomatását nem érte meg, az csak a halálát követő évben, 1785-ben, jelent meg *Énekek könyve* cím alatt.¹

II.

Az *Énekek könyvének* címlapján a szerkesztő nincs megnevezve. Ezért az irodalomtörténet mindmáig nem merte határozottan Ányos nevéhez fűzni a munkát, noha e föltevést mindenki, a ki csak Ányossal foglalkozott, nemcsak valószínűnek, hanem szinte kétségbevonhatatlannak tartotta. A kétségre valóban nincs is ok. Maga Batsányi ugyan kiadásában nem beszél elég világosana kérdésről, s az ő szavaiból még többet lehetne kimagyarázni, mint a mennyit valószínűleg mondani akart,² de Horányi egészen határozottan Ányost nevezi az énekek szerzőjének,³ és Horváth Ádámnak a haldokló Ányoshoz intézett szavai, azt hiszem, elég meggyőzően tanúskodnak Ányos szerzősége mellett. *Igaz barát* című versének II. beszédében⁴ így szól:

¹ Teljes címe : Énekek könyve szükség-Litaniakkal és Imádságokkal A' Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház Isteni Szolgálatjára. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály 1785. 8-r. 320+4 számozatlan lap.

² Az előszó egyik állításából XVIII. 1.)

az tűnik ki, mintha Batsányi az egész énekes könyvet Ányos munkájának tartaná, a 13. l. jegyzetében azonban azt mondja, hogy az énekes könyvet Ányosnak *tulajdonítják*.

³ *Nova Memoria* I: 173. l.

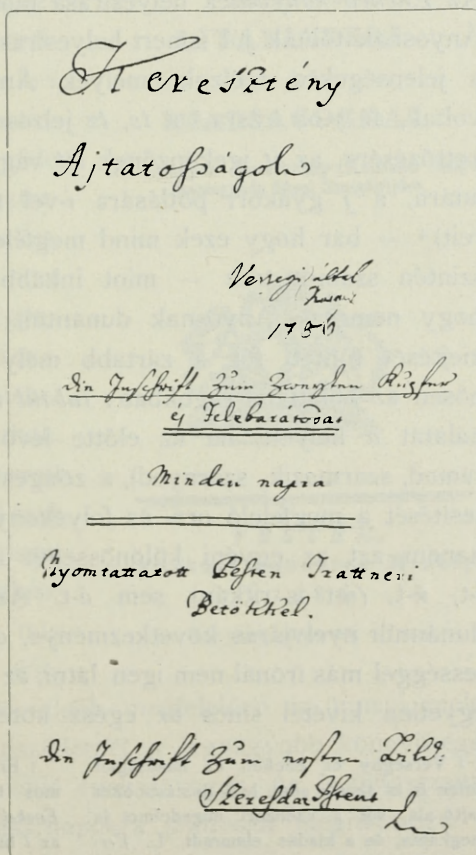
⁴ *Hol-mi*, I. darab, 19. l.

Addig-is Vers-író kezéd munkájában
Mutasd meg, hogy Pap vagy az Isten' házában,
S adj a' Szentegyháznak éneklő szájában
Verseket; kiket írsz, 's írtál mostanában.

Hogy ezek a sorok csak az *Énekek könyvére* vonatkozhatnak, azt tartalmuk kétségtelenné teszi.

Vannak azonkívül positiv bizonyítékaink is, hogy valóban joggal tulajdoníthatjuk Ányosnak az *Énekek könyve* összeállítását.

A gyűjtemény bevezető énekét, a mely tulajdonképen nem is ének, hanem elmélkedő vallásos költemény, maga Ányos írta még 1780-ban,¹ s nyomtatásban az énekes könyvben jelent meg először, úgy hogy ide csak Ányostól kerülhetett: ő, a szerkesztő, tette saját versét megnyitóul a kötet élére; az énekek versformái, a melyekről alább részletesen lesz szó, zengzetességükkel, változatosságukkal erősen emlékeztetnek Ányos szerelmes verseinek alakjára; az ő szerkesztésére vall az is, hogy jó barátjának és rendtársának, Verseghy Ferencznek, több kéziratban maradt

73. VERSEGHY "KERESZTÉNY ÁJTATOSSÁGOK"
CZÍMŰ KÉZIRATÁNAK CZÍMLAPJA.

¹ Megvan az 1782-ben lezárt akadémiai kódexben.

költeménye (kilencz miseének és egy pár imádság) szintén olvasható az *Énekek könyvében*; ¹ végül ezt bizonyítja a kötet sajátságos helyesírása. A XVIII. század végén megjelent könyveknél ez a mellékes és jelentéktelen külsőség döntő erejű: megállapodott helyesírás nem volt, mindenki a saját tetszését követte, így az egyéniségnek igen tág tere nyílt, s ha az író következetesen ragaszkodott megszokott írásmódjához — bármilyen helytelen volt is egyébként az — a helyesírás pontosan útbaigazít. Az *Énekek könyvének* helyesírása minden pontban megegyezik Ányosnak tőlünk jól ismert helyesírásával. ² Nem annyira azokra a jelenségekre célzok, melyek Ányos idejében általánosak voltak, az *y*-os írásra, ³ a *ts*, *tz* jelzésre, az *n* helyrag meg nem kettőzésére, az *ít* igeképzőnek *itt* vagy *ét* alakban való használatára, a *j* gyakori pótlására *i*-vel mássalhangzó előtt (sóhait, reit) ⁴ — bár hogy ezek mind megfelelnek Ányos írásmódjának, szintén számot tesz — mint inkább arra alapítom ítéletemet, hogy nemcsak Ányosnak dunántúli származásától befolyásolt kiejtését tünteti föl, a zártabb mély hangok kedvelését (különösen az ablativus ragokban: *tul-tül tól-tól* helyett; az *o* használatát *a* helyett, ha az előtte lévő szótagban *á* hang van: *támod*, *szármozik*, *szárnyod*), a zöngés inyhangok (*ny*, *ly*) helyettesítését a megfelelő orr- és folyékony hanggal (alacson, osztál), hanem azt az egyéni különösségét is, hogy nem használ sem *i*-t, *ü*-t, (*ú*-t is ritkán), sem *ő*-t. Az előbbi ugyan szintén a dunántúli nyelvjárás következménye, de ilyen szigorú következetességgel más írónál nem igen látni, az utóbbi azonban, mely alól egyetlen kivétel sincs az egész kötetben, csak Ányos sajátos-

¹ Verseghy ez énekeit és imádságait külön is ki akarta adni, le is tisztázta őket saját alá, sőt a cenzori engedelmet is megkapta, de a kiadás elmaradt. L. *Verseghy Ferencz élete és művei* című munkám 26—27. l-t. *A Keresztény ájtatosságok* című kézirat a Nemz. Múz.-ban 292. Quart. Hung.

² Ányos helyesírási sajátosságainak ismertetését l. Ányos-kiadásom 236—238. l.

³ Érdekes azonban, s ez szintén nyomós bizonyíték, hogy Ányos, így az *Énekek könyve* is csak félig ypszilonista: az *l* hang után majd mindig megtartják a *j*-t (p. o. *hallja*).

⁴ A könyv közepétől kezdve azonban gyakoribb lesz a *j*: nem arra vall, hogy az első íveket Ányos még átnézte kefelevonatban, a többinek átnézésében pedig megakadályozta halála?

sága.¹ Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy sok egyes szót ugyanabban az alakban találunk az *Énekek könyvében*, mint Ányos egyéb munkáiban (*segéltség, temény, kiss* stb.), akkor a főttebbi bizonyítékokra támaszkodva, azt hisszük, joggal tarthatjuk Ányost e gyűjtemény összeállítójának.

Szerkesztői kezének nyomát már a gyűjtemény elrendezése is mutatja. Beosztása sokkal logikusabb és célszerűbb, mint az előző énekes könyveké, melyek ugyan szintén az egyházi év különféle szakainak megfelelőleg osztották csoportokra az énekeket, de e szakaszokon belül nem csoportosították s az egyes szentek tiszteletére rendelt énekeket, valamint az ünnepieket is, tarka egymásutánban adták. Ányosszigorú időrendet hozott az énekek közé, a melytől csak nagyritkán tért el, mindössze az ünnepi énekeket választotta el a vasárnapiaktól, míg a szentekre vonatkozó éne-

keket beosztotta az időrendnek megfelelően az ünnepi énekek közé. Így minden istentiszteletnél a legnagyobb könnyűséggel meg lehet találni az odaillő énekszöveget. Az is újításszámba megy, hogy az egyes vasárnapokra pontosan meghatározta az

É N E K E K K Ö N Y V E

szükségess

LITANIAKKAL

és

IMADSAGOKKAL

A' Magyar Keresztény Katolika Anya-
szentegyház Isteni Szolgálatjára.

PESTEN,
Füskuti Landerer Mihály
1785.

74. AZ «ÉNEKEK KÖNYVE» CZÍMLAPJA.

¹ Még érdekesebb és még nagyobb bizonyító erővel bír ez a sajátosság akkor, ha tekintetbe vesszük Ányos kéziratait is: minden nyomtatott munkájában rövid ő-vel

jelzi a hosszút is, kézírataiban viszont ő-t nem használ, hanem a rövid hangot is hosszú ő-vel írja!

éneklendő szöveget, s általában arra törekedett, hogy minden alkalomra csak *egy éneket* találjanak a hívők, s minden ének csak *egy napra* szóljon. Hiánya azonban, hogy nincsenek könyvében hangjegyek, sőt még a dallamok sincsenek megadva, a melyek szerint az egyes énekeket énekelni kell.

Bajosán, sőt az eddig rendelkezésünkre álló adatokból majdnem egyáltalán nem felelhetünk a következő kérdésre, a mely pedig egészen természetesen folyik a fentebb eldöntöttekből: mennyi érdeme van Ányosnak az összeállításon kívül. Hogy az *Énekek könyvének* anyaga nem annyira a régebbi énekes könyvek kincsének fölfrissítése, hanem nagyrészt egészen új, gyűjteményekben nem olvasható darabokból áll, arról pusztá összevetés által is könnyű meggyőződni. Olyan ének, a mely valamelyik régebbi gyűjtemény darabjának lényeges módosítás nélkül való átdolgozása, mindössze kettő van Ányos könyvében: a *Nagy Tsötörtökön* és *Nagy Pénteken* éneklendők. Forrása mindkettőnek egy-egy régi magyar himnusz, melyek a kódexek korától kezdve majd minden gyűjteményben föllelhetők. Az előbbi a *Zengjed nyelvem dicsőséges* kezdetű himnuszon alapszik, a mely viszont az oltári szentséget ünneplő (In sollemnitate Corporis Christi, de sanctissimo sacramento) *Pange lingua gloriosának* fordítása, az utóbbi a *Királyi zászlók lobognak* kezdetű himnusznak átdolgozása, a melynek eredetije, a *Vexilla regis prodeunt* (De sancta cruce pro Dominica passionis) kezdetű latin himnusz. Az utóbbi a középkor egyik leghatalmasabb vallásos éneke, Venantius Fortunatus poitiersi püspöknek, az «utolsó római költőnek», († 609) az a műve, melylyel Becket Tamás lázongó szászai Henrik királyt majd megörjítették.¹ Első magyar fordítása már a *Döbrentei-kódexben* olvasható.² Az *Énekek köny-*

¹ L. Meyer Konrád Ferdinánd: *A szent* (ford. Péterly Jenő) 129. l.

² A kódex 240–241. lapján. (*Nyelvemléktár* XII: 119.) A másik himnusz eredetije azonban nem az ismert, Venantius Fortunatus-féle *Pange lingua gloriosi Proelium certaminis* kezdetű himnusz, hanem Aquil-

nói Szt. Tamás latin éneke, a *Pange lingua gloriosi Corporis mysterium*. [Venantius két himnuszt ill. l. Ebert, *Geschichte der christ.-lat. Lit.* I: 508–509. l. Gennadius szerint (*De vir. ill.* 83.) Mamertus Claudianusnak is volt egy hasonló kezdetű himnusza].

vének mind a két darabja híven követi a Szelepcsényi kiadásában megjelent *Cantus Catholici* (előttem egyik legkésőbbi, 1738-ban kiadott szerkezete van) illető énekét. Az átdolgozás mértékének bemutatására közlök két-két versszakot mindegyikből:

ZENGJED NYELVEM DICSŐSÉGES...

A Szelepcsényi-féle *Cantus Catholici* szövege.¹

3.

Vég Vacsorának idején
Tanítványival lévén,
'S Törvény dolgát véghez vivén,
törvény-béli ételben,
Maga magát eledelben
adá Kenyér, 's Bor színben.

6.

A' nemzőnek 's nemzetetnek
dicsíret és tisztesség,
Áldás, öröm mind kettőnek,
áldomás és dúcsósság:
Mind kettőtől eredőnek
egyenlő tisztesség.

Az *Énekek könyvének* szövege.²

3.

A' végső vacsorához ül
Tanítványi körében,
Hol a' Törvény rendét szentül
Meg tartya ételében,
'S magát adgya eledelül
Kenyér és bor színében.

¹ *Cantus Catholici ex editione Szelepcsényiana, Régi, és új, deák és magyar díjtatos egyházi Énekek*, Nagy-Szombat, 1738. 162. l. Szándékosan használom az Ányos koráig

megjelent kiadások közül a legkésőbbit, mert valószínűleg az ő kezében is ez a kései kiadás volt.

² A 128. lapon.

6.

Nemzettetnek 's a' Nemzőnek
 Ditséret, és tisztesség,
 Magasztalás mind kettőnek,
 Áldás, öröm, erősség,
 Mind kettőtül eredőnek
 Legyen egyes ditsőség.

KIRÁLYI ZÁSZLÓK LOBOGNAK...

Szelepcsényi-féle *Cantus Catholici*.¹

1.

Királyi zászlók lobognak, fénlík titka Kereszt-fának
 Kinn az élet meg öletett, 's halálával életet nyert.

4.

Oh áldot fa, s tekintetes, Királyi bársonnyal ékes:
 Választattál bõcsültetni, 's illy szent tagokat illetni.

*Énekek könyve.*²

1.

Királyi zászlók lobognak
 Kereszt titkai ragyognak,
 Kin az élet meg öletett
 'S halálával nyert életet.

4.

Gyönyörű fa, és tündöklő,
 Királyi bársonnyal fénylő,
 Mely méltó felemeltetni,
 'S illy szent tagokat illetni.³

¹ Id. kiadás a 115. lapon.

² A 129. lapon. Ez a himnusz megvan Kájon *Cantionale Catholicum*-ában is (előttem a Csiki Sarlós B. A. Kalastromában 1719-ben nyomtatott kiadás van), a 141–142. lapon. Hogy azonban Ányos a Szelepcsényi-féle kiadásból vette, azt éppen a 4. versszak bizonyítja, mely Kájoniban némileg elváltoztatva olvasható:

O áldott Fa, 's tekintetes, Királyi bársonnyal
 ékes: Méltó vagy nagy becsületre,
 Mert *Jesus* vére meg-feste.

³ Az eredeti latin szövegben a megfelelő versszak így hangzik:

Arbor decora et fulgida,
 Ornata regis purpura,
 Electa digno stipite
 Tam sancta membra tangere...

s a Döbrentei-kódexben magyarul:

Ekes ez fénlő dizes fa. királ'nak barsofával
 ekesvlt. fak közöt kivalasztot: ill' zent tagokat
 illetni.

A *Mind Szent napjára*, valamint a *Szent János apostol, és evangelista napjára* szóló énekek is régiebbek átdolgozásai, de már szabadabban. Az előbbi, melynek eredetijét teljesen meg-egyező alakban tartotta fenn a Szelepcsényi-féle és a Kájoni *Cantionale*-ja, az első versszakot kivéve, gondolatról-gondolatra követi mintáját, de bővít és körülír, p. o.:

MIND SZENT NAPJÁN.

Szelepcsényi-féle *Cantus*,¹ Kájoni *Cantionale*.²

8. és 9.

Boldogok azok, kik irgalmasok, máson könyörülnek :
Irgalmasságot mert Istentől nyernek.

Boldogok, a'kik tiszta szívűek és a bűntől tiszták ;
Mert jóvendőben az Istent ők látták.

*Énekek könyve.*³

4.

Boldogok, kik szegényekkel
Itt irgalmasok lesznek,
Irgalmasság lesz ezekkel,
Mint ők másokkal tesznek.
Boldogok, a' kik sziveket
Ártatlanságba tartják,
Mivel ezek Isteneket
Szinről színre meglátták.

A *Szent János napjára* írt éneknek⁴ az első fele szintén közel áll a Kájoni-féle *Cantionale* hasonló című énekéhez,⁵ de már kevesebb az egyezés, csak az ének első felére terjed s egy pár gondolat azonosságában áll.

¹ Id. k. 271. lapon.

⁴ A 86. lapon.

² Id. k. 379. lapon.

⁵ A 377. lapon.

³ Az 58. (sh. 74 helyett) lapon.

Van ezeken kívül még egy pár az ünnepi énekek között, a mely vagy egy-két gondolat rokonsága miatt (*Sarlós Boldogasszony napján*)¹ vagy a gondolatok egymásutánisága miatt (*Szent István király napján*;² *Szent Márton püspök napján*)³ esetleg párhuzamba volna állítható Kájoni *Cantionale*-jának megfelelő darabjával, de ez az egyezés nem olyan természetű, hogy az Ányos-féle énekeknek közvetlen forrását láthatnók benne. A vasárnapi énekek pedig, a melyek nem egyebek, mint az egyes vasárnapi evangéliumok homiletikus földolgozásai,⁴ annyira függetlenek a régebbi gyűjteményektől, hogy azokkal szemben mindenesetre eredeti alkotásoknak kell tartanunk őket.

Annyit mindenesetre megállapíthatunk, a mint már fentebb említettem, hogy az *Énekek könyve* nagyrészt eredeti énekek gyűjteménye, s valószínűnek tartom, hogy a legtöbb Ányos alkotása. Óvatosságra int azonban az a körülmény, hogy Ányosnak sok pap-költő barátja volt, Verseghy, Virág, Kreskay, a kik szintén részt vehettek az énekek készítésében, sőt Verseghyről tudjuk is, hogy énekek közül kilenczet ő szerzett: nem lehetetlen, hogy a többiek is segédkeztek. Így véleményünket legfőljebb föltelesen fogalmazhatjuk s akkor is olyan föltevésnek kell elismernünk, mely, mivel positiv adat egyáltalán nem támogatja, pusztán subjectiv erejű.

Nem követjük tehát Toldyt és Szvorényit, a kik önkényűleg kiragadtak egy-egy éneket a gyűjteményből és azt Ányosnak tulajdonították,⁵ sem Gellért Jenőt vagy Sulyok Károlyt, a kik három csoportra iparkodtak elkülöníteni az énekeket: Ányos alkotásaira, régi énekek átdolgozásaira s általánosan használtakra.⁶ Kétségtelen, hogy az énekek e három típus valamelyiké-

¹ *Énekek könyve* 67–69. l.; *Cantionale* 334. l.

² U. o. 71–73. l.; *Cantionale* 407–408. l.

³ U. o. 80–82. l.; *Cantionale* 403–404. l.

⁴ Marton József, *A kath. papság a magyar irodalomban* 44. l.

⁵ Toldy a *Karácsony napján*, Szvorényi a *Kisasszony napján* címűt tartja Ányos munkájának.

⁶ Gellért *Ányos Pál* című értekezésének 72–76. lapján, Sulyok id. értekezésében.

hez tartoznak, de tovább menni s pusztán az egyes énekek aesthetikai értékére támaszkodva jelölni ki, melyek tartoznak az első csoportba — a mint Gellért és Sulyok teszik — véleményünk szerint nem szabad. Az aesthetikai alap, ha határozott bizonyosságok nem támogatják, önmagában nagyon ingatag, s ha esetleg helyes következtetésekre juttat is, gyakran vezet tévedésbe. A mit positiv ismerettel az énekek keletkezésének megállapítására megtehettünk, azt főntebb megtettük, s most még csak a gyűjtemény egyes darabjainak általános költői sajátosságairól akarunk pár szót mondani, a mire Ányosnak, mint szerkesztőnek, kétségtelenül nagy hatása volt. Olyan nézőpontot foglalunk el velük szemben, a milyenből a népköltészet termékeit szokás megítélni: nem kutatjuk a szerző kilétét s egyéniségének nyilatkozásait, hanem pusztán mint műalkotásokat vizsgáljuk.

Az eredetiségen kívül, a melyről mint az énekek egyik jellemző vonásáról már megemlékeztünk, a másik, a régibb nyomtatott énekes könyvek darabjaitól elütő vonása az *Énekek könyvének*, hogy a versek legnagyobb része, különösen a vásárnapi énekek, határozottan epikus jellemű. Majd mind Krisztus életének, csodatételeinek és szenvedéseinek egy-egy mozzanatát beszéli el, s nem magasztalások, fohászkodások, dicsőítések, mint a régibb, himnuszokon alapuló énekek, hanem az új-testamentom kis szakaszainak versekbe való foglalásai. Ép azért hangjuk is nyugodtabb, ment az érzelem ellágyulásától vagy szenvedélyességétől, igazi epikus, objectiv hang. Liraivá tulajdonképen a kezdő és befejező versszakok teszik. Az előbbi, bár csak elvétve fordul elő különálló, az elbeszéléssel nem kapcsolatos bevezetés, előkészít a tárgyra, megüti az alaphangot, festi az érzést, melyet az elmondandó esemény kelteni fog, a befejező versszak mintegy tanulságképen a keresztyén hívőkre alkalmazza a megénekelt eseményt.

A legkiválóbb tulajdonsága az énekeknek, a mely az egész gyűjteményt irodalomtörténeti értékűvé emeli, a forma. Valóban

csodálatos, hogy a kik eddig Ányos költészetével foglalkoztak, ezen énekeknek rendkívüli zengzetességét nem méltatták figyelemre. Ha nem is olyan fontos ebből a szempontból, mint volt a XVII. század elején Szenczi Molnár Albert zsoltáros könyve, jelentősége mégis nagy. Míg a régiebb vallásos énekeink vagy négy-sorú, egyrímű nyolczasokban pörögtek le, vagy olyan hosszú, 19–21 szótagú hármásával, négyesével, de szintén csak egy rímmel összefűzött sorokban döcögtek, melyeknek csak a néha s többnyire gyöngén fölcsengő belső rim adott egy kis zeneiséget; míg Szőnyi a *Szentek hegedűjében*, bár megrövidíti a sorokat s a párrimeket ölelkezőkkel tarkítja, egyhangúságával fáraszt: addig az *Énekek könyve* változatos és csupa rövid sorú költeményt foglal magában (többnyire hatos-hetes-nyolczas, elvétele négyes és ötös) s nyolczasnál hosszabb sor (tizenegyes) csak egy változatban található. Ezek a rövidre vágott sorok, a végükön mindenütt fölhangzó rímmel, bár a metszetekre nem fordított szerzőjük túlságos gondot, olyan zenei hatásúvá teszik az énekeket, hogy hozzájuk hasonlót Amade után csak Kisfaludy Sándornál találunk megint.

Igazi jelentőségüket azonban csak együttes vizsgálatuk adja meg. A mint Ányos szerelmi költeményeinél említettük, hogy nemcsak az egyes versformák zeneisége meglepő, hanem még inkább a formáknak gazdagsága, az hogy minden költemény más és más lírai formában van írva, akként az *Énekek könyve* is, körülbelül száz ének, húsz különböző versformában zeng, a melyeknek legnagyobb része műköltészetünkben még Amade változatos versformái után is egészen újnak tetszik. A párrímmel összefoglalt ősi nyolczasok s a Szenczi Molnár óta hagyományosnak nevezhető nyolczas-hetes kapcsolaton kívül a legkülönfélébb strófaszerkezeteket és rimképleteket találjuk benne, a legegyszerűbektől a legváltozatosabbakig. Hol a szótagszám változtatásával, hol a rímek elhelyezésével teremt szokatlan kapcsolatokat. A párosával összefűzött nyolczasok és hetesek (8, 8, 7, 7 : aabb), a keresztrímes hatosok, azután az ugyancsak

keresztrimes hetesek és hatosok, hatosok és ötösök összefűzése még egyszerűbb módjai a versszakalkotásnak: a népköltészetben divatos verssoroknak választékos összekapcsolása, a mire már Ráday Pál nagyon elterjedt énekei (*Lelki hódolás és Istenes énekek*)¹ adtak útbaigazítást. Általában Anyos énekes könyve ép úgy támaszkodik forma tekintetében — Amade mellett — a református Ráday énekeire, mint tartalomban a régi katolikus énekes könyvekre. Tőle veszi az anyagot, de szabadon alakítja.

Vannak merészebb szerkezetek is a gyűjteményben, a melyektől, legalább részben, az újszerűséget alig lehet elvitatni. A páros rimű, három darabra tördelt hosszú verssorok mintájára, de nem a 19-es sor alkotó elemeiből, hanem önállóan, nyolczasokból és hetesekből, vagy hetesekből és hatosokból aabcb képletű hatsoros versszakokat alkotott; majd szeszélyesebben kombinálva, a nyolczsoros versszak egyik felét párrímmel, a másikat keresztrímmel vagy ölel-

kezővel írja; egy helyütt tizenegyeseket és hatosokat kapcsol össze együtemű (négy szótagú) sorral (11, 6, 6, 4, 11, 6, 6, 4) s ölelkező rímekkel; sőt egyszer szerencsés érzékkel olyan szakot teremt, mely azóta sem újult meg műköltészetünkben, bár művészi szerkezetével reá szolgált volna a hosszabb életre. A keresztrímű nyolczasokból és hetesekből alakuló négysoros versszakhoz két párrímes hatost tesz s befejezi ismét egy hetessel, melynek ríme

LELKI HODOLÁS,

Any,
Az igaz Keresztényhez illő
B U Z G O I M Á D S Á G O K ;

Mellyekkel,
Mintegy parantsolat szerint való bíla-
nyos Adóval az Ő URának 's ISTEN-
ének be-hódolai tartozik.

Mellyet,
Már azelőtt maga gyakorlísára (*in privato*) el-kéltitvén, most, né-
melly hozzá-tartozónak kívánsá-
gokra, és másoknak is hatnoka-

ra, ahoz alkalmaztatott
I S T E N E S
U J É N E K E K K E L

ki-adott
R Á D A I P Á L,
A' Magyar Koronának, (Tit: 4. Part.
1. Op: Decr: Trip:) és ann' bernad-
batatlannak (1Pét. 5: 4.) egyik
méltatlan tagja.

DEBRECZENBEN,

Nyomt: MARGITAI JÁNOS által,
1735. Elzsend.

75. RÁDAY PÁL «LELKI HODOLÁS»-ÁNAK
CZÍMLAPJA.

¹ Anyos koráig hét kétségtelen és két valószínű kiadásról van tudomásunk.

visszaút a második-negyedik sor rímére (8, 7, 8, 7, 6, 6, 7: ababccb). De talán legérdekesebb, hogy ép úgy mint Szenczi Molnár Albertnél és Ráday Pálnál,¹ nála is megtaláljuk — némi kis változtatással, de már az összes jellemző sajátságaival — a Himfy-strófát a *Második estvéli ének*-ben:²

Kelj fel lelkem tisztvedben ál,
 Hogy áldasson Istenem,
 A' nap ugyan töled el vál,
 De az Ur josága nem,
 Ma is táplált tégedet
 Vigasztalta szivedet,
 Paisod volt veszélidben
 Istápod gyengeségidben.

Nem tizenkét sor ugyan, mint Kisfaludy stanzája, az első négy nem ismétlődik, de megvan a szakasznak kétfelé oszlása: az első keresztbe rímelő nyolczas-hetes, a második párosával rímelő két-két hetes és nyolczas (Kisfaludynál — művészeiben — nyolczas-hetes).³

E versformákat nem használja egyformán gyakran. Különösen a kereszttrimesekhez vonzódik s ezek között is ahhoz a nyolczas-hetes összetételű, nyolczsoros versszakhoz, a melyet Kisfaludy Sándor regéinek formájául választott — az énekek két harmadrésze ebben az alakban szól — a mi egy kissé egyhangúvá teszi a kötetet; de ezért bőven pótolja kárunkat a használt formák nagy száma és az a változatosság, mely mind az egyes formákban, mind az egész formakészletben jelentkezik a nélkül, hogy mesterkéltséggé fajulna,⁴ mint p. o. Amadénál és később Horváth Ádámnál igen gyakran.

¹ *A bűnbocsánatért való töredelmesség-ről.* (Négyesy kiadása 108. l.) A forma Szenczi Molnár Albert egyik szerkezetének felújítása. (V. ö. *Mint a szép híves patakra...*)

² A 111. (s h. 211. helyett) lapon.

³ Valamivel durvább alakban fölhaláljuk ezt a szerkezetet már egyik szerelmi költeményében, a *Csalfa szeretőnek megvetésé-*ben, de itt a szak második fele nem he-

tesekből és nyolczasokból, hanem pusztán nyolczasokból áll.

⁴ Mindössze két forma mesterkelt egy kevésbé: a már említett 11-es, 6-os, 4-es csoportosítás és egy tizes versszak, a mely úgy keletkezett a nyolczasokból és hetesekből álló nyolcz sorú versszakból, hogy a hatodik és hetedik sor közé két 3—3 szótagból álló verssort iktatott.

Kétségtelen, hogy ennek a Dunántúl nagyon elterjedt névtelen gyűjteménynek nagy szerepe volt a magyar nemzeti versidom megőrzésében, sőt talán azt az állítást is megkoczkáztathatjuk, hogy dunántúli íróink, a kik tudvalevőleg leginkább ragaszkodtak a verselés népies formáihoz, nemcsak érzéküket finomították ezen énekek rhythmikus sorain, hanem egyenesen egész formákat vettek át belőle.

III.

Vagy másfélesztendei megfeszített munka után Az *Énekek könyve* készen állott a nyomtatásra. Ha Ányosnak az énekek megválogatásán, összeállításán, simításán kívül egyéb dolga nem lett volna vele, akkor is nagy föladatot végzett volna. Ha azonban elfogadjuk azt a föltevést, hogy az énekek nagyobb felében része volt Ányos teremő képzeletének vagy átalakító művészetének, akkor munkája valóban fölkelti bámulatunkat. Mintha az a balsejtelem, mely utolsó költeményeit a közeli halál érzetével olyan szomorú hangulatúvá tette, több lett volna egyszerű sejtelemnél: mintha a költő valóban megérezte volna, hogy leselkedik már reá a halál s lázas gyorsasággal iparkodott volna megfelelni a reá bízott föladatnak.

Mikor tört meg az egészséges, erős testalakú ifjú, nem tudjuk. A mit betegségről és haláláról az egykoruak írtak, annyira ellentmond egymásnak és a valószínűségnek, hogy az életrajzíró teljesen tanácstalanul áll a vélemények között. Még azt sem tudjuk biztosan, mikor kezdődtek testi szenvedései. Egyik életrője elefánti tartózkodásának idejére teszi,¹ Endrődi pedig «féktelen szenvedélyeit» tévén értük felelőssé, még korábbi időpontra.² Egyéb adatok hiányában Batsányi híradását kell elfogadnunk, a ki Ányos egyik szerzetestársának szavai alapján életének

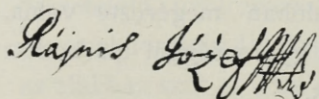
¹ Sulyok id. értekezésében, *Kath. Szemle* 1901 : 406. l.

² Id. értekezése Ányos költeményeinek Abafi-féle kiadásában 104. l.

utolsó, Fehérvárott töltött szakát nevezi meg, mint halálos betegségének kezdő pontját.¹

Mi okozta szenvedését és halálát, az még nagyobb homályba van burkolva. Jankovits Miklós 1792-ben egy versében vízi betegséget említ,² de ez az állítás, melyet Toldy is elfogad, ellentmond a szemtanúk följegyzésének; a mit meg Ányosnak említett szerzetestársa, valószínűleg Berzsenyi Kristóf, említ, az nélkülözi a valószínűség látszatát is. «Egész esztendőben — így olvashatni szavait Batsányinál³ — nem volt legjobb egészsége. Hozzá járult a' Fejérvári nedves, ködös, és egészséget rongáló rossz levegő-ég, (a' váras körül lévő sár-víz t. i. nem volt még akkor kiszáritva;) melly, nedves test-állással bíró embernek még ártalmasabb vala; hozzá járult az úgy nevezett arany-ér-is, melly, mivel nem gondolt vele, a kotsizás által úgy megdagadott és tüzesedett, hogy operálni kellett.»

Mi a valóság ebben a naiv, még a XVIII. század orvosi ismereteinek színvonalán sem álló véleményben, bajos eldönteni. Annyi igaz, hogy a síkságon fekvő várost mocsarak vették körül, s ezeknek kigőzölgései, valamint a város fölött lebegő sűrű ködök igen ártalmasak voltak, s Ányoson kívül a másik két Fehérvárott

76. RÁJNIS JÓZSEF NÉVALÁÍRÁSA.

tartózkodó költő is sokat szenvedett miattuk: Rájnis, a ki Grossinger barátjának panaszodik a fehérvári egészségtelen levegőmiatt,⁴ és Virág, a ki végre is kénytelen volt elhagyni

e miatt Fehérvárt.⁵ A többi azonban vagy teljesen tudománytalan, laikus nyilatkozat vagy mesterségesen van kieszelve, hogy a járulékos súlyosbító komplikációk halmozásával a tulajdonképeni betegség elhallgatását észrevétlenné tegye.⁶

¹ Kiadásának XVIII. lapján.

² A *Pesti Magyar Társaság kiadásának első darabja* 150. l.

³ Kiadásának XVIII. lapján.

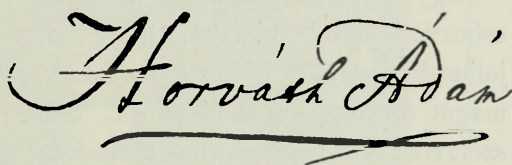
⁴ A *Magyar Helikonra vezérlő Kalauz* XIV. költ.

⁵ L. *Figyelő* XXV: 118. l.

⁶ E vélemény alapján szokás Ányos halálát az aranyérnek tulajdonítani. Nem számítva, hogy maga Batsányi csak mint súlyosbító bajt emlegeti (*hozzá járult az arany-ér-is*), legalább is nagyon való-

Anyos szenvedéseinek egy másik tanúja, Horváth Ádám, azt írja, hogy Anyos «*sebbe* halt meg, gyógyíthatatlanba, de én nem kérdeztem tőle, hol vette». A mit a jó barát nem tartott illőnek kérdezni, azt kegyeletlenség volna ma, Ányos halála után öt negyedszázaddal, kutatni. Nekünk elég azt tudnunk, hogy a költő testileg szenvedett, s testi gyötrelmei körülbelül akkor kezdődtek, mikor lelki kinjai megszűntek. Mikor a sorsába bele-törődött s megtalálta azt a hivatást, mely egész lelkét elfoglalta, akkor kezdődött küz-

delme a testi kórral. S lehetetlen meghatottság nélkül nézni, milyen megadással viselte a roncsolt testű költő újabb szenvedéseit. Ő, a ki azelőtt a magaválasztotta életpálya tövisei-

77. HORVÁTH ÁDÁM NÉVALÁÍRÁSA.

nek minden szúrására szinte lázadó hangon kiáltott föl, a ki keserű fájdalommal támadt a sorsra és az emberekre, ha elérhetetlen vágyak gyötörték, most keresztyéni türelemmel viselte a kínzó fájdalmakat. Átérezve vallásának tanításait a szenvedésről és a nyomorról, melylyel az Úr minden halandót próbára tesz, várta a halált, mely megszabadítja szenvedéseitől. Nem a kétségbeesésnek avval az erőszakosságával, a melylyel lelki küzdelmei idején szinte parancsolva mondta: Üss te boldog óra! — hanem a halálra elkészült hívő lélek vágyódásával.

A világ hiúságaival régen leszámolt, utolsó kötelességét, az *Enekek könyvének* összeállítását, elvégezte, ifjúkori botlásait megbánta, szíve megtisztult a salaktól. Nyugodtan várta a halált, mely őt egy más világba viszi. Elmondhatta magáról ő is, a mit

színűtlen, hogy a 25 éves fiatal ember, a ki Elefánton mindenestre és Budán is valószínűleg, idejének nagy részét szabadban, sétával töltötte, ilyen súlyos

tünetek között betegedett, majd halt volna meg ebben a kellemetlen, de rendszerint nem végzetes kimenetelű bajban.

Berzsenyi nemes öntudattal vall egyik legmélyebb költeményében, az *Életphilosophiában*:

Légyen álom, légyen bíró,
 Bátran megyek elébe,
 Mint egy elfáradt utazó
 A vadon enyhelyébe.
 Mert ha bíró: nem furdal vád,
 Mert ha álom: nyugalmat ad.

Egy pillanatra azonban földerült reménye: egy veszprémi seborvos azzal biztatta, hogy meg tudja gyógyítani. 1784 júliusában tehát átvitette magát Veszprémbe,¹ hogy alávesse magát orvosa intézkedéseinek. Sebére ugyan enyhülést nem szerzett rövid veszprémi tartózkodása, az ügyetlen kézzel véghez vitt operáció folytán betegsége még válságosabbra fordult, de talált helyette, a mit egész életében mindig legtöbbször becsült, élete alkonyán egy szíves baráti viszonyt, az utolsót szenvedéssel telt életében. Füred poétája, Horváth Ádám, a ki gyakran bejárt a vármegye székhelyére, megismerkedett beteg költőtársával, és ő, valamint Ányosnak egyik Veszprémbe lakó kedves tanítványa, Pyrker László, vigasztalták az utolsó két hónapban, szeretetükkel enyhítették a halálra induló költő végső napjait.

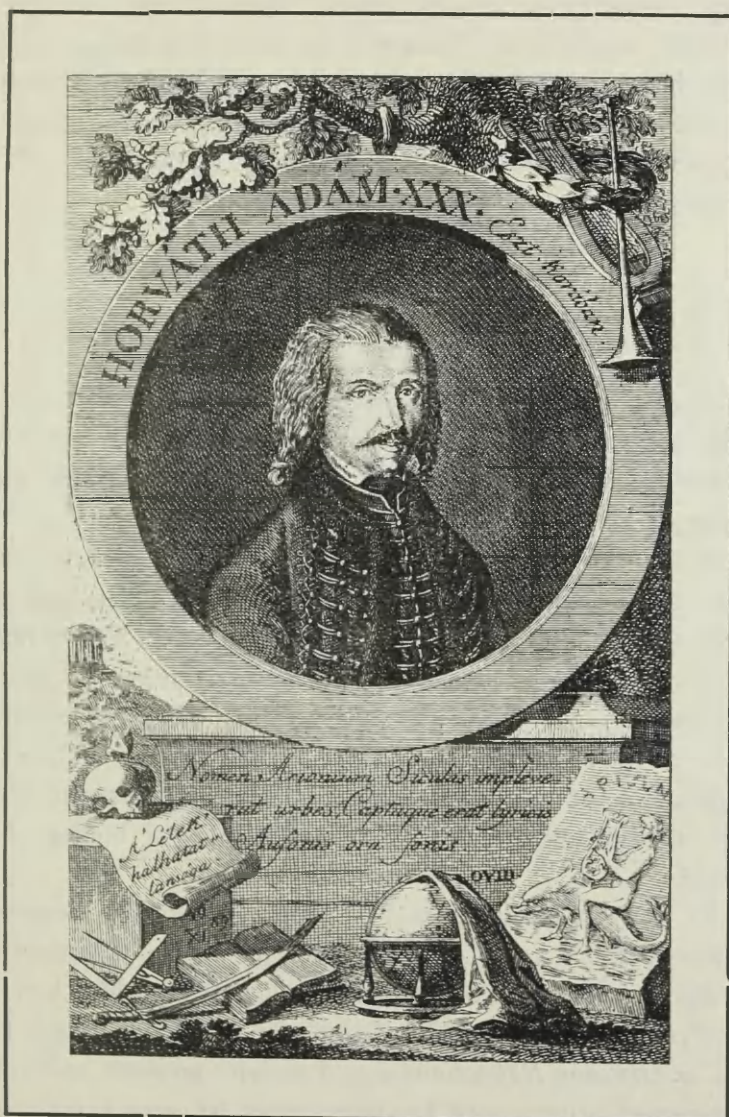
Különösen Horváth mutatta szeretetének igaz jeleit. A mint híret vette, hogy a fiatal pálos költő halálos betegen fekszik, hozzásietett s el sem hagyta haláláig. Oda ült mindennap az ágyához, jó szóval tartotta, fölolvasta verseit,² majd meg az ő verseit bírálta, dicsérte, melyek kéziratban vagy szájról-szájra terjedve már a Balaton környékére is eljutottak. Mint nagy zenebarát, a ki az ének és a zene kapcsolatát az elméletben is követelte, hibáztatta, hogy Ányos nem törődik énekeiben a szótagok mértékével, a mit Ányos szívesen elismert, de nem lévén zenei műveltsége, a hiányát nem is érezte.³ Ily módon hol irodalmi beszélgetéssel, hol baráti biztatásokkal iparkodott barátját szóra-

¹ Batsányi Ányos-kiadásában XVIII. l.

² L. Horváth *Hol-mi-jét*, I. darab 23—24. l.

³ Horváth levele 1789 febr. 20-án Batsá-

nyihoz. *Kaz. Lev.* I. : 286.

78. PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM.

koztatni, távol tartani tőle a halál képzetét. Mikor azonban látta, hogy a szegény haldokló jól ismeri állapotát, nem fél a gyorsan közeledő enyészettől, fölhagyott az áltató biztatással, melyben maga hitt legkevésbé. Utolsó baráti szolgálatul egy költeményt írt neki, verses búcsúzást, a melyben egy nympa, meglátván Ányosnak, Orpheus és Ovidius utódának, szenvedéseit, arra kéri az egeket:

Egek ha tsak ugyan már úgy végeztétek,
Hogy kínos éltetmet kínnal végezzétek,
Vajha irgalmasok annyiban lennétek,
Hogy nyavalyám' néha megkönnyebbitnétek.¹

Ányost meghatotta barátjának részvéte és szeretete, de bántotta, hogy utolsó óráiban, mikor már körülötte lebegett a halál szelleme, őt, a vallásos férfiút, egyházának fölszentelt papját, pogány költők utódeként említi Horváth, kinját az óvilág szenvedőinek, Prometheusnak, Sisyphusnak, emlékével hozza kapcsolatba s a klasszikus költészet szellemében még Isten ellen is vádat emeltet vele, hogy nem könyörül rajta. Meg is mondta Horváthnak, hogy költeménye nem «kereszttyén vers».² Horváth jóvá tette hibáját. Egy mély vallásos érzésben fogant költeménnyel, a melyben igazi kereszttyéni fölfogással, mintha csak magának Ányosnak lelke szólt volna belőle, előkészítette barátját arra a nagy útra, mely a siralmas jelenből a boldog jövőbe vezet.³

Ez Ányos halála előtt hat nappal történt. A betegségtől halálra gyötört költő egy kis hatsoros verssel köszönte meg barátja «érzékenységet», majd harmadnapra magához kérette a kis Pyrker Lászlót, emlékül átadta neki kedves imádságos könyvét, az *Officium Rákóczianumot*, a melybe erejének utolsó megfeszítésével szintén egy kis búcsúverset írt, arra kérván, imád-

¹ A *Hol-mi Igaz barát* című versében. (Olvasható az 1. darab 11–13. lapján.) E sorok, de a versnek egyéb célzásai is mutatják, hogy Ányos, a kinek Horváth

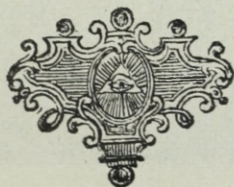
Ádám e versét fölolvasta, jól tudta, hogy napjai meg vannak számlálva.

² *Hol-mi*, id. vers 17. l.

³ U.-annak a költeménynek 11. darabja.

OFFICIUM
RÁKOCZIANUM,
SIVE
VARIA PIETATIS
EXERCITIA
CULTUI DIVINO,
MAGNÆ MATRIS
MARIÆ,
SANCTORUMQUE
PATRONORUM
HONORI DEBITA.

*Editio novissima, omnibus prioribus
auctior, & iocupletior,*

TYRNAVIÆ,

TYPIS COLL. ACADEM. SOC. JESU,
ANNO M. DCC. LXXII.
1772

79. AZ «OFFICIUM RÁKÓCZIANUM» CZÍMLAPJA.

kozzék érette halála után.¹ Két nap mulva, 1784 szept. 5-én megváltotta földi szenvedéseitől a halál. Csendesen, bízva az Úristen végtelen kegyelmében távozott

E nagy játékhelynek vétkes piatzáról,
Színes örömeknek csak fővény halmáról.²

Elhunyt, abban a szilárd hitben, hogy «nem az egész embert rontja meg a halál, nem az egész emberen viszi véghez a

80. A VESZPRÉMI FERENCZRENDI TEMPLOM.

kegyetlenségét. Csak egy részünk az nekünk, a mit így gyötör és pedig a nemtelenebb részünk, mely rész nem is különböztet bennünket a barmoktól. Csak por az, a mit porrá téssen. A neme-sebb részünkhöz pedig hozzá nem nyúl. Az Istennek képét és hasonlatosságát illetni nem merésze. Mert ez az ő hatalma alól a teremtőnek megmásolhatatlan törvénye által kivétetett. Nincs is ő reája egyéb bízva, hanem csak az, hogy a tömlöczöt,

¹ (Pyrker Lúisónak.)

² A végső óra című versében.

melyben az Istennek színe látására óhajtozó lélek egy ideig fogva tartatik, felnyissa, kitörje és ötet szabadon bocsássa. És így megrontja ugyan a halál ezt a romlandó életet, de megrodhatatlan életet ad; vége ez ideig való életnek, de kezdete az örökkévaló életnek; ajtó, mely elzárja az embert a földiektől és utat nyit az örökkévalóságra.»¹

81. AZ ÁNYOS-EMLÉK A VESZPRÉMI TEMPLOM HOMLOKZATÁN.

Földi maradványait másnap, szept. 6-án, tették örök nyugalomra a ferenczesek veszprémi templomában, a szentély alatti kriptában.² Tetemeinek nyugvó helyét két ferenczes-szerzetessel

¹ Ányos saját szavai iv. elmélkedésében (*Ányos Pál Elmélkedései*, kiadta Csapár Benedek, 16–17. l.).

² A halotti levelet a veszprémi r. kath. plébánia halálozási anyakönyvéből közli Sulyok (*Kath. Szemle*, 1901 : 404. l.).

osztja meg. Egy fülkében pihennek, a melyet egyetlen vörös téglá jelez, rajta e fölírat: HIC DEPOSITUS EST IN PACE PAULUS ÁNYOS.

Az utókor kegyeletének ma már ez az egyszerű epitaphium is hozzáférhetetlen: a sírbolt lejárátát befalazták. Hogy emléke ne maradjon jel nélkül, helyette a templom falába egy kőlapot illesztettek, s a következő sorokat vésették reá:

Ányos Pál haMVal
a rendtagok közé LetéVe
és azok hamVaIVaL egyesül-
Ve a szentéLy aLattI fülkék
egyikében nyugszanak.¹

1902-ben a veszprémi piaristák nagy ünnepség kíséretében díszes emléktáblával jelölték meg azt a helyet, a hol Ányos, veszprémi gimnáziumuk egykori növendéke, örök álmát aluszsza.² Székesfehérvár is megemlékezett arról, hogy egykor falai között tanárkodott Ányos, s 1905. decz. 3-ika óta ott is emléktábla hirdeti az utókor elismerését.³ Kár, hogy egyik táblára sem vésték rá Batsányinak Ányosra illő⁴ megható sorait:

Boldog, ki élteben annyi jót tehete,
Hogy vele ki nem hal szép emlékezete;
Boldog, ki pályáját úgy elvégezheti,
Hogy koszorút nyernek hív igyekezeti.
De bánatra méltó, ki alig kezdette
Útját, már elesik annak közepette —
Kinek még alig nyílt élte' szebb virágja,
Már a' titkos féreg gyökerét elrágja!

(Bűsongás.)

¹ A két fölírat, valamint a nyugalomra helyezés körülményei olvashatók Sulyoknál id. helyen (*Kath. Szemle*, 1901: 404—405. l.). A második acrostichonja a Sulyoknál olvasható sajtóhiba (*hamai hamVai* helyett) kijavítása után 1829-et ad.

² Az ünnep leírását l. a kegyesrendiek

veszprémi gimnáziumának értesítőjében az 1901/02. évről (95—125. l.).

³ Az ünnepekről beszámol röviden Goldziher Ignác, l. *Akadémiai Értesítő* 1906: 57. l.

⁴ A vers Orczy István halálára vonatkozik.

IV.

Az a vörös téglalap, a mely Ányos nyugvóhelyét elzárja, csak azt rejtette el a világtól, a mi benne romlandó volt. Szellemét nem nyűgözte le, az élt tovább és hatott. A ki legkésőbbben ismerte meg, az adott először hangot a visszaemlékezésnek, a derék, hű barát, Horváth Ádám. Barátja végtisztességén nem lehetett jelen, tehát ép úgy, mint az élő költőtől, a halottól is egy megható versben vett búcsút,¹ a melyben Ányosnak kedvelt költői kompozícióját használva — a halott szelleme fölkeresi a fölvilágban maradt kedveseit — még egyszer megszólaltatja azt a nagy szeretetet, mely kettenket összefűzte.²

Majd az ifjú Horváth Ev. János, akkor a veszprémi papszemináriában hittan-hallgató, később veszprémi plébános, végül jászói kanonok, következett, a ki éppen 1784-ben kerülván Veszprémbe,³ ha nem is volt közvetetlen tanúja Ányos végső küzdelmeinek, mindenesetre tudott róla s egy verset írt *Ányos Pál sírhalmára*.⁴ A mint Gyulai a *Horatius olvasásakor* című költeményében összegyűjti a Horatius megénekelte motívumokat, hogy egységes képben mutassa be a római lantos költői képzet-világát, Horváth is Ányos kedvelt kifejezéseinek fölhasználásával keresi össze költészetének eszméit, és a költői tehetség határozott jeleivel fűzi őket össze emlékkoszorúvá. Az őszinte

¹ Említett versének (*Igaz barát*) harmadik része.

² Van Horváthnak még egy költeménye, *A' meg-vigasztalhatatlan* (*Hol-mi* 11: 303–305.), a mely, mint az alcíme mutatja, véleményem szerint szintén Ányosra vonatkozik: «a' ki nekem azt mondta, hogy ő előtte a' mi leg-vigabb-is, szomorú; a' mi leg-gyönyörködtetőbb-is, unalmas.» Maga Horváth mondja (1789 ápr. 11-én Kazinczynak írt levelében, *Kaz. Lev.* 1: 317. l.), hogy ezt Ányos egyik marsának nótájára írta, a tartalma is nagyon illik Ányos

sorsához. Ez az ismeretes vers, melyet kezdő sora szerint szokás idézni, (*Árvíz módra szemeimből*) később, mikor Kazinczy megváltoztatta a címét (*Bács megyei Mantsi-jának lakodalma után*), úgy szerepelt, mintha Horváth a *Bács megyei leveleire* írta volna.

³ Sulyok id. értekezése (*Kath. Szemle* 327–328).

⁴ Megjelent először a *Pesti Magyar Társaság* kiadványainak I. (egyetlen) kötetében 1792-ben 91–92. l., azóta többször le nyomtatták.

méltánylás s az igaz részvét egyikévé teszi kora sikerültebb alkalmi verseinek.

Horváth Ev. János költeményével egy kötetben jelent meg Ányos egy másik tisztelőjének, Jankovits Miklósnak búcsúztatója,¹ de ez, valamint Fejér György kései megemlékezése,² bármennyire kilátszik is belőlük az Ányos iránti nagy szeretet, lelketlen, száraz alkotás.

Megszólalt Virág is, és mikor szívében a fájdalom az idő balzsamos keze folytán elvesztette élet, egy ódában állított emléket elhunyt barátjának, «lelke más felének».³ Visszagondol arra a szomorú időre, mikor a kegyetlen halál elszakította tőle társát, eszébe jut, hogy egyik múzsa avval vigasztalta fájdalmát: Ne keseregj, hisz Ányos meg nem halhat! Akkor nem értette, nem hitte el a múzsa szavait: most, tizennégy évvel utána, mikor Ányos versei összegyűjtve előtte vannak, fölfogja a vigasztalás igazi értelmét.⁴

De nem csak emlékversek alakjában nyilvánult a kortársak kegyelete, hanem megérezve, hogy Ányos emlékét legszebben munkái fogják fönntartani, már igen korán, rögtön halála után megindult tisztelői körében a mozgalom, hogy szétszórt versei összegyűjtessenek. Szerzetestársai, Kreskay, Stasich Elek, Zsolnai Péter, Berzsenyi Kristóf kegyelettel őrizték Ányos egyes verseinek kézíratait vagy másolatait; Horváth Ádám, Szirmay Antal, a ki a maga gyönyörűségére minden Ányos-verset lemásolt, a melyet megkaphatott, és Kazinczy pedig iparkodtak minél többet megmenteni a feledékenységétől. Sőt Kazinczy és még korábban Batsányi már avval a gondolattal foglalkoztak, hogy Ányos verseit nyomtatásban a nagyközönség elé bocsátják. Mig azonban Kazinczy terve, ép úgy mint 1824-ben Toldyé, csak terv maradt, Batsányi, a ki már a *Kassai Magyar Museum*-ban közzétett egy pár költeményt, 1798-ban megvalósította az

¹ U.-ott 150. l.

² *Ányos Pál árnyékához* (1809.)

³ Címe: *Ányos Pálnak emlékezete*.

⁴ Van Virágnak egy másik verse is, a mely véleményem szerint Ányos emlékét

őrzi, a *Daphnis keserve*. Chloét, «szívének másfelét, kertjének örökre kihervadt rózsáját» siratja, a ki, mint az említett Ányos-emlékverssel egyező kitétel tanúsítja, nem lehetett más, mint Ányos.

eszmét: Ányos költeményei mint a *Magyar Minerva* I. darabja megjelentek Bécsben Batsányi előszavával és Ányos életének rajzával.¹ Bár manapság már más fogalmaink vannak a kiadó föladatairól, s Batsányi kiadását nem nevezhetjük, mint a hogyan sokáig nevezték, az «első magyar kritikai kiadás»-nak,² az a fáradhatatlan buzgalom, a melylyel az egyes verseket fölkutatta és megszerezte, az a lelkiismeretes gondosság, a melylyel a gyűjteményt összeállította, a finom papír, a tiszta, csinos nyomás elévülhetetlen érdeme marad Batsányinak.

Ezekkel a közlésekkel lehetővé vált, hogy Ányos költészete, a mely eddig csak szűk baráti körben volt ismeretes, éreztesse ha-

tását az egész irodalomban. Hamar megszerették, a miben nagy része volt annak, hogy erős költői tehetsége könnyen lerázta az iskolák jármát. Gyöngyösítől vette az ösztönzést s a

82. A «MAGYAR MINERVA» KÜLSŐ CZÍMLAPJA.

¹ Anyos Pál' munkái. Bétsben, özvegy Alberti Ignátné' betűjivel. 1798. xx + 260. l. Batsányi azonban a kiadásnak csak szellemi részét intézte (gyűjtés, rendezés, magyarázás), a nyomtatás költségeit Péteri Takács József szolgáltatta, részben a maga

pénzéből, részben abból az ezer forintból, melyet Festetich György gróf a *Magyar Minerva* részére adott. L. e körülmények részletezését Anyos-kiadásom 228. lapján.

² Batsányi kiadásának ismertetését és bírálatát l. u.-ott a *Jegyzetek* élén.

magyarosak módján indult el; majd a francziások körébe jutva elfogadta tőlük a párrímet és kedvelt műfajukat, a bölcselkedő epistolát; végre a német irodalom divatos íróinak költői fölfogását ültette át irodalmunkba: a magyaros, francziás és németes irányok jellemző vonásait magába olvasztotta, de egyiknek sem vált szolgálai követőjévé.¹ Így mindenki talált valamit költészetében, a mi megragadta a figyelmet: a francziások filozofiai gondolataikat, a németesek szentimentalizmusukat, a magyarosok a hagyományos, de új formákkal fölfrissített formakészletet ismerték föl verseiben. Olvasva Ányos költeményeiben az egyéni érzelmeknek erővel telt kifejezését, ha nem is *tudták*, mindenestre *éreztek*, hogy olyan költő szózatát hallják, a ki kiemelve a pusztá követésből, eredeti és önálló egyéniség. És éreztek, legalább a finomabb ízlésűek, hogy Ányos kezében a lant nem ethikai, hanem költői czélok szolgálatában áll, nem fegyver a magyar művelődés előmozdítására, hanem cél: azért énekel a költő, hogy megkönnyebbüljön szíve s elragadja hallgatóit.

S hatott Ányos a nyelvével is. Ma már, mikor a nyelvújítás és két legnagyobb nyelvűművésznünk, Vörösmarty s Arany, egészen átalakították költői nyelvünket, hajlékonyná, kifejezővé, színessé tették, Ányos nyelve színtelennek és kissé merevnek tűnik föl. Kevés benne a költői ékesség, a kép, a díszítő vagy árnyaló jelző, nincsenek meg benne a szokott s kedvelt költői fordulatok. De ne felejtjük el, hogy Ányos nyelvünknek legszo-

¹ Ányost nem is igen lehet a költői iskolák merev korlátai közé szorítani. Praktikus szempontból, ha ez osztályozásban nem látunk egyebet, mint alkalmas eszközt a könnyebb áttekintésre, megtarthatjuk az irodalomtörténeteinkben ma is divatos eljárást, mely őt a francziások közé osztja be. Kortársai szintén a testőrök körébe illesztették. Kis János *Emlékezéseiben*, (O. K. 311. l.) Kazinczy több ízben is francziásnak nevezi, így vázlatos irodalomtörténeti áttekintésében (*A' magyar litera-*

tura története, Erdélyi Múzeum 1: 9.) s Berzsenyihez intézett költői levelében, hol irodalmunk jeleseit méltatja. Horváth Ádám hasonlóképen nyilatkozik Révaihoz írt költői levelében:

Ír, de csak egy társsal, 's ha talán kettővel
akarja

Bartsai, verseinek közleni néha sorát.

Ír szabadabb kézzel, egy Bartsai kézre tanult
Pap,

Ezt is sirva kezem sírba temette szegényt.

(Révai, *Elegyes versek* 265. l.)

morúbb korszakában írt, mikor a Zrínyiek és Pázmányok meg-
rázó ereje már kiveszett ellaposodó, áradozó stílusunkból, s
Kazinczyék csínja, választékossága, finomsága még csak szülem-
lett. E régi nyelv azonban teljesen hatalmában van. Egyformán
tudja fölhasználni a legváltozatosabb érzések és hangulatok
kifejezésére. A lelkesedés és kétségbeesés, a harag és fájdalom,
ó dai hév és elégikus ellágyulás egyaránt megtalálják a hozzájuk
illő kifejezésmódot. Szókincse nem nagy, de mindig elég bő, vilá-
gosan, s a mellett röviden, tömören tudja előadni gondolatait.
Bár többnyire az áradozásra csábító Zrínyi-sorban írt, sem a
kettős, sem a négyes rím nem kényszeríti a rokon gondolatok
halmozására, a verstoldásra, s bár nem sokat csiszolta verseit,
hanem rendszerint első fogalmazásukban szétküldte barátainak,¹
mégsem pongyola a stílusa. Gondolatai erőltetés nélkül ömle-
nek, s van bennük lendület, a mi az egyszerű, szinte prózai
nyelvet igaz költőiséggel vonja be. A nyelv korlátain áttör az
érzés s megneemesíti azt. S milyen egyszerűek az eszközök is,
a melyekkel dolgozik! Jóformán csak a mindennapi élet nyelvét
használta. A nyelvújítási törekvések első jelentkezései ismeretle-
nek voltak előtte, de nem követte kortársainak maradi felét
sem, a kik latin szavakkal tömték meg stílusukat: meg nem
honosodott idegen szót nem használ.

Ez a természetes, mindenkitől könnyen megérthető nyelv,
melyet nem tett idegenszerűvé kölcsönszó, föllengővé a merész
szóhasználat, és a Zrínyi-sornak szabályos, könnyed, egészen
Gyöngyösi szellemében történt alkalmazása nyerte meg másod-
szor Ányosnak a XVIII. századvégi közönség szeretetét.

Ányos költeményeit nemcsak az olvasó közönség fogadta
tetszéssel, az ismeretlen vagy az irodalmi ízlés tekintetében
számot nem tevő emberek (p. o. Kozma Gergely, Csehi József),
a minek sok bizonyyságával találkozunk Kazinczy levelezésében,

¹ Horváth Ádám mondja Batsányihoz 1790 febr. 18. intézett levelében. (*Kaz. Lev.*
II: 37.)

hanem Földitől¹ Kisfaludy Sándorig,² majd minden író, de különösen a költők, nagy méltánylással emlékeznek meg róla és terjesztik műveit ismerőseik körében. A dicséretetek közül ideiktatok kettőt, a melyek nemcsak pazarságukkal tűnnek ki, hanem világot vetnek arra is, mi tetszett annyira a kortársaknak. Szirmay Antal írja Kazinczynak: «Ányosnak kívánt verseit által küldöm, még pedig magam le írtam. Mert annyira kedvellem ezen vers szerzőt, hogy mindég írhatnám, olvashatnám munkájit. Az eő elmés találmányi, szép hasonlatossági, fontos szavai, gondolatnak öszve foglalási, hazájához nagy szeretete valóban megbecsülhetetlené tészik.»³ Batsányi Horváth Ádámnak fejtegeti Ányos költészetét: «Ányos nagy mester volt, ...nézd el verseit, visgáld meg jól szavainak egybe rakását, fogadom, száz közül is alig akadhat egy a' szemedbe, mellynek tüze, elevensége, kedvessége ne vólna és a' mellyben tsak egy haszon-talan szó is találkozna.»⁴

Még fontosabb ennél, hogy a reá következő költői nemzedék igen sok tagján megérzik költeményeinek tanulmányozása.

Virágról, mint Ányos költői tanítványáról, már megemlékeztünk. Ő nyerte meg a költészetnek, s az ő hatására pártolt Virág is a magyarosoktól a francziásokhoz. Valószínűleg még mélyebb volt Ányos hatása, mert bár Virág ifjúkori költeményei, épen azok, melyeket barátja életében írt, mindeddig lappanganak, a 80-as évek második felében keletkezett magyaros formájú költeményei,⁵ különösen *Nemes György dicsérete*, *A magyarokhoz*, *A székesfehérvári nemességhez* címűek, nemcsak párrímes Zrinyi-sorokban zengenek, hanem szellemben, fölfogásban, kompozícióban s költői dictióban is igen emlékeztetnek Ányos hazafias költeményeire. Joggal mondhatta Toldy:⁶ Ányos nélkül

¹ Levele Kazinczyhoz 1789 febr. 5. (*Kaz. Lev.* I: 264.)

² A *Himfy szerelmei* 1807-iki kiadásának előszavában.

³ Levele Kazinczyhoz 1790 jan. 16. (*Kaz. Lev.* II: C.)

⁴ Levele Horváthhoz, 1789 febr. 4. (*Kaz. Lev.* I: 289.)

⁵ Toldy kiadásában a *Vegyes költemények* I. könyvének első darabjai.

⁶ Virág Benedek *Magyar századainak* 1862-iki kiadásában a 4. l.

nem lesz Virág. Ányos halálával elpattant a kapocs, a mely Virágot a francia iskola stílusához és műformáihoz fűzte, úgy hogy nemsokára a deákosok irányához szegődött.

Verseghyre és Horváth Ádámra Ányos inkább formáival és szentimentalizmusával, Horváth Ev. Jánosra költeményeinek tárgyaival és nyelvével hatott. Az első 1791-ben Ányosnak leghíresebb elégiáján fejtegetve, milyennek kell lenni a versnek,¹ nyíltan megvallja, hogy az *Egy boldogtalannak panaszszait* sokszor olvasta, de mindig könnyek között;² Horváth Ádám *A' megvigasztalhatatlan és Egy...el-keseredett Ember' Éneke* című verseiben (*Hol-mi* II: 303 és 282) átveszi és tudatosan utánozza Ányos egyik költeményének mesterkéltsztrófá-

Á N Y O S P Á L
M U N K Á J I.

B É T S B E

ÖZVEGY ALBERTI IGNATZNE-BETŐJÍVEL

1 7 9 8.

83. «ÁNYOS PÁL MUNKÁJI»-NAK CÍMLAPJA.

szerkezetét;³ az utolsó meg, mikor a *Pesti Magyar Társaság* örömnépére lelkesíti az ifjakat, nemcsak költői szólamokat vesz át Ányos költeményeiből, főképen *A szép tudományoknak áldozott versekből*, hanem még gondolatokat is.⁴

¹ Erre már Négyesy László fölhívta a figyelmet. (*A mértékes magyar verselés története*, 248. l.)

² *Rövid értekezések a muzsikáról*, XII—XIII. l.

³ Ányos illető költeménye: *Hiv szívnek... elválása*. Heinrich Gusztáv kimutatta (*a Bácsmezei Olcsó Könyvtári kiadásában*),

hogy Kazinczy Horváth első költeményének nemcsak címét (*Siralom*), de ez is már változtatott cím, az eredetit l. fönt a szövegben, a Kazinczy-adta cím a 229 l. 2. jegyzetében) változtatta meg, hanem az ismétlődő sorok elhagyásával külsejét és szerkezetét is.

⁴ *Pesti Magyar Társaság* (1792), 91—92. l.

De legjobban megérezte Anyos hatását az a két költő, a kiknek az első Anyos-kiadást köszönhetjük: Péteri Takáts József és Batsányi. Az előbbi, mélyen megilletődven a szerencsétlen költő tragikus sorsán és költészetének hol pajzán, hol szentimentális hangján, mintaképének választotta. A mint Kazinczy Bárótzii koszorúja után törekedett, ő Anyost akarta utánozni. Egy kéziratban maradt versében így fordul Festetich György grófhhoz:

Nem tehettem még szert Anyosnak tollára,
Hogy vig dalt írhatnék nevednek napjára:
Vegyed ezen képet! melyen szent hamvára
A szomorú holdnak szolgál bús sugára.

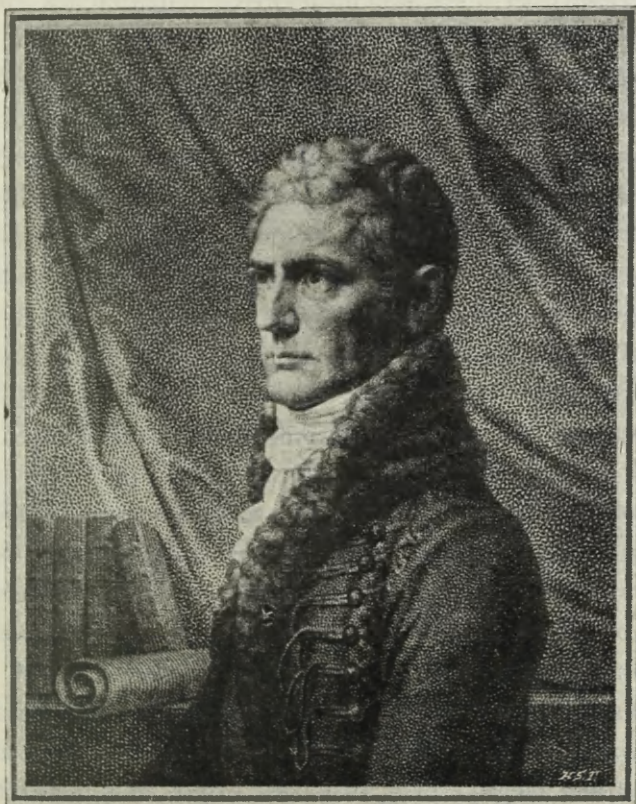
Gyakran el-eljárok temető helyére
Reá emlékeztvén hazafi szívére,
S addig figyelmezek oktató könyvére,
Mig el nem juthatok dicső érdemére.¹

Anyos igazi tanítványa mégis Batsányi volt. Még mielőtt hozzákezdett Anyos költeményeinek összeszedéséhez, a mikor tehát csak kéziratban keringő és pár nyomtatott versét ismerte, egyik legrégebbi költeményén, az Orczy István halálára írt *Barátság oszlopán*, fölismerszik Anyos hatása. A bátyja halálos ágyához siető szüzet ugyanazokkal a színekkel festi, a melyeket Anyos használt síri jeleneteinél. Majd mikor hosszú éveken keresztül foglalkozik Anyos költeményeivel, eleinte gyűjtve, később simítva és igazítva őket, önkéntelenül is elsajátítja kedvelt költőjének alkotó módját, követi leveleinek részletező, a ködös multba és a messze idegenbe elkalandozó képzetét, alkalmazza fráziskincsét, úgyannyira, hogy egyik-másik költeményét, különösen a Virág Benedeknek küldött *Serkentő választ*, tartalmánál, hangjánál fogva egyaránt bátran Anyos alkotásának tarthatnók. Föl-fölhangzanak lantján, természetesen az ő egyéniségétől más színűre festve, Anyos hazafias és politikai eszméi (*Abaujvár-*

¹ Eredetije a *Kisfaludy-Társaság* levéltárában. Onnan közölte Takáts Sándor

Péteri Takáts Józsefről szóló monographiájában (36. l.).

megye örömnepén, Az európai hadakozásokra), sőt mintha a Búsongásban Ányos legsubjectivebb érzelmei, a közeli halál sejtelmétől kicsalt panaszos jajjai, újulnának meg.¹ Még később is, egy-egy fordulaton, egy-egy gondolaton meglátszik annak a

84. BATSÁNYI JÁNOS.

szerető gondnak hatása, a melylyel Batsányi korán elhunyt mesterének műveibe elmélyedt.

Rajtuk kívül még Döbrentei Gábor, Dukai Takách Judit és Dukai Takách Teréz költői működése kapcsolódik össze Ányosé-

¹ Hogy Batsányi egyes költeményein megérzik Ányos hatása, azt már Haraszti észrevette (*Az új népies irány köllészetünk-*

ben 42. l.), de ő céljához képest sem a hatás mértékét, sem mibenlétét nem vizsgálta.

val, mert Dayka, a kit Bajza Ányos tanítványának tart,¹ a mint láttuk, sok hasonló motivumot dolgozott ugyan föl költeményeiben, s az érzés is, melyből költészete fakad, hasonló Ányoséhoz, de ez helyzetük hasonlóságából következik, és nem hatás.

Döbrenteire és a két költőnőre Ányos költészetének irányával hatott. Az előbbi, soproni tanuló korában eleinte Baróti Szabó Dávid verseiből merített ösztönt a költői működésre, majd mikor kezébe kerültek Ányos művei, a XIX. század első éveiben, őt választotta mintaképének.² Malvina, ez volt Dukai Takách Judit írói neve, Ányos elégiáinak hatása alatt, az ő formáin írta hol homályos, hol költőtietlen verseit.³ Velük bezáródik a sor, s innen kezdve nemcsak Ányos költészetének hatása szűnik meg, hanem, bár munkáinak új kiadása szerepel egyszer-kétszer mint terv az irodalom történetével foglalkozók körében, még az érdeklődés is megszűnik iránta. Kölcsey dicsőítő szózata pusztába kiáltó szó marad;⁴ s neve pusztán az irodalomtörténeti kézikönyvekben talál helyet.

Ez a mellőzés Kazinczyra és Toldyra vezethető vissza.

Hogy Kazinczy az Aurora-kör s az *Athenaeum* idejéig valóban középpontja volt a magyar irodalomnak, s vezetőszerepe csakugyan olyan volt, a milyennek ma, egy századdal utána, az írott bizonyságok alapján elképzeljük, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy minden törekvés, a melyet pártul fogott, diadalmaskodott, mindegyik, ha ellenezte, elbukott; minden író népszerű volt, ha Kazinczy ajánlatával lépett föl, s hiába küzdött, ha nem tudta megnyerni a javallását. Ányos nem tartozott tulajdonképen az írók egyik csoportjába sem, s ezért merült feledésbe. Kazinczy nem idegenkedett költészetétől, sőt eleinte, 1802-ben,⁵ Faludival, Orczyval, Barcsayval, Kissel együtt még halhatatlanságot is ígért neki, bár «a' tetrachordon mellett zen-

¹ Összes művei (Badics kiadása) III: 303. lap.

² Maga Döbrentei ismerte be Toldyval 1828-ban közölt életrajzi adataiban. Lásd Toldy, *Magyar költők élete*, II: 108–109. lap.

³ Négyesy ítélete a *Képes Irodalomtörténet* I. k. 793–794. l.

⁴ L. egész terjedelmében alább a fejezet végén.

⁵ Levele Virághoz 1802 márcz. 31-én. *Kaz. Lev.* II: 467. l.

geti verseit»,¹ majd epigrammát akart róla írni² és műveiről bírálatot,³ készült kiadni költeményeit — a mi mind csak terv maradt — a mikor azonban a nyelvújítási küzdelem hullámai magasra csaptak, és Kazinczyt már pusztán a nyelv, a stilus, a forma izgatta, közömbössé vált előtte Ányos, a ki a régi nyelven, régi formákban írt, de mert megelőzte korban a nyelvújítást, nem is róhatta föl neki bűnül, hogy nem volt újító: teoriája mellett sem positive, sem negative nem használhatta föl.⁴ Tehetségét elismerte, de mivel szemét egész életében csak formai szépségeken élesítette, nem látott benne mást, mint Orczy és Barcsay követőjét, s verstechnikájuknak hasonlósága miatt egyenrangú költőknek tartotta őket. Durvaságot, köznapi, pórias kifejezéseket, szokatlan tájszókat nem talált költeményeiben, tehát nem üldözte őket, finomságot, formai szépségeket, mesterien csiszolt nyelvet szintén nem, tehát nem volt oka lelkesedni értük, csak «hatosait» dicsérelhetette.⁵ Mint író nem érdekelte, mert nem volt nyelvművész, mint költő meg azért nem, mert nem volt tudós poéta. A mi pedig Ányost rendkívül magasan emelte kortársai s épen a francziások fölé, erős költői egyénisége, őszintén nyilatkozó subjectiv érzelmei, az iránt az örök emberit hirdető s a tompított, idealizált érzelmeket éneklő Kazinczynak nem volt semmi érzéke. Egyáltalán az ő aesthetikai ítéletei csak addig fogadhatók el, míg a föl-színen maradnak, mihelyt azonban mélyebbre hatnak, vagy teljesen megokolatlanok, vagy egyenesen tévesek. Ányos költészetről is ejtett odavetve egy-két szót: nem volt bennük köszönet. Költészete «sanft und lieblich, etwas in veralteter Manier»⁶ — a legkevésbbé sem találó jellemzés.

¹ Ezen dicséret értékét azonban nagyon csökkenti, hogy a levél Virágnak, Ányos legjobb barátjának szól!

² Levele Berzsenyihez 1810 decz. 16. *Kaz. Lev.* VIII: 205. l.

³ Levele Döbrenteihez 1815 aug. 15. *Kaz. Lev.* XII: 75. l.

⁴ Egyszer ugyan (*Orthologus és neologus; nálunk és más nemzeteknél* 1819) meg-

teszi Ányost a legvakmerőbb nyelvújítónak, persze minden alap nélkül — valószínűleg két nyelvi tévedése miatt — de csak említi nevét, állítását példával nem igazolja s így nem is használja őt föl.

⁵ Levele Lácza Szabó Józsefhez 1814 ápr. 20. *Kaz. Lev.* XI: 350. l.

⁶ Levele Rumyhoz 1811 máj. 12. *Kaz. Lev.* VIII: 510. l.

Közömbössége idővel elfogultsággá fajult: az a hamis világitás, a melybe erkölceit az utókor elé állította,¹ épen annak a hiányát mutatja, a mivel minden történetírónak bírnia kell, hogy ne csak objectiv, hanem méltányos is legyen: a szeretetet, a megértésre való törekvést.

Mikor az irodalmi diktatúrát Toldy vette át, az ő kezében volt Ányos sorsa is. A mérleg mérő-serpenyőjébe ő már igazibb súlyokat tett, mint Kazinczy, s Ányos iránt is nagyobb méltánylattal viseltetett. Fiatalabb éveiben ki akarta adni újra verseit, de Bajza, kinek ítéletére sokat adott, nem szerette Ányos költészetét s nem javallotta a kiadást.² Maga is visszariadt azoktól a nehézségektől, a melyekkel abban az időben Ányos műveinek új kiadása járt volna, mert az eredeti kéziratok közül a legbővebb Batsányi kezében volt. Így lemondott arról, hogy új alakban bocsássa ki Ányos verseit, a melyeknek Batsányi-féle kiadása már a 10-es évek elején nagyon ritka könyvvé vált.³

Ányos verseit tehát a maguk teljességében alig ismerte valaki. A chresthomatiákban és anthológiákban mutatványul közölt pár verse, s Toldy irodalmi kézikönyveinek szűkszavú jellemzései voltak jóformán egyetlen forrásai Ányosról szóló ismereteinknek. Az érdeklődés akkor fordult feléje, s akkor lett ha nem is a közönségnek, legalább az irodalomtörténetnek népszerű költője, mikor a letűnt század 70-es éveiben az irodalom multja iránt megnövekedett az érdeklődés, s megkezdődött a régibb korszakok irodalmi emlékeinek módszeres földolgozása. Az irodalomtörténetírók, Ballagi Aladárral az élükön,⁴ nagy örömmel vették észre, hogy a XVIII. század második felének lelkes magyar írói közül, a kik — sokkal nagyobb buzgalommal mint tehetséggel — magukat a magyar nyelv, irodalom és műveltség fölvirágoz-

¹ Kazinczy alaptalan vádjait lásd fentebb a 120—121. lapon.

² Levele Toldyhoz 1824 febr. 11-én (Bajza Összegyűjtött munkái, 1900, VI. 52—53. l.).

³ Maga Kazinczy is alig tudott egy pél-

dányt keríteni. V. ö. *Kaz. Lev.* II: 256, 277, 351. l.

⁴ Ballagi Aladár már 1872-ben a legnagyobb magyar elegiaírónak nevezte Ányost (*A magyar testőrség története* 171. lap.)

tatásának szentelték, messze kiválik egy szerencsétlen sorsú, panaszos szavú fiatal szerzetes. Az ő költői munkáit nem kell a nemes cél szempontjából megítélni, a melynek szolgálatában állanak, hanem önmagukban, mint költői alkotások, mint a l'art pour l'art elvének megvalósítói is megérdemlik a méltánylást.

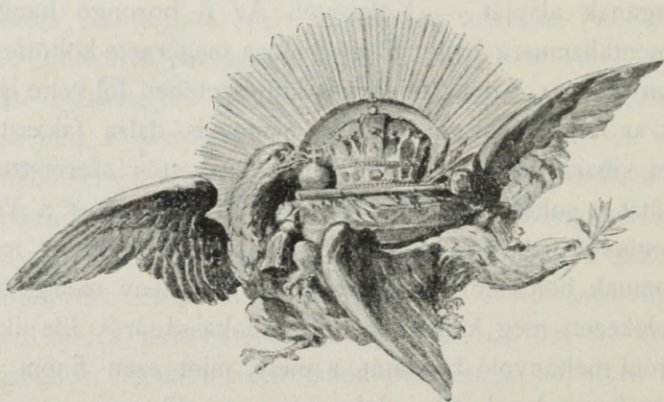
Ezóta sorozza az irodalomtörténet Ányos Pált az igazi költők közé: az irodalmi fölújulás korának első felében az egyetlen, a ki nem *lett* költővé, hanem annak *született*.

* * *

Nem tehetjük le a tollat a nélkül, hogy ide ne írnök annak az aesthetikusnak a nevét, a ki először ismerte föl Ányos költői nagyságának alapját — Kölcsyét. Az ő borongó hangulata, szentimentalizmusra hajló világfölfogása megérezte költőtársában a rokon lelket s Ányos fájdalmas költészetében föl vélte ismerni azokat az indítékokat, melyek őt magát is dalra fakasztották. Az élet viharai az ő lelkét is megtépték, kettős szeretettel fordult tehát a sokat szenvedett pálos költő felé. Mikor a *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában mint első adta a magyar irodalomnak bölcselmi áttekintését, a rokonszenv meleg szavaival emlékezett meg kedvelt költője munkásságáról. Ide iktatjuk búcsúzóul méltányoló bírálatát, a mely, mint ezen finom ízlésű műbírónak minden kritikai dolgozata, nem áll ugyan meg utolsó pontig, de még tévedéseiben is fényesen bizonyítja, milyen mélyen látott Kölcsy a költészet igazi lényegébe.

«Azon kornak gyermekei közül bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tüzeiben látszik olvadni, s kinek érzése a nemzetiséggel s phantasiája a hon képeivel leginkább rokon. Sorai-ból egy szelíden bús, s a hazához hevülettel vonzódó léleknek harmoniája hangzik telénk; énekbe ömlő sentimentalismusát a honszerelem érzelmei által vezeti, s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lyánykája, szemei előtt; szívétől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet múlt korának történeteinek oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta el-

hullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát, s az új kort a régivel öszvekötvén, e párosításban egy költői közép világot keres, melynek megszeliđült, megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, s meglekésítve lelhesse fel. De nem bírhatott Ányos mind azzal, a mi a bámúlatra méltó költő kiformáltatására kívántatik; kedvezőben fogadó nemzet, s szerencsésb körülmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szemet, szívet, és lelket gyönyörkötető virág a maga teljességében felvirúljon.» (*Nemzeti hagyományok.*)

85. A SZENT KORONA.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

ÁNYOS KÖLTŐI LEVELE BARCSAY KAPITÁNYHOZ

(61. lap.)

Bartsai Kapitánynak.

Ime által küldöm elmém futtatását,
Mellybe Nagy-Szombatnak siratom romlását.
De tsak festett Könyvek éllesztik tollamat,
Nevetem azomban, 's meg vonom vállomat ;
Halottas oszlopot emeltem hírének :
Hogy örökösitem bõtsét nagy nevének,
Mellyel ditsekedett a' Tudos Világnak,
Hogy ő Parnafsufsa volt Magyar Országának
Fogyatkozik immár hírének ereje,
Mert dőlő félben függ Parnalsus teteje'
Elől látván Phebus leendő omlását,
Any-Városunkban vette szaladását,
Itt azonnal kívánt nyugodalmat talált
Tartsa kegyelmében szolgáját

Ányos Pált
m. k.

Nagy-Szombat 12. Juniusban.

1777.

Egy zöld ággal bé-font Tornátzon mulatozo Nimfanak énekére
Eklonak felelete.

Mulatozol Nimfa a' nyirkos erezen
'S lantod ékességét nem-is veszed ezben
Olly érzékeny szívvvel áldozol Keménynek
Ez illendő zsoldgya a' jó Téteménynek

Eppen ||

KÖNYI LEVELE ÁNYOSHOZ.

(101. lap.)

Más. Könyi Ányosnak, midőn a' Ganganelli fordítását vizgálására küldötte, a Posonyi Censornak reprobatioja után.

Szoros gondjaimtól úgy környül vétettem
 Hogy még Musaimtól is meszsze vettettem
 Sőt még énekjeket is el-felejtettem
 Mivel siettetik vélem minden tettem

De tsak időm legyen utánnok eredek
 A' Parnasus ambár akarmelly meredek
 Kurta lábaimmal addig tekeredek

Mig egy vén Laurussal bé nem keveredek

Bezzeg osztán néked verset tarisznyával
 Annyit küldök mindenféle módijával
 Hogy a' pad alatt-is hever tsoportjával
 Sőt még meg is süthedd hajdu káposztával

Addig-is mig ebből olly nagybőven vészel
 Soha kedvesb d'lgot énnékem nem tészel
 Mintha e' munkával olly szorgalmas lészel
 Hogy a' Censurából ki jöjjön ép kézzel.

Mert egy pohánkás Tóth igen meg tsufolta
 Ugy hogy soha lábra nem kelhet azolta
 Kárhozatos jellel homlokát mázolta.
 Felette fájlalnám hogy ha lenne holta.

Jol tudod pediglen hogy ez mind honnét lett
 Haragot magára e' munkám miért vett
 Mivel eredete attól kerekedett (Ganganelli)

Könyvibül: A' ki amazoknak tzoki poharat tett (Jesuviták)

AZ »IGAZ HAZA-FI« KÉZIRATÁNAK CZIMLAPJA.

(168. l.)

IGAZ HAZA-FI.

az az :

Nagy Méltóságú 's Nagyságú

Nagy Károly

Groff Károly Antal Urnak

eő Excellentiájának, Károly, Erdőd, Béltek, Csongrád,
Megyer, es Surány Várai örökös Urának, Nevezetes The-
refiai Hadi Rend Keresztes Vitézének, Nemes Szatmár
Vármegye Fő Ispánjának, Felséges Császáruk, és Apos-
toli Királjunk belső Titkos Tanátfofsának, Fő-Hadi Vezér
Hely-Tartójának, egy gyalog sereg ezeres Kapitányának,
Országunkban hét személylyekből álló Törvényes széknek
egyik érdemes Tagjának, 's-Közös Birájoknak, Országnak
Asztalnokjának, 's az Ungvári, és Nagy Váradi megyékben
a' jozan Tudományok' Fő-Igazgatójának

Jeles példával meg mutatott

Hazája szerelme.

Versbe foglálta

Ányos Pál,

Első Remete Sz. Pál Rendén lévő szerzetes.

Budán M.DCC.LXXVIII.

A »KALAPOS KIRÁLY« ELSŐ LAPJA.

(189. l.)

Még sem szünsz kegyetlen szívünket gázolni ?
Nem elég még a' könyv ? még többnek kel folyni ?
Ha képtelen fajzás véred gyalázattya
Gyilkosfa Népednek, nem pediglen Attya.
Ez a' hálaadás oly Szent hivségünkért ?
Házadért ki öntött számtalan vérünkért ?

Meg öszült atyáink miként tsalatkoztak !
 hogy rajtad 's Anyádon egykor szánokoztak
 Tudod a' Posonyi vár palotájában
 Miként nyőszörögtél Anyádnak karjában
 Véltük, hogy szerelmet sirtál nemzetünkre
 S most láttuk, hogy gyilkos tört toltál szivünkre
 A megilletődött őszek kardot vontak
 védelmedre vitéz esküvést mondtak
 fel ajánlották volt végső tsepp véreket
 A' buzgóság birta ezekre sziveket
 O ! szegény Atyáink be nem gondoltátok
 hogy ezzel veszik el virágzo hazátok
 Egész Europa tsudált benneteket
 S tsak ti nem láttátok veszedelmeteket

ÁNYOS LEVELÉNEK EGY LAPJA.

(200. l.)

Elefánt 11-dik Febr. 782.

Kedves Ötsém, édes Barátom !

Tudom nem azért nem felelsz, mintha nem szeretnél, hanem | a'
 farsangi mulatságok hátráltatnak, engedek valamit | az ifjuságnak,
 de ezek még koránt sem akadályozhatták | az igaz atyafiságos 's
 Barátságos szeretetet ; irhattál | volna tsak két rendet is, tudod,
 miként vigasztalcdik | egy halandó magánofságában, ha vagy azt tud-
 hattya, | hogy rola még emlékeznek ; és te ezt a' kevés vigasztalást
 is | meg vontad tőlem ! ötsém ! ne velsz meg azért, hogy sze | rentsétlen
 vagyok, alaton lelkek azok, kik tsak | a' bódogságban barátkoznak,
 többet bizok én a' te | szivedben, nemes vagy, érzékeny vagy, nem
 feleitheted | el azt ki téged igazán szeret ! | de tálam nem vetted
 Levelemet ? O ! ez már irtoztató volna ! ha jól emlékezem | tsak nem
 egéz fél árkust bé irtam a' Barátságának titkai | val, ott tudositottalak
 melly moddal irhatol nékem | bátron, úgy hogy egyenefsen kezemben
 jöhet leveled, ad tud

tomra ||

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

I.

Ányos életirói. — A költő születése. (1756.) — A család története a XIII. századtól. — A híres Ányosok a történelem fonalán visszafelé: a fiúsított Agatha, I. Mihály, Gergely mester, Lőrincz de Vámos. — A család szerepe a multban. — Vitézsége, gazdagsága, hanyatlása. — Ányos Ferencz, Pál atyja, a család újraalapítója. Házassága. (9—20.)

II.

Ányos Ferencz gyermekei. — Családi élete. — Az atya egyénisége. — Az édes anya. — A környezet és a családi kör hatása Ányosra; vallásosága, szeretete a szülőföld iránt, a történeti érzék hiányát pótló családi büszkeség. (20—29)

III.

Pál elkerül a szülői háztól. — Elemi iskolázása Komáromban. — Hányatott gimnáziumi pályája. (1765—1772.) — Poéta és rhetor Pápán. — A pálos gimnázium hatása. — A tanul-

mányok rendje és az iskola szelleme. — A hazafias érzés. — Pálos szerzetesnek készül. — Elhatározásának okai. — A föltevések s a természetes magyarázat. — 1772-ben beöltözik a rendbe. (29—43.)

IV.

Novicziusi éve Márai-Nosztrán. (1772—1773.) — Találkozása Virág Benedekkel. — Leteszi az egyszerű fogadalmat. — Filozofus Pápán (*Conclusiones*) és a nagyszombati egyetemen. (1773—1776.) — Tanárai éstanulmányai. — Első kísérlete a költészet terén: *Ovidius-fordításai*. (44—54.)

V.

Ányos költői zsengei: költői levelek pálos barátaihoz. — Barátai (Virág, Kreskay, Marton László), s a pálos növendékek verselő köre. — Leteszi a filozófiai doktorátust (1776) s teológiát hallgat. — Költői öntudatának fölvilanása. — Elküldi verseit Barcsaynak bírálatra. — Barcsay barátságát költővé avatja. (55—68.)

MÁSODIK KÖNYV.

I.

A költő első évei Budán (1777—1781), az egyetem új székhelyén. — Férfiúvá érik. — Költészete, mint fej-

lődésének magyarázata. — Olvasmányai: római klasszikusok, a modern irodalmak termékei és a francziások művei. — Hatásuk költészetére. — Oszli látogatásai Esztergárott. — Magába

mélyed. — Melancholiája s annak forrása: csöndes elégedetlenség sorsával. — Ehangulat költeményeiben. — Ányos öntudatos költővé fejlődik. (71–87.)

II.

Bessenyei kísérlete egy tudós társaság alapítására: *Hazafiúi Magyar Társaság*. — Tagjai és szervezete. — Ányost megválasztják titkárnak. — A terv meghiúsul. — Újabb, sikertelen terv. — A *Társaság* hatása Ányosra: baráti köre bővül. — Régi és új barátok. — Ányos költői levelei. — Miért kedvelték annyira a XVIII. század elején a költői leveleket? — A barátság kultusza külföldön és hazánkban. — Ányos részt vesz az irodalmi életben. (1778–1779.) (87–110.)

III.

Theologiai tanulmányok. (1779–1781.) — Életmódja, szórakozásai, pesti barátai. — E baráti kör emléke: *A vig társaságról*. — Fölszentelék pappá. (1780.) Első miséje. — Eletének legnagyobb problémája: szerelme. — Szerelmének természete. — A két fölfogás. — Az érzelmi szerelmet vitatóknak érvei s azok czáfolata. — A költemények tanúságai. — Ányos szerelmének igazi természete. (110–128)

IV.

Ki lehetett ideálja? — Az érzés keletkezésének valószínű időpontja. — Ányos szerelmi költeményei. —

Uralkodó elemük a lemondás. — Kiválóságai: őszinteség, költőiség, formaérzék. (129–137.)

V.

A költőt áthelyezik Fölsőelefántra. (1781.) — Ezen intézkedés oka és magyarázata. — A környezet hatása, mint boldogtalanságának állítólagos oka — A valódi ok. — A hivatásában való csalódás gyötrelmei. (137–148.)

VI.

Ányos, a fájdalom költője. — Elégiái s a belőlük kiáradó szentimentalizmus. — Szentimentalizmusának forrásai. — A szentimentalizmus külföldön. — A világfájdalom kérdése. — Az elégia s a följulás korának elégiakusai. — Ányos és Dayka. Ányos egyénisége s életviszonyai. (1781–1782.) — A Bartakovics-család. — Szent beszéde Nyitrán. — Eposzi tervek. (148–164.)

VII.

Ányos hazafias lírája. — Alkalmi versei. — Tárgyak és fölfogásuk, fogyatkozásaik és érdemük. — II. József trónaléptének hatása Ányos fölfogására és költészetére. — Első hazafias kitörések a levelekben. — Hazafias költeményei. — A *Kalapos király*. — Az elkeseredés forrása. — Ányos és a kor többi elégedetlenje. — Ányos és Gvadányi. — A *Kalapos király* érdeme. (164–192.)

HARMADIK KÖNYV.

I.

Áthelyezik Fehérvárra. (1782.) — Élete az iskolában és rendházban. — Barátai. — Virág Benedek. — Egyházi szereplése. — Lelki átalakulása. — Vallásos költeményei. — Összeállítja az *Énekek könyvét*. (195–206.)

II.

Mennyi része van Ányosnak az *Énekek könyvében*? — A könyv szerkezete és anyaga. — Régi és új énekek. — Az énekek jelleme. — Az énekes könyv formakészlete. — Ráday és Amade hatása. (206–219.)

III.

Ányos betegsége. — Bizonytalan tudósítások eredetéről és lefolyásáról. — Veszprémbe viteti magát. (1784.) — Az operáció. — Halála, nyugvóhelye. (219—228.)

IV.

A jóbarátok emlékezete: versek és kiadástervek. — Batsányi Ányoskiadása. — A versek hatása az olvasóközönségre. — E hatás magyarázata. — Hatása az írókra: követői és utánzása. — Mellőzésének okai. — Kazinczy és Toldy. — Kölcsev Ányosról. (229—242.)

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
1. Ányos Ferenczné, Rötth Klára	16	4. A budai egyetem felavató- ünnepé 1780-ban	112
2. Ányos Ferencz, a költő apja	41	5. Az «Ígaz haza-fi» kéziratának címlapja	168
3. A márianosztrai egykori pá- los rendház	48	6. Ányos levelének egy lapja	200

A szövegbe nyomott képek.

1. Címlap. Tervezte Förstner Tivadar	5	17. Ányos «Manuale» -jának címlapja	53
2. Fejléc Ányos címerével	9	18. A nagyszombati egyetem ..	56
3. Az Ányos-címer	11	19. Kreskay Imre névaláírása ..	57
4. A kisesztergári temető az Ányosok síremlékeivel	15	20. Nagyszombat	59
5. Bakonyi tájkép. Szikla Esz- tergár közelében	18	21. Ányos költői levele Barcsay kapitányhoz	61
6. A nagyesztergári régi Ányos- kúria	23	22. Bárótzsi arczképe «\ inden munkáji» előtt	65
7. Csesznek vára	27	23. Badacsony	67
8. A komáromi vár «köszűz»-e ..	31	24. Ányos Pál pecsétje	68
9. A komáromi jezsuita, ké- sőbb benczés kisgimnázium ..	33	25. A nagyesztergári új Ányos- kastély	71
10. Komárom a XVIII. század- ban	35	26. Barcsay névaláírása	72
11. Pállya István arczképe....	37	27. Buda és Pest a XVIII. szá- zadban	75
12. Zircz főtere a ciszterczi apátsági templommal	41	28. Bessenyei «Buda tragédiá- já»-nak címlapja	77
13. Virág Benedek arczképe ..	44	29. Mészáros Ignác «Karti- gám»-jának címlapja	79
14. Ányos «Conclusio»-i	48	30. Bakonyi tájkép: A Czuha völgye Esztergár közelé- ben	82
15. Katona István	51		
16. Dugonics András arczképe ..	52		

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
31. A »Titkos Polyxena« cím- lapja	86	XVIII. századi címerkép- ről	179
32. »A Bessenyei György társa- sága« cz. versgyűjtemény címlapja	89	62. Nádasdy Ferencz arczképe	181
33. Rátz Sámuel arczképe	90	63. II. József magyar ruhá- ban	185
34. Orczy Lőrincz arczképe ..	93	64. A »Kalapos király« első lapja	189
35. Kónyi névalírása	96	65. Elefánt környéke	190
36. Bessenyei névalírása	99	66. Az elefánti pálos rendház, most gr. Edelsheim Gyulai kastélya	191
37. Kónyi levele Ányoshoz	101	67. Ányos Pál névalírása	192
38. Gróf Wurmser arczképe ..	103	68. II. József császár	195
39. II. Katalin czárné	105	69. A pálosok (most ciszterci- ták) székesfehérvári rend- háza	197
40. VI. Pius pápa és II. József találkozása	106	70. Ányos-emléktábla a székes- fehérvári cisztercita (pá- los) rendházon	199
41. II. József	107	71. Pyrker László arczképe	201
42. Horányi Elek	111	72. A »Meg-mutatás« cím- lapja	203
43. Pálosrendi szerzetes	114	73. Verseghy »Keresztény Ájta- tosságok« cz. kéziratának címlapja	207
44. Batsányi névalírása	116	74. Az »Énekek könyve« cím- lapja	209
45. Buda vára a XVIII. század- ban	119	75. Ráday Pál »Ielki hódolás«- ának cím- lapja	217
46. Révai Miklós arczképe	128	76. Rájnis József névalírása	220
47. Wieland névalírása	129	77. Horváth Ádám névalírása	221
48. Wieland arczképe	134	78. Pálóczi Horváth Ádám	223
49. Verseghy Ferencz arczképe	138	79. Az »Officium Rákocianum« címlapja	225
50. Verseghy névalírása	141	80. A veszprémi ferenczrendi templom	226
51. A kassai »Magyar Muzeum« címlapja	151	81. Az Ányos- emlék a veszprémi templomban	227
52. Szentjóni Szabó László ..	153	82. A »Magyar Minerva« külső címlapja	231
53. A nyitrai vártemplom	163	83. »Ányos Pál Munkáji«-nak címlapja	235
54. Gróf Batthyányi Károly arczképe	165	84. Batsányi János	237
55. Ányos üdvözlő verse Eszter- házy Pálhoz	167	85. A szent korona	242
56. Rátz Sámuel »Orvosi okta- tás«-a	168		
57. »A' széptudományoknak ál- dozott versek« cím- lapja ..	169		
58. Az »Igaz haza-fi« cím- lapja	172		
59. II. József császár	174		
60. Magyar viselet a XVIII. század végén	178		
61. Magyar katonaviselet			

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPMELLÉKLETEK :

Anyos Ferenczné, Rőtth Klára (16. l.) és *Anyos Ferencz a költő apja* arczképe (41. l.) a család birtokában lévő olajfestmények reproductiói.

A mávianosztrai egykori pálosrendház (48. l.) újabb felvétel után készült.

A budai egyetem felavató ünnepe 1780-ban (112. l.). Tollrajz a budapesti tudományegyetem rektori hivatalában.

Az »Igaz haza-fi« kéziratának címlapja (168. l.) esztergári családi levéltárban őrzött eredeti kéziratról való. Olvasását l. a *»Hasonmások szövegé«*-ben.

Anyos levelének egy lapja (200. l.) az esztergári családi levéltárban őrzött eredeti kéziratról való. Olvasását l. a *»Hasonmások szövegé«*-ben.

SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

A címlapot (5. l.) Förstner Tivadar tanár tervezte.

A fejléczet (9. l.) Richter Aurél festőművész tervezte.

Az Anyos czimer (111. l.) régi czimerkép után.

A kis esztergári temető az Anyosok síremlékeivel (15. l.), *A bakonyi tájkép. Szikla Esztergár közelében* (18. l.), *A nagyesztergári régi Anyos-kuria* (23. l.), *Csesznek vára* (27. l.) újabb fényképfelvételek után készültek.

A komáromi vár »kőszű«-e (31. l.), *A komáromi jezsuita, később tenczés kiskisgimnázium* (33. l.) újabb felvételek után készültek.

Komárom a XVIII. században (35. l.) egy 1799-ben kelt komáromi czéh-levél metszete után. (A rajz korábbi, valószínűleg II. József korából való.)

Pállya István (37. l.) és *Virág Benedek* arczképei (44. l.) előbb a Beöthy-Badics-féle Magyar irodalomtörténet I. kötetében jelentek meg.

Zirc főtere a ciszterci apátsági templommal (41. l.) újabb fényképfelvételtől.

Anyos »Conclusio«-i címlapjának hasonmása (48. l.) a M. Nemz. Múzeum könyvtárának példányáról való.

Katonai István arczképe (51. l.) a Magyar. Tört. Arczképcsarnok olajfestménye után, mely Lacza Endre egykorú festményének másolata.

Dugonics András arczképe (52. l.) a Beöthy-Badics-féle »Magyar irodalom története« I. kötetében jelent meg először.

A nagyszombati egyetem (56. l.) Dörre Tivadar rajza.

Nagyszombat (59. l.) eredeti fénykép után, melyet főt. Zellinger Alajos úr küldött meg.

B rótki idealizált arczképe (65. l.) a «Minden munkái» I. kötete előtt lévő metszetről készült.

Badacsony (67. l.) Garay János «Balatoni kagylók» cz. művének czímlapjáról.

Anyos Pál pecsétje (68. l.) eredeti pecsétlenyomat után készült.

A nagyesztergári új Anyos-kastély (71. l.) újabb fényképfelvételről.

Buda és Pest a XVIII. században (75. l.). Az eredeti metszet a Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményében.

Bessenyei »Buda tragédiájá«-nak czímlapjának hasonmása (77. l.) id. Weinwurm Antal czinkográfiai műintézetében készült.

Mészáros Ignác »Kartigám«-jának czímlapja (79. l.) ugyanott készült.

A Bakonyi tájkép: A Czuha völgye Esztergár közelében (82. l.) eredeti fényképfelvétel után.

»A Titkos Polyxena« (86. l.) *»A Bessenyei György társasága cz. versgyűjtemény czímlapjai* (89. l.) a M. Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött példányokról vették.

Rátz Sámuel arczképe (90. l.) a Magy. Nemz. Múzeum metszetéről.

Orczy Lőrincz arczképe (93. l.) a Szépművészeti Múzeum metszetgyűjteményének 3518. sz. eredetijéről vették. A metszet aláírása: *A. Tischler del. sculp.*

Gróf Wurmser arczképe (103. l.) egykorú metszet után.

II. Katalin czárné (105. l.) arczképe Czemezov szentpétervári rézmet-szőnek 1762-ben *Pietro di Kotari* festménye nyomán készült metszete után. Eredeti példányról.

VI. Pius és II. József találkozása (106. l.) Részlet a Szépműv. Múzeum 1788. sz. metszetéből.

II. József arczképe (107. l.). Mansfeld rézmet-szetének reproductiója.

Horányi Elek arczképe (111. l.) a Beöthy-Badics-féle Magyar irodalom történetében jelent meg először.

Pálos rendi szerzetes (114. l.) régi metszet után rajzolta Richter Aurél.

Buda vára a XVIII. században (119. l.) Bél Mátyásnak «Notitia Hungariae novae» cz. műve III. kötetének 431. lapjáról vették.

Révai Miklós arczképe (128. l.) a Beöthy-Badics-féle Magyar irodalom történetében jelent meg először.

Wieland arczképe (129. l.) újabb metszet után.

Verseghy Ferencz arczképe (138. l.) «Verseghy Ferencz maradványai és élete» cz. műből (1825.)

A kassai »Magyar Museum« czímlapja (151. l.) a M. Nemz. Múzeumi könyvtár példányáról.

Szentjóni Szabó László silhouetteje (153. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött eredeti példányról készült.

A nyitrai vártemplom (163. l.). Fametszet Kubinyi és Vahot «Magyar-és Erdélyország képekben». III. kötete 11. lapjáról.

Gróf Batthyány Károly arczképe (165. l.) a Szépműv. Múzeum 838. számú egykorú rézmet-szetéről készült.

Anyos üdvözlő verse Eszterházy Pálhoz (167. l.) a M. Nemz. Múzeumi Könyvtár példányáról.

Rátz Sámuel »Orvosi oktatás«-a (168. l.) a M. Nemz. Múzeumi Könyvtár példányáról.

A széptudományoknak áldozott versek címlapja (169. l.) Ugyanonnan.

Az »Igaz haza-fi« címlapja (172. l.) Ugyanonnan.

II. József császár arcképe (174. l.) Bause János Frigyes egykorú metszetéről.

Magyar viselet a XVIII. század végén (178. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött eredeti divatképről.

Magyar katonaviselet XVIII. századi címerképről (179. l.) XVIII. századi altdorfi metszet után.

Nádasdy Ferencz arcképe (181. l.) a Szépművészeti Múzeum 2102. számú metszetéről.

II. József magyar ruhában (185. l.) Haid I. G. metszete Battoni egykorú festménye után. Ó Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.

Elefánt környéke (190. l.). *Az elefánti pálo; rendház, most gr. Edelsheim Gyulai lastélyá* (191. l.) újabb felvételek után.

II. József császár (195. l.). Egykorú metszet. (Az Orsz. Képtár 2378. sz. példánya.)

A pálosok (most ciszterciák) székesfehérvári rendháza (197. l.) újabb fényképfelvétel után.

Anyos-emléktábla a székesfehérvári pálos (cisztercita) rendházon (199. l.) újabb fényképfelvételről.

Pyrker László arcképe (201. l.) a Szépművészeti Múzeumban őrzött olajfestményről. Id. Weinwurm A. eredeti felvétele.

A »Megmutatás« címlapja (203. l.) a M. Nemz. Múzeum Könyvtárának példányáról.

Ráday Pál »Lelki hódolás«-a címlapjának hasonmása (217. l.) Márki S. »II. Rákóczi F.« II. köt. 447. lapján jelent meg először.

Pálóczi Horváth Adám arcképe (223. l.) a Szépművészeti Múzeumban őrzött eredeti metszetről.

Az »Officium Rákóczianum« címlapja (225. l.) a M. Nemz. Múzeum könyvtárának példányáról.

A veszprémi ferenczrendi templom (226. l.) és

Az Anyos-emlék a veszprémi templomban (227. l.) újabb eredeti fényképfelvétel után készült.

A Magyar Minerva külső címlapja (231. l.) a M. Nemz. Múzeumi könyvtár példányáról készült.

»Anyos Pál Munkáji«-nak címlapja (235. l.) ugyanonnan.

Batsányi János arcképe (237. l.) a kassai Múzeumban levő olajfestmény reprodukciója.

A szent korona (241. l.) I. Ferencz-korabeli dombormű részletképe. Cserna Károly rajza.

NÉVALÁÍRÁSOK, KÉZIRAT- ÉS OKLEVÉLHASONMÁSOK.

Anyos «Manuále»-jának czímlapja (53. l.) az esztergári családi levéltárban őrzött eredeti kézirat után. Olvasása: *Fr. (atris) Pauli Anyos ordinis f. (antti) Pauli Primi Eremitae | MANUALE | seu | Excerpta | ex | Variis Authoribus | Pro Subsidiis Diversis | in re Literaria conscripta Tyrnaviae | Anno a Partu Virginis | CIO IOCCCLXXVI (=1776) | Sapere aude | Horat. I. li(b.) Epist. 11. |*

Kreskay Imre névaláírása (57. l.) a M. Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött eredeti leveléről. Olv. *Alázatos engedelmes | káplánnya, és |zolgája | Kreskaij Imre m. p.*

Anyos költői levele Barcsay kapitányhoz (61. l.). Az esztergári családi levéltárban őrzött u. n. «Esztergári kódex»-ből. Olv. l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

Barcsay névaláírása (72. l.) a «Hebe» zsebkönyv mellékletéről vétetett.

Kónyi névaláírása (96. l.) a pannonhalmi Benedek-rendi levéltárban őrzött eredeti leveléről vétetett. (Jelzése: *actorum abbatiae Tihaniensis fasc. 20. nr. 46.*) Olvasása: *Alázatos szegény szolgája I. Konyi m(anu propria) ftra(sa)m(ester).*

Bessenyei névaláírása (99. l.) «Az ember próbája» cz. munkájáról. Múz. kéziratár 136. quart. hung. jelzettel.

Kónyi levele Anyoshoz (101. l.) a pannonhalmi Benedek-rendi levéltárban őrzött eredetiről. Olv. l. «Hasonmások szövegé»-ben.

Batsányi névaláírása (116. l.) az Akadémia kéziratárában őrzött eredeti leveléről. Olv. *Batsányi.*

Wieland névaláírása (129. l.) összes művei kiadása előtt közölt hasonmás után. Olv. *C.(hristof) M. (artin) Wieland.*

Verseggy névaláírása (141. l.) Császár Elemér: «Verseggy Ferencz élete és munkái» című műben jelent meg először. Olv. *Verseggy Ferencz m(anu)p(ro)pria).*

A «Kalapos király» első lapja (189. l.) az esztergári levéltárban őrzött eredeti kéziratról. Olvasását l. a «Hasonmások szövegé»-ben.

Anyos névaláírása (192. l.) a Nemz. Múzeum kéziratárában őrzött leveléről.

Verseggy «Keresztény Ajtatósságok» című kéziratának czímlapja (207. l.) a M. Nemz. Múzeum kéziratárában őrzött 292. Quart. Hung. jelzetű eredetiről. Olv. *Keresztény | Ajtatósságok | Versegi | Ferentz | által | 1786 | Die Inschrift zum Zweyten Kupfer | és Felebarátodat | minden napon Nyomtatott Pesten Trattneri | Betökkel. | Die Inschrift zum ersten Bild : Szerejd az Ijten.*

Rájnás József névaláírása (220. l.) a M. Nemz. Múzeum kéziratárában őrzött leveléről. Olv. *Rájnás Józ'ef m. p.*

Pálóczi Horváth Adám névaláírása (221. l.) a M. Nemz. Múzeum kéziratárában őrzött eredeti leveléről vétetett. Olv. *Horváth Adám.*

REDACTED

REDACTED

REDACTED

REDACTED